

מ נ ח ס כ ו י ש ר

חלוקת הסדרים

בספרי הנ"ך

מוגש כמלוי חלקי של הדרישות לקבל תואר "מוסמך" במחלקה לתנ"ך,
אוניברסיטת בר-אילן.

תשל"ו

רמת-גן

ת כ נ ה ע נ י נ י ס

	מבוא	פרק ראשון:	תיאור הממצא		
1					
4		(1)	סוגי המקורות		
4		(2)	הסדרים בכתה"י של המקרא		
4		א.	תיאור התופעה		
5		ב.	התפוצה בכתה"י המקרא		
8		ג.	הסדרים בסיכומי-מסורה מספרים		
9		ד.	הסדרים בנספחי-מסורה		
10		ה.	הסדרים בקבצי-מסורה		
11		(3)	תיאור הממצא של כל ספר בנ"ך		
11		א.	אופן עריכת הטבלאות		
13		ב.	ס' יהושע		
16		ג.	ס' שופטים		
17		ד.	ס' שמואל		
21		ה.	ס' מלכים		
24		ו.	ס' ישעיה		
28		ז.	ס' ירמיה		
31		ח.	ספר יחזקאל		
34		ט.	ס' תרי-עשר		
39		י.	ס' תהילים		
41		יא.	ס' משלי		
42		יב.	ס' איוב		
43		יג.	ס' עזרא		
47		יד.	ס' דניאל		
48		טו.	ס' עזרא		
49		טז.	ס' דבתה"י		
		(4)	סינוג הממצא לתכונותיו		
51		א.	המערכים		
53		ב.	אורך הסדרים		
54		ג.	סדרים ארוכים וקצרים		
54		ד.	הסיומים הטובים		

ב

55	ה. פסוקי-סדר בציוני מסורה
56	ו. כפלי-מסורת
56	ז. זרמי-מסורת

פרק שני: מקור חלוקת הסדרים בנ"ך, ותכליתה

59	(1) דעות שנאמרו
59	א. כללית
59	ב. חוסר סמכות ותכלית
60	ג. שיטה של חלוקת-טכסט
63	ד. הסדרים לשימוש הפטרות
64	ה. הסדרים כסימון ליטורגי לקריאת נז"כ
	(2) הערכת הדעות
66	א. חלוקת טכסט
70	ב. דעת ביכלר על הסד' כסימני הפטרות
73	ג. דיון בפונקצית הסד' כסימני הפטרות
	(3) הסדרים כסימני קריאת-צבור בנז"כ
83	א. מכוא
83	ב. בתלמוד הבבלי
86	ג. בתלמוד א"י
90	ד. תקופת הגאונים
93	ה. הקדושה דסיידרא כקריטריון
101	ו. שרידים ליטורגיים מאובנים
104	ז. מנהגי קריאה מחזורית בנז"כ
115	ח. הצעות למחזורי-קריאה ע"פ הסדרים
120	ט. קבוצות האורך של הסדרים
	י. התנוונות מנהגי קריאות הסדרים
122	1. העדפת התלמוד
123	2. חרבן קהילות
124	3. איבון
124	4. ספרי הדפוס
126	יא. מסקנות

פרק שלישי: מוצא הסדרים

127	(1) א"י או בבל
-----	----------------

- 130 (2) רבני או קראי
132 (3) תיארוך הסדרים

התנוונות מערך הסדרים פרק רביעי:

- 134 (1) התנוונות כללית
135 (2) התנוונות ע"פ כללים פילולוגיים
136 (3) שימוש לחלוקת טכסט
137 (4) שימוש לחלוקות-טכסט אחרות

138 ס י כ ו ם

142 הסדרים בספרי דפוס נספח א':

143 עיטורי הסדרים נספח ב':

146 הסבר ללוח האשלמות נספח ג':

149 רשימה ביבליוגרפית

I - IV תקציר אנגלי

רשימת ראשי תיבות וקיצורים מיוחדים

אלטרנטיבי	=	אלטרנ'
טברני	=	טבר'
יעקב בן חיים בן אדוניה	=	יב"ח
כתר ארם צובא (חלב)	=	כא"צ
כתב-יד לנינגרד (B19a)	=	כי"ל
כתב-יד קהיר	=	כי"ק
משאל בן עוזיאל	=	מב"ע
נביאים וכתובים	=	נו"כ
סטנדרטי	=	סטנד'
עדת דבורים	=	ע"ד
B.M. Or. Add.	=	Add.
Camb . TS B17	=	C
B.M. Or.	=	Or.
Berlin Or. Qu.	=	Or. Qu.

מ ב ו א

ה"סדר" נמסר לידינו כאחד מסימני המסורה. יחד עם זאת, חריג הוא מכללם, באשר אינו מתייחס לענייני לשון וטכסט של המקרא, אלא נראה כסימון של חלוקה. משום-כך ראיתי אפשרות לטפל בסדרים כתופעה מבודדת, שלא בהקשר הכולל של המסורה ומסורותיה.

לגבי התורה מקובל על הכל, שסימני הסדר באו לסמן בה את ראשי הסדרים השבועיים של קריאת-התורה התלת-שנתית¹ כמנהג א"י הקדמון. לעומת זאת, טרם הובררו באופן ממצה אופים וטעמים של הסדרים בספרי נ"כ; אף שנכתבו כמה דברים אודות זה, בקעה הניחו לי להתגדר בה. ואמנם, אתגדר ואסייג עצמי בה: לא אעסוק בסדרי התורה, אלא בסדרי נ"ך בלבד; שתלא ברור מהאמור לעיל שסדרי נ"ך הם מיסודם תופעה שונה מסדרי התורה. השם והסימן המשותפים, הם שמאחדים אותם במסגרת המסורה. העיסוק בסדרי התורה, מקומו במחקר המנהגים הקדמונים של קריאת התורה; ואמנם במסגרת זו טיפלו בהם מאן וממשיך-מפעלו זוננה².

לא מצאתי לפני מחקר מקיף אודות הסדרים. גינצבורג, במבואו המסרני למקרא העברי³, מקדיש פרק לסדרים ומתאר את המימצא ע"פ כתה"י שראה, רובם מספרית המוזיאון הבריטי בלונדון, וטרם היגלות הגניזה הקהירית. למקורם ולטעמם של סדרי הנ"ך, אין גינצבורג שואל כלל.

עבודתי תכלול שני חלקים עיקריים: הראשון הוא תיאור התופעה כללית, וכן רישום, תיאור והסבר המימצא לגבי כל ספר מספרי הנ"ך. הכוונה בעיקר למימצא שבכתה"י, אך אתאר גם, כיצד משתקף המימצא העתיק בספרי הדפוס המודרניים המעטים שקיבלוהו. כמו-כן, אתיחס גם אל השקיעה וההתנוונות של סימון-הסדרים, בכתה"י.

(1) להלן "תלתאית". שיוך זה של סדרי התורה, כבר נמצא בספרי-מסורה תימניים "ס' תיאגזן" מהמאה ה-15. ר' Massor. Critical' t. t. Ginsburg, C. D. Edit. o. t. Bible, N. Y. 1966², p. 32.

היו שערערו על קביעה זאת, כגון י' ברילל ב"בית תלמוד", א' תרמ"א, ע' 108; א' ברלינר, כתבים ב', ע' 139; ומשנתגלו בגניזה קונטרסי-הפטרות הערוכים ע"פ סדרי התורה, נהערכו כל הערעורים.

(2) J. Mann, et I. Sonne, T. Bible as Read a. Preached in t. Old Synagogue, Cinc. I² 1972, II 1966, p. 32-65.

(3) Mann, T. Bible ect. I², p. XIII
על הסתייגויות ח' אלבק וליברמן, שם, ע' XII.

למעשה התברר, שאת רובה ועיקרה של העבודה עלי לייחד לבירור מקור הסדרים, ע"פ שימוש הראשון. לשם-כך נאלצתי ליכנס לפני-ולפנים של ספרות תלמודית, גאונות וגם מעט קראית, אודות ליטורגית הדורות ההם בקריאת נו"כ, הן כהפטרות והן באו-פנים אחרים.

גם בנושא זה לא עמדו לרשותי מחקרים מקיפים ומסכמים. לגבי ההפטרות, יש שני הכרכים של מאן, מושלמים בידי זוננה; אך אין בהם כדי לספק, לא מבחינת ההיקף, לא מבחינת החומר ולא מבחינת אופן-הטיפול. מבחינת ההיקף, מטפלים שני הכרכים רק בהפטרות התלת-שנתיות עד תחילת ס' במדבר, ומשום פטירת שני המחברים לא זכו לכתוב, כמתוכנן, על המחזור החד-שנתי, על ההפטרות המיוחדות, וכן סיכומים ומסקנות. מבחינת החומר, אמנם השתמשו מאן וזוננה בממצאי הגניזה, אולם בינתיים נתפרסמו קטעים חדשים. מבחינת אופן-הטיפול, כבר וכולדר, מהדיר ספרי מאן על ההפטרות,³ הסתייג מסכימות מלאכותיות וממסקנות שמאן כפאן על החומר המתועד. ומכיוון שלדעת כמה חוקרים יש ענין לסדרי-נביאים אצל ההפטרות התלתאיות, היה עלי לעסוק גם בממצאי מאן, וגם בבדיקה ורישום מחודשים של חומר ההפטרות התלתאיות מהגניזה. תוך-כדי כך נתקלתי בקונטרסי הפטרות שטרם נודעו או עכ"פ טרם פורסמו ונוצלו.⁴

הוא הדין לעבודת החלוץ הקודמת לספרי מאן, הלא הוא מאמרו הגדול של ביכלר על ההפטרות התלתאיות,⁵ שנכתב בסוף המאה הקודמת, עם תחילת הפענוח של מימצאי הגניזה. על אף החומר המועט, שהיה לעיניו - שלושה או ארבעה כת"י מספריית בודליאנה⁶ - הסיק גם הוא מסקנות מפליגות והיה עלי לדון בהן.

קשה עוד יותר המצב בתחום קריאת נביאים וכתובים מחוץ למסגרת ההפטרות. נכתבו מאמרים והערות אודות כך, בחלקם מתוך התייחסות לסימני הסדרים ע"י שוחרי קדמוניות ישראל, החל מבעלי ההשכלה ועד היום;⁷ מחקר מקיף בנושא אינו קיים. טיפול מרוכז בו ניתן למצוא בכמה מסגרות: בספר הקלאסי של י' אלבוגן על תולדות התפילה בישראל⁸ יש פרק על קריאת כתובים, ומאפיין הדבר שבמסגרת ההערות המעדכנות במהדורתו העברית של הספר מידי י' היינמן, לא זכה פרק זה לעידכון.

- (4) ברשימה המסכמת של וכולדר, שם, ע"פ-ממצאי מצויינות 21 אשלמות כבלתי-מתועדות ישירות (=מסומנות במדור 8 של רשימתו. ברשימתי נשארו רק ארבע בלתי-מתועדות - ל"ב 20; י"ב 20; י"ג 2; י"ד 1) אחת מסופקת (ט"ו 7).
- (5) A. Buechler, T. Trienn, Reading o.t. Law, II JQR (1894) p. 1 - 73
- (6) אך נתמזל מזלו, שמצא את הרשימה 2727/3 הכוללת כמחצית האשלמות, מבר' ד' עד ויק' ו'.
- (7) לאחרונה: סברת ש' קוסובסקי ז"ל במבוא למהדורה החדשה של תנ"ך קורן, ירושלים תשל"ג.
- (8) י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תרגום י. עמיר, ע' 138-139; הרוב על קריאת המגילות.

ל' גינצבורג הקדיש לנושא שני עמודים, מועט המחזיק את המרובה, בכרך השני של גיאוניקה,⁹ וכן יש שני מאמרים גדולים בשנתון סינסינטי הנדרשים לעניין: מאמרו של מאן על שינויי-ליטורגיה,¹⁰ ומאמר ליברייך על קטע-התפילה "ובא-לציון".¹¹ לשם בירור הנושא והדגמתו, נזקקתי גם למנהגי קריאת נביאים וכתובים שנהגו עדות בישראל אחרי תקופת-הגאונים; הן ע"פ עדויות שבכתב והן ע"פ עדויות שבע"פ לגבי מנהגים שנהגו במקומות שונים עד דורנו, במיוחד בצפון-אפריקה ובתימן. בתחום זה השתמשתי במחקריו של נ' פריד;¹² הוספתי עליהן עדויות ממקור ראשון. מתוך שהחומר המתועד בכל נושאים אלה מועט הוא, וגם בו מרובה הסתום, בשום אופן לא אוכל לראות מסקנותי פמוחלטות. אין הן אלא נסיון, ותיעוד חדש שיתגלה או גם טיפול אחר, עשויים להעלות מסקנות אחרות, להגדיל תורה ולהאדיר.

(9) ל' גינצבורג, גיאוניקה ב', ע' 298-300.

(10) J. Mann, Changes i.t. Divine Service HUCA VI 1927, p. 241-310

(11) L. Liebreich, A. Analys o. Uba-Le-Zion, HUCA XXI, 1948, p. 176 - 209.

(12) נ' פריד, עניינות מגילת אנטיוכוס, ארשת ד', תשכ"ו, ע' 173-174.
נ' פריד, נוסח עברי חדש של מגילת אנטיוכוס, סיני ל"ב (תשכ"ט), ע' צ"ז-ק"מ.

פרק ראשון: תיאור הממצא

(1) סוגי המקורות

הסדרים הינם שיטת חלוקה של המקרא העברי, המופיעה בד"כ במסגרת המסורה.¹³
סדרים מתועדים לפנינו בארבעה סוגי מקורות:

- (א) בכת"י של התנ"ך או של חלקיו, כסימון-גליון בצד הטכסט המקראי.
- (ב) בסיכומי מספרים מסרניים שבסוף ספרים מקראיים, בכת"י ובדפוסים.
- (ג) ברשימות-מסורה - Massora Finalis - הנספחים לקודכסים מקראיים.
- (ד) בספרי-מסורה מיוחדים.

(2) הסדרים בכתבי-יד של המקרא

(א) תיאור התופעה

בכתבי-יד של המקרא או של חלקים ממנו, מסומן הסדר ע"י האות סמ"ך הרשומה בגליון בצד הטכסט מול תחילתו של פסוק-הסדר. בכת"י מעטים רשום הקיצור סד,¹⁴ או במלואו: סדר.¹⁵ יש ספרים שבהם מסומן הסדר בעקביות, בצידו הימני או בצידו השמאלי של הטכסט; לעומתם, היו ספרים שלא הקפידו בכך. הדבר הזה עשוי לגרום לטעויות - ואמנם גרם להם לעתים - בספרים שיש בהם יותר מטור אחד בעמוד. כשמסומן שם הסדר בין שני טורי טכסט, לא תמיד ידעו הקורא והמעתיק לאיזה טור שייך הסימן והזיזוהו למקום אחר.

ברוב כתה"י המזרחיים¹⁶ ובחלק מהתימניים רשום סימן-הסדר הראשון כשבעים עד מאה שורות אחרי תחילת הספר, ע"פ השורות בדפוס¹⁷ קורו, וכן ברוב הספרים הספרדיים וכן חלק מהתימניים¹⁸ ומעט מהמזרחיים¹⁹ מקדימים את סימן-הסדר הראשון אל ראש הספר. בסיבה להתפתחות זו נדון בפרק על התנוונות מערך הסדרים.

(13) "חלוקת הפרשיות שחלקן בעלי המסורה", בתיאור יעקב בן חיים בהקדמתו למקרא"ג דפוס ויניציאה רפ"ד; ע' 6 בפקסימיליה ירושלים תשל"ב, כרך א'.

(14) כגון בכה"י הא"י בדרך סירוגין: T-S NS 172.

(15) כגון באשכנזי BM Ar Or 16, בחלק מספרי המקרא בו.

(16) כך בכ"י"ק (=כ"י קהיר, משנת 895) ובכא"צ (=כתר ארם-צובא, מחלב).

(17) תורה נביאים וכתובים, הוצאת קורו, ירושלים, תשל"ג.³

(18) כגון JTS 230.

(19) כגון Firk. II 9 וכגון בכ"ל, שבחלק מספרי הנ"ך ניכר שיד שניה הוסיפה סדר בראש הספר.

בקודכסים בעלי מסורה קטנה, משתלבים בה סימני הסדר; זאת בתנאי, שהסדרים אינם מעוטרים בעיטור המוציאם מכלל סימני המסורה.²⁰

בהרבה כת"י, בעיקר ספרדיים ותימניים, מעוטרים סימן הסדר בעיטורים מסוגים שונים; בכך הוא דומה בספרים רבים לסימני חצי-הספר, לציוני הפרשיות בתורה ולציוני הפסוקים בספרי נביאים, שגם המה מעוטרים באורנמנטים.²⁰

יש כת"י שבהם ממוספרים סדרי כל ספר מקראי²¹ ע"י אותיות האלף-בית, במספר רץ מתחילת הספר עד סופו. ממוספרים מיעוטם של כת"י המזרחיים,²² וחלקם של התימניים²³ והספרדיים.²⁴ בהתאם לנאמר לעיל אודות סימני-סדר בראשי-ספרים, נוהג המיספור: או שהוא מתחיל מראש הספר ואזי מתאימים המספרים עם הרשומים ברשימות - המסורה; או שמתחיל בסוף סדר-הקריאה הראשון ולפיכך מפגר במספר אחד אחרי המיספור של רשימות-המסורה.

(ב) תפוצת התופעה בכת"י המקרא

קשה מאד לקבוע את התפוצה של תופעת הסדרים בכת"י המקראיים לסוגיהם ולמוצאיהם. לא זו בלבד שמבחר כת"י מימח"ב שהגיעו לידינו מקרי הוא, אלא אף זאת: אין קיגם רישום מרוכז של כת"י אלה, המצויים בעשרות ספריות. כדי לקבל מושג כלשהו אודות תפוצת התופעה של סדרים, בחרתי כדגם מייצג את רשימת מצחפי המקרא שבמוזיאון הבריטי, ע"פ קטלוג מרגליות;²⁵ מניתי רק כת"י של התנ"ך השלם או של הנ"ך וחלקיו; לא כללתי כת"י של התורה לבדה, שהרי לא בסדריה אנו עוסקים.

והנה המדגם ותוצאותיו:

מובא כת"י מהמאות	ספרד 12-15	אשכנז צרפת איטליה 13-15	תימן 14-17	יוון 12-13	מזרח 11-16
מספר כת"י	19	12	14	2	10
סדרים בטכסט	2	1	10	0	9
אין סדרים בטכסט	17	11	4	2	1
אחוז בעלי סדרים	10.5	8.3	71.4	0	90
סדרים בסיכומים בסופי ספרים	1 בעל סדרים	1 בעל סדרים	-	-	-
סיכומים בסוף חלק מהספרים	5 חסרי סדרים	1 חסר סדרים	-	-	-

(20) ר' בפרק הנספח על עיטורי הסדרים.

(21) "ספר מקראי" במשמעות המסרנית, כשתרי-עשר הוא ספר אחד, והוא הדין בעזרא-נחמיה, שמואל, מלכים ודה"י.

(22) כגון - A/6.1 Firk. I 59, בכ"ל ממוספרים רוב סדרי נ"א פעמיים: יש מיספור המתחיל מראש הספר, ותחתיו יש סימני מחיקה של מיספור שהתחיל בסדר שאחרי ראש-הספר.

(23) כגון: Ec 88, Ec 80 כ"י דניאל במהדורת מורג.

הערות למדגם:

לגבי ספרד: שני כתה"י בעלי הסדרים שבמידגם הם בני המאות ה-12 וה-13, אך אין זה מגביל את רישום הסדרים בספרד עד אותה תקופה בלבד. מתחילת המאה ה-14, עדיין יש בידינו קודכסים בעלי מערך-סדרים סדיר,²⁶ אך בספרי ספרד מהמשך אותה מאה מסתמן ניוון: הסדרים רשומים באופן בלתי עקבי.²⁷ אפשר שתופעה זאת מלמדת על ירידת המנהג של סימון הסדרים, כי בשום כ"י ספרדי מסוף המאה ה-15 לא מצאתי סדרי-נ"ך בצד הטכסט.

לגבי אשכנז, צרפת ואיטליה: בין עשרות כתב"י מתחום זה שסקרתי, ע"פ קטלוגים של ספריות לונדון, אוקספורד, קמברידג', פריס, ברלין, וינה, מינכן, פרמה והוותיקן, נמצאו ציוני-סדרים רק בשלושה כת"י: בקודקס האשכנזי שבלונדון Ar.Or. 16 אשר בפרטי המסורה מושפע מהמסורת הספרדית.²⁸ וכן קטע אחד אי-טלקי; האחד קטע-איוב מהמאה ה-12,²⁹ המסמן וממספר סדרים בראשי-פרקים, בסמוך אחרי סדרי-המסורה; קטע אחר המכיל חלקי כתובים, מהמאה ה-15,³⁰ מסמן סימני סדרים בשלושה מקומות באיוב, אך בלי צמידות למערך סדרים ובלי סבירות של מערך מיוחד.

ניתן לאמר איפוא, שבתחום האשכנזי - איטלקי, וכנראה גם היווני, כת"י מקראיים בעלי סדרים היו תופעה נדירה וחריגה.

מבין כתה"י התלימניים הקדומים שבקטלוג מרגליות, רק מצחף אחד בן המאה ה-14 חסר סדרים.³¹ כל האחרים, בני המאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה, בעלי סדרים הם. אח"כ מסתמנת ירידה: בין כת"י מהמאה השבע-עשרה נדירים בעלי הסדרים.

-
- (24) כגון: כתב שם-טוב (ששון 82); כתב בורגס (ירושלים 790⁰).
- (25) G. Margoliouth, Catalogue of Hebrew a. Samaritan Manuscripts, i, t. British Museum, London, 1965².
- (26) ששון 508, משנת 1307; כתב שם-טוב, הוא ששון 82, משנת 1312.
- (27) קמבר' 1524, מהמאה ה-13 או 14; וינה 2; וינה 35; פריס 25, משנת 1332; Camb. Trinity 21 מהמאה ה-14 או 15; JTS 2 (= ENA 1794); כולם קודכסים בעלי מסורה, מהמאה ה-14.
- (28) נמסר לי בע"פ מפל ד"ר מנחם כהן.
- (29) נמצא בתיק עטיפת-ספר בספריה בז'נבה. ע' J. Prijs, uber Ben-Naftali Handschriften, ZAW 68, 1957, p. 171-184.
- (30) JTS 424 כ"י וולגרי בעל כתב קורסיבי נאה. מסומנים בו: איוב א5, ח17; סימון שרירותי, לא בסופי עניין, ולא בפסוקים "טוריים".
- (31) Or 2377, כת"י של הכתובים.

(ג) הסדרים בסיכומי-מסורה מספרים.

ברוב הקודכסים בעלי-המסורה, מצוי בסוף כל ספר מקראי סיכום מסרני של מספר הפסוקים, וחצילים. בהרבה מצחפים, ניתן שם גם מספר הסדרים של הספר, וסימנו בגימטריא.

אין חפיפה בין מציאות הסדרים ליד גוף הטכסט, ובין רישומם המסרני בסוף הטכסט.⁴⁰ כה"ל הספרדי Harley 5720 רשומים הסדרים גם בטכסט, וגם בסיכום. ואולם בחכ"ו Add. 15252 הם רשומים רק בסיכום, ולא בטכסט. ראיתי ארבעה כה"ל ספרדיים,⁴¹ שבגופם אין סדרים, ובסיכומיהם רשומים סדרים רק לגבי חלק מספרי המקרא. כה"ל 2201, יש סדרים בגופו, ולא בסיכומיו.

תופעה דומה יש בכ"ל תימניים Or 1471, הוא אחד מהמעטים בני המאה ה-16, שחסרים בגופו סדרים; אך בסיכום חלק מספרי הנביאים, מנויים הם. גם הקודכסים האשכנזיים והאיטלקיים, שרובם-כולם חסרי-סדרים הם, נוהגים למנות את הסדרים בסיכומי הספרים.

מיוחד כה"ל Ar Or 16, האשכנזי האחד בעל-סדרים, שאינו מסתפק בסיכומיהם, אלא אחר כל ספר מספרי הנביאים, וכן אחרי עזרא, רושם את תחילות כל הסדרים של אותו ספר, מעין מסורה סופית זוטא. משום-מה לא עמדה לו אותה קפדנות אשכנזית, גם בשאר ספרי הכתובים, בהם מצויין המספר בלבד; ובאסתר מבלי שצויינו הסדרים בגוף הספר.

בכ"ל, הרושמים סדרים בגוף הספרים וגם בסיכומיהם, נוצרת בעיה כאשר אין התאמה בין המספר המקובל במסורה, לבין מספר הסדרים שנרשמו באמת בגוף הספר; הסתירה יכולה להיווצר בין משום אי-הקפדה ברישום הסדרים, ובין משום מסורות מקבילות לגבי סדרי אותו ספר. הבעיה חמורה במיוחד, כאשר ממוספרים הסדרים שבגוף הטכסט.

סופרים שונים נקטו בדרכים שונות לפתרון הבעיה. יש המתעלמים מהסדרים שנרשמו במציאות, ורושמים בסיכום את המספר המקובל.⁴² יש שאינם כותבים בסיכום אלא מה שבאמת נרשם בטכסט, וכך סוטים מהנורמה המסרנית של הסיכום.⁴³ ויש גם סופרים,⁴⁴ שבהרגישם באי-ההתאמה, הם מוסיפים בטכסט סדרים חדשים, תמורת אלה שהושמטו משום-מה, והכל על מקומו בא בשלום.

(40) ראה בטבלה בע' 5.

(41) 5. - Or 2372, 4708, Har. 5721, 5774.

(42) כגון הספרדי בודל' 10.

(43) כגון כתר בורגס, כ"ל ירושלים 790.⁴⁰

(44) כנראה כך נהג סופר כתר שם-טוב (ששון 82); ר' שמואל ומלכים.

אולם קורה, שהמבוכה נשארת וניכרת בכ"י שלפנינו. כן מסכם הספרדי Har. 5720 בסוף ס' יהושע: "סדרין אר"ב המשה עשר"; ארבעה-עשר סדרים היא הנורמה שהתחיל לכתבה ולא השלים, חמשה-עשר היא המציאות אצלו, ואותה המשיך והשלים לרשום בסיכום. דבר דומה קרה בכ"י התימני JTS 230, המחרז בסוף ס' שופטים: "סלוק שופטים ט"ו סדרים, י"ד סדרים, בעזרת אביר כל אבירים".

סיכומי-הסדרים נשתמרו בדורות ותם מודפסים בהרבה דפוסים-מקרא עד ימינו, מבלי שהציבור יבין את משמעם.⁴⁵

(ד) הסדרים בנספחי מסורה, *Massora Finalis*

מקור חשוב לידיעת הסדרים הם נספחי המסורה, המצורפים אל קודכסי-מקרא ממוצא מזרחי-ספרדי, ואשכנזי. עיקר תוכן הנספחים האלה הם רשימות אלפביות של המוסרה הגדולה, חילופי בן-אשר ובן-נפתלי ולעתים חילופים נוספים, רשימת הפסקות שבכל ספר וכו'. רק מעטים מן הנספחים, כעשרים אחוז כהשערתי, כוללים גם רשימת סדרים, שבהן רשום שם הספר ומספר סדריו, ותחתיו רשומים בטור אנכי המלים הראשונות של כל פסוק-סדר, ממוספר באותיות האלף-בית העברי. כמו שצינו לעיל לגבי הסיכומים המספריים של הסדרים בסופי הספרים, כך המצב גם לגבי רשימות-הסדרים בנספחים: אין חפיפה בין הרשימות בנספחים, ובין הימצאות סימני-סדרים בגוף אותו קודכס. מבין הקודכסים המזרחיים העתיקים שבידינו רק כ"ל כולל בנספחו המסרני רשימת-סדרים.

הסופרים הספרדיים, האיטלקיים והאשכנזיים, הירבו להוסיף לספריהם נספחי-מסורה; אך מבין אלה שנשתמרו לנו, רק בודדים מהנספחים מכילים רשימות-סדרים, ואלה שראיתים: מאשכנז Ar Or 16 מהמאה ה-י"ב; קודכס המכונה כ"י ריינוש;⁴⁶ וכן BM Or 4227, בן המאה ה-י"ג, שבו רק סדרי התורה והכתובים מפורטים, ואילו לגבי הנביאים ניתנים שם רק מספרי-הסיכום. קודכס משנת 1285, הנמצא בספריית מינכן,⁴⁷ מפרט בנספחו רק סדרי התורה. לסדרי הכתובים יש שם רק סיכומי-מספרים, ולסדרי נביאים, רק סיכום משותף לכולם: "כל סדרי הנביאים מאתיים וארבעים, וסימ' דר". בשני האחרונים, אין סדרים בגוף הטכסט.

(45) העיר על כך ו' היידנהיים בחומשיו: כגון "תורת משה", בראשית, רעדעלהיים, תרע"ה, ע' 143-144.

(46) N.Y. Publ. Libr. M. S. Sperber, 5.

(47) "Buerger Bibliothek" בלי מספר-סימון.

בדומה לכך גם נותג כתר הפרחי,⁴⁸ מבין כהה"י הספרדיים. הוא מפרט
בנספחי-המסורה את סדרי-התורה, אך לגבי נו"כ יש רק סיכומי-סדרים. בנספחי
שני כתרים ספרדיים מצאתי רשימות-סדרים לכל התנ"ך: האחד הוא בודל' 10,
בעל-סדרים בגוף הטכסט, והשני BM Add. 15251 משנת 1448, בלי סדרים בטכסט,
שהינו מקורה העקיף של רשימת הסדרים שהכניס יעקב בן-חיים למקר"ג וליניציאה
רפ"ד-רפ"ו.^{48 א}

אין תימה שיב"ח מתאונן ומתנצל שלא מצא רשימת-סדרים עד שסלים מלאכת הגהת
המקרא "ואלו הייתי מוצא חלוקת הפרשיות שחלקו בעלי המסורה בכל המקרא הייתי
חפץ להשתמש ממנה מזולתה ואח"כ הגיעה לידי לאחר שכבר כמעט השלמתי אמרתי
להדפיסה, גם היא לבל תשתכח ותאבד מישראל."⁴⁹

אין תימה, כי כשם שבקודכסים איטלקיים לא מצאתי סימוני-סדר, כן לא
מצאתי רשימות-סדרים בנספחי-מסורה איטלקיים; וכנראה שגם יב"ח לא מצאם שם
בנקל.

(ה) הסדרים בקבצי-מסורה

שני קבצי המסורה הגדולים, ספר החילופים שמישאל בן-עוזיאל כתבו במצרים
בלשון הערבית,⁵⁰ ו"עדת דבורים", שהוא עיבודו העברי מידי יוסף הקונשטנטינ⁵¹
שניהם מונים ומתארים את סדריו של כל ספר מקראי; הם אף מפרטים כמה סדרים,
או חלקי סדרים, מכילה כל "מגילה"; דהיינו נבואת נביא מסוים, בתרי-עשר;
וכן, כמה סדרים בכל "מגילה", דהיינו ספר, מתוך ס' התהילים.

הערות מסרניות אודות סדרים נמצאות גם בקטעי-מסורה מהגניזה - ופורסמו
במסגרות שונות; אתיחס אליהם כשהם נצרך להם בהמשך העבודה.

(48) כ"י ששון 368, משנת 1366.

(49) ר' לעיל ע' 4 הערה 13.

(50) מישאל בן-עוזיאל, ספר החילופים, מהד' א' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה.

(51) Len. FirK 161 II.

(48א) מקר"ג תורה נביאים וכתובים, צילום דפוס וליניציאה, רפ"ד-רפ"ו, מהד' ר' יעקב בן חיים אבן אדוניהו, ירושלים תשל"ב.

(3) תיאור ממצא כל ספר מספרי הנ"ך

(א) אופן עריכת הטבלאות

את הממצא שבכתבי-היד של ספרי-המקרא ושל רשימות-המסורה וקבצי-המסורה, וכן באותם דפוסים-התנ"ך שהדפיסו סדרים, ערכתי ברשימות ע"פ ספרי הנ"ך. והנה כמה דברי-מבוא לרשימה:

(I) כיסוד הרשימה משמש המדור "מערך הסדרים ע"פ רשימות-המסורה", שערכתיה ע"פ רשימת יב"ח; רק במקומות שבהם רשימה זאת משובשת בעליל, השלמתי ע"פ רשימות אחרות, ואת השיבוש ציינתי במדור המתאים.

(II) במדור הזה מיספרתי את הסדרים ע"פ יב"ח.

(III) במדור סמוך לזה מיספרתי את פסוקי-הסדר במספור משלי, בכתב יותר עבה.

המיספור שלי מסתמך על מסקנתי בהמשך העבודה, כי פסוקי-הסדר שימשו כסיום למנות-קריאה ליטורגיות. בהתאם לכך מיספרתי באות אל"ף את הפסוק המסיים את מנת-הקריאה הראשונה.

ביב"ח וברשימות המסורה שבכתה"י נרשם ומוספר גם הפסוק הראשון שבכל ספר, כך שפסוק-הסדר א' בספירתו, מסומן אצלם בסדר ב'. לפיכך, מספרי הסדר שרשמתי ברשימה, ושאני משתמש בהם בהמשך הדיון, הם למעשה: יב"ח פחות אחד.

בהתאם לכך, רשמתי ומיספרתי כפסוק-סדר גם את הפסוק האחרון של כל ספר, כמסיים את מנת-הקריאה האחרונה. בארבעת ספרי יתק"ק: ישעיה, תרי-עשר, קהלת וקנינות, סימנתי את הפסוק שלפני-האחרון כפסוק-הסדר.

(IV) לפי מסקנתי הנ"ל נערכו גם שלושה מדורים נוספים: שניים מהם, מתארים את מערכי הקריאה; האחד, מנסה לשחזר את חלוקת הספר למנות-קריאה, ע"פ ממצא הסדרים ברשימות המסורה, וכן בספרים ממוצא מזרחי, ספרדי וחלק מהתימניים. השני, משחזר את מערך הקריאה ע"פ הממצא בשאר הספרים התימניים. במקומות שבהם לקוי המערך התימני, אם משום חוסר-תיעוד ואם משום חוסר-סבירות הממצא, שכן יש שהשפעות המערך המסרני-סטנדרטי חדרו לתימני - ושם ניסיתי לשחזרו ולהשלימו; אם ע"י נתונים מקטעים בעלי ניקוד בבלי מהגניזה, מתוך טעמים שנפרטם בהמשך הדיון, ואם ע"פ קריטריונים אחרים, שנפרטם בכל מקרה.

עכ"פ, נסיונות השיחזור לעולם יסומן ספקם ע"י סימן-שאלה בצידם.

במדורים של מערך הקריאה לסומנו חמשה דברים:

1. תחילת כל מנת-קריאה וסופה, ע"פ פרק ופסוק.
2. מספר הפסוקים הכלולים.
3. מכיוון שאורך הפסוקים אינו אחיד, הוספתי, למען המידה האובייקטיבית, את מספר השורות של כל סדר, ע"פ תנ"ך קורן. בחרתי בו, כי בין התנ"כים המודפסים בעלי-הסדרים, הוא היחיד שאינו מסדר את ספרי אמו"ת בצורת לבינה ע"ג לבינה, וכך שומר על אחדות כמות הטכסט בשורות.
- באותן שירות ופיסקאות, שגם קורן מדפיסן בצורה סטרופאלית, חישבתי ורשמתי מספר השורות ע"פ הכמות הריאלית של הטכסט, בניכוי החללים; וסימנתי זאת ע"י כוכבית ליד המספר.
4. מסקנתי בהמשך הדיון היא, שהקריטריון לקביעת פסוקי-סדר לסיומי קריאות, הוא תכנו הטוב, המנחם והמעודד של פסוק הסיום, ולעתים רק של מילת הסיום. לפיכך רשמתי ברשימות-הספרים את הסיום הטוב, אם בדרך איפיונו ואם בדרך ציטוטו, המלא או החלקי.
5. כדי להראות, באיזו מידה מזדהים סיומי-הקריאות עם סיומי פסקאות שע"פ המסורה, רשמתי את הפרשיות הפתוחות ("פ") והסתומות ("ס"), החלות אחרי פסוקי-סדר. כמו-כן רשמתי באותו טור סיומי-פרק שאחרי פסוקי-סדר (ק' = קאפיטל); וגם ציונים שבהם מציינת המסורה חלקים סימטריים בספרי המקרא ובחטיבותיו, כגון חצי הספר בפסוקים, רבע הכתובים בפסוקים, ודומיהם, רשמתי באותו מדור, אם פסוקי הסדר חלים בהם.

(V) מעיקרי הרשימה הוא רישום הסטיות שכת"י מקראיים סוטים ממערך הסדרים. את הסטיות סידרתי ע"פ כת"י למוצאיהם: מזרחיים, תימניים, ספרדיים ואשכנזיים. כת"י בעלי אופי בבלי סימנתי בצבע סגול.

בגליונות שבהם מועט מספר הסטיות, צירפתי את כתה"י האשכנזי האחד עם הספרדיים, מתוך ההנחה שאת סימון-הסדרים קיבלו האשכנזים מספרים ספרדיים.

בהתאם לצורך, חילקתי בכמה ספרי-מקרא את מדור כתה"י התימניים לשני מדורי-משנה: אלה שסדריהם ערוכים בשיטה המסרנית-סטנדרטית, ואלה הנוקטים במערך התימני האלטרנטיבי.

(VI) את גירסת בער לסדרים, המודפסת בניספחי-הספרים של מהדורתו, הבאתי בטור מיוחד. טור זה מאפשר לסקור בנקל את סטיותיו מנתוני המסורה.

(VII) במדור מיוחד ריכזתי את הסטיות והשגיאות שמצאתי ברשימות-הסדרים שבקבצי מסורה: הן בנספחי-המסורה - Massora Finalis, אשר בקודכסים, והן בספרי המסורה המיוחדים, ספר החילופים ו"עדת דבורים".

(VIII) כיוון שספרי-הדפוס המודרניים של התנ"ך הם המקור העיקרי לידיעת הסדרים, הן עבור הצבור הרחב והן עבור עוסקי-תורה, ריכזתי במדור מיוחד את הסטיות ממערך הסדרים, המצויות בדפוסים שבידינו.

(IX) מתוך מסקנתי בהמשך העבודה, שהסדרים שימשו כסימונים ליטורגיים של קריאות נו"כ, הוספתי בכמה מספרי הכתובים מדור, המסמן תחילות-קריאות וסיומי-קריאות החלים בפסוקי-סדר, ע"פ מנהגים שונים.

ספר יהושע

(ב)

מספר הסדרים:	י"ד	או	ט"ו
ממוצע הפסוקים לסדר	47	או	44
אורך הסדרים ע"פ "קורן"	54-115	או	62-96 שורות
ממוצע השורות ב"קורן"	79	או	74

(I) בכת"י לנינגרד ממוספרים ט"ו סדרים, הראשון בראש הספר, כדרך המיספור ברשימות המסורה. אך ליד מספרים אלה, או תחתיהם, ניכרים בפקסימיליה שרידי מיספור אחר שנמחק; בו אין מספר לראש-הספר, ושאר המספרים קטנים באחד, כגון: במקום ב' נרשם א', במקום ג' נרשם ב', וכו'. מיספור קדום זה מנה את פיסקאות-הקריאה, ע"פ פסוק-הסדר המסיים אותן.

(II) ברשימות-המסורה שבכ"ל, וכן בס' החילופים וב"עדת דבורים", יש חמשה-עשר סדרים ליהושע, וכך מסומן בכתה"י המזרחיים והתימניים בעלי סדרים סטנדרטיים. ברשימות-מסורה ספרדיות ואשכנזיות, לעומת זאת, מנויים י"ד סדרים; הכתרים הספרדיים ברובם, אין בהם יותר מי"ד סדרים-יהושע.

ההבדל מקורו בסדר-הקריאה החמישי. לפי ספירת י"ד, הסדר החמישי הוא בן מאה וחמשה-עשרה שורות, דהיינו הרבה מעל סדר-הגודל של שאר סדרי יהושע; ולפיכך, במנהגי-קריאה מסויימים חולק סדר זה לשניים. ניתן גם לשער את התהליך בדרך הפוכה: סדרי-הקריאה הרביעי והחמישי היו בני חמישים-וארבע וששים ואחת שורות, כלומר קצרים מכל שאר סדרי-יהושע, ועל-כן היו מנהגים שאיחדום לסדר ארוך אחד.

כיוון שהסדר הנוסף פותח באותן המלים כמו הסדר השני לאחריו:
"ולאמר ה' אל יהושע אל תירא", וברשימות הסדרים שניהם מצויינים במלים
זהות, ניתן לשער השערות אלטרנטיביות: או שמתחילה היו שני סדרי "אל
תירא" קיימים, והראשון נשמט משום הדמיון, או השערה הפוכה, שאת הסדר
האחד של "אל תירא" ייחסו לשני ראשי הפסוקים בעלי אותה לשון, שבספר
יהושע.

אם יהא עלינו לשקול מהי הנוסחה המקורית, זאת בת ט"ו סדרים עם
"אל תירא" הראשון או זאת בלעדיו, בת י"ד סדרים, נראה שיש להעדיף
את האפשרות הראשונה, וזאת משתי סיבות: א) הספרים והרשימות המזרחיים
מעידים כולם על ט"ו סדרים; והם המקורות העתיקים ביותר שבידינו,
והקרובים את כור-מחצבתם של הסדרים, מבחינת הזמן והמקום. הסטיה מט"ו
הסדרים נגלית לעינינו רק בתחום הספרדי והתימני. ב) בספרי הנביאים
אין מקרה נוסף של סדר ארוך בן 115 שורות,⁵³ כפי שמתקבל כאן במערך של
י"ד סדרים. לעומת זאת, סדרים קצרים בסדר גודל של 54 שורות, ע"פ
החלוקה של ט"ו סדרים ביהושע, מצויים בנביאים.⁵⁴

אפשר כמובן, שכל השיקולים של "נוסח מקורי" כאן, הם שיקולי-שווא;
דהיינו, שמתחילה היו שתי מסורות, והן נתגלגלו כפי שנתגלגלו והגיעו
לידינו.

III) כפילות המסורות, של י"ד סדרים ושל ט"ו סדרים, בלבבא את המעתיקים
וגרמה לשיבושים. כתה"י התימניים Or 2210 ו-Or 2370 מקיימים את הסדר
ח' 1, הוא "אל תירא" הראשון; לעומת זאת הם משמיטים את סימן הסדר
ב"ח 28 "וצלע האלף", כנראה כדי לקיים את המסורת של י"ד סדרים, כפי
שכבר מעיר על זאת גינצבורג במבואו (עמ' 41). כך נוהג גם כת"י האשכנזי
Ar Or 16 המושפע מהמסורת הספרדית. אכן, גם כת"י ספרדיים רבים משמיטים
את הסדר י"ח 28, אך יש בהם גם השמטות אחרות. נראה שמתחילה נהגו כת"י
ספרדיים השמטות שונות, זה בכה וזה בכה, כדי לקיים מספר י"ד הסדרים.
אח"כ, בכת"י מאוחרים יותר, נצטרפו יחד כמה השמטות ומערך הסדרים
ביהושע שובש כליל.

(53) אמנם, הסדר הראשון של ת"ע ארכו 110 שורות, אך גם שם מסופק הדבר, ויש
מסורות המחלקות אותו; כנ"ל הסדר בן 118 שורות במלכים.

(54) כגון: הסדר הראשון בשמואל, 55 שורות. סדרים י"ז ביחזק' ובת"ע, 54 שורות.

(IV) המבוכה הזאת משתקפת יפה ברשימת המסורה שבכ"י הספרדי בודלי 10. מושמטים שם גם "אל תירא" הראשון וגם "וצלע האלף". לעומת זאת, בוספו שם שני סדרים: בוסף סדר "כשמע כל המלכים", תחילת פרק ט', שאינו מתו- עד בשום מקור אחר; וסדר "אל תירא" השני בא בשני כינויים: בלינויו הרגיל, וכן בלשון "ויאמר ה' אל יהושע", ע"פ תחילת הפסוק. וכדי לקיים אחרי כל אלה את המספר של י"ד סדרים, מוספרו שני סדרים רצופים באות ח'.

(V) סממן אחר של מבוכה מצוי בכ"י הספרדי Har. Or 5720. בסיכום מספרי הפסוקים והסדרים שבסוף ס' יהושע, רשום שם "וסדריו ארב'", כאשר מעל סוף המלה הבלתי-גמורה "ארב'" יש קו אפקי, כנראה כסימן-מחיקה. ובהמשך כתוב התיקון: "חמשה-עשר".

(VI) ברוב כה"י הספרדיים מסומן ג' 5 כפסוק-סדר שני, במקום ג' 7. אין לדעת אם יש כאן ט"ס גרידא הנובע ממקור משותף, או שמא יש כאן מסורת סוטה, שנשתירה רק בספרד; שכן, הפסוק ג' 5 "התקדשו כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות" הוא כולו טוב, שיש בו גם התקדשות וגם נפלאות ה'. לעזרת ישראל, ועל-כן מתאים לשמש כפסוק-סדר.

אם נניח שאכן מסורת של פסוק-סדר יש כאן, יסייע הדבר לאיזון אורכי הסדרים; שכן אם נתעלם מהסדרים הפרובלמטיים שעסקנו בהם לעיל, (סעיף II) וכן נתעלם מהסדר האחרון ביהושע,⁵⁵ נמצא שבמערך-הסדרים הרגיל בולט הסדר הראשון באורכו היתר: שמונים ותשע שורות; הסדר השני לעומתו הוא הקצר בכולם: ששים ושתיים שורות. ע"י הזזת פסוק הסדר בשני פסוקים, מ-ג' 7 אל ג' 5, קטן הפער הזה, ושני הסדרים משתלבים יפה, מבחינת אורכם, במערך סדרי יהושע. ונעיר, שהסטיה הזאת אל ג' 5 אינה מצויינת ברשימות הסדרים שבנספחי המסורה בכתי"י ספרדיים, אף לא ברשימה שבכתי"י בודלי¹⁰, ששם יש השפעה הדדית בין הסדרים שבטכסט לסדרים שברשימה.

(VII) בכתי"י התימני JTS 230 נשתמר סוף ס' יהושע, עם סדרים סוטים וממוס-פרים, החל מסדר י"א. ע"פ הממצא הקטוע שבידינו נראה, שבניגוד לשאר ספרי נ"ר, בס' יהושע אין סימנים אלה משקפים סדרי קריאה; שכן, אין בהם כל מגמה לסיים בדבר טוב, אע"פ שפסוקים "טובים" אינם נדירים ביהושע. אדרבא, לפני סדר י"א שם, יש סיום רע של אי-יכולת יהודה לכבוש את ירושלים (ט"ו 63); וכך בסדר שלפני-האחרון, המסיים באתראה של גלות (כ"ג 16).

(55) על חריגות באורך סדרים אחרונים של ספר מקראי ראה ע' 54 ג' 2

בכ"י זה הסדר האחרון, היתה עם פרק כ"ד, אינו ממוספר. נראה שהסופר ביקש להישאר נאמן לסכימה של י"ד סדרים; וכיוון שהסדר הי"ד נמצא לו ארוך מדי, חילקו ע"י הוספת סדר אנונימי.

שני הסדרים האחרונים, י"ד והאנונימי, אף חורגים מבחינת אורכם; שכן, שאר הסדרים שנשתיירו בידינו בכ"י זה הינם בעלי "סדר גודל" אחיד: סדר י"א יש בו 69 שורות, סדרים י"ב ו-י"ג - 82 שורות כ"א. סדר י"ד, לעומת זאת, יש בו 107 שורות, ובסדר האנונימי דק 63 שורות. אולם, שניהם יחד כוללים 170 שורות, שיש בהן כדי שני סדרים נורמליים בשיטה התימנית הזאת. ליתכן איפוא, שחלוקה בלתי-ליטורגית זאת חילקה את ס' יהושע למשה-עשר חלקים, במקביל לט"ו סדרי יהושע שבכתה"י המזרחיים; בהשפעת המסורת המקבילה של י"ד סדרים (לעיל סעיף ב'), ואולי מסיבה נעלמת אחרת, הושמט הסדר האחרון, ואח"כ שוב נוסף בצורה אנונימית ומשובשת.

(VIII) בכה"י התימני ירושלים 6 Yah. בן תחילת המאה הט"ז נשתמרו 4 פסוקי סדר אלטרנטיביים, המסיימים בדברים טובים: ו' 2, ח' 7, י' 14, וכן כ"א 42. שני האחרונים מצויים גם בכ"י התימני BM Or 2369. ונראה כי הם שרידים מתוך מערך-קריאה מיוחד. אני אומר שרידים, ולא חלק ממערך אלטרנטיבי, כי בדרך שבה מופיעים הסדרים המיוחדים, כשהם מעורבים בין סדרים סטנדרטיים, קטעי-הקריאה הנוצרים כך הינם ארוכים מאד או קצרים מאד, ואין כאן מערך-קריאה סביר, הניתן לשיחזור. האופי הפרגמנטאלי של מערך סדרי 5 Yah. מתברר גם מהימצאות סימן סדר בט"ז 1. אין כאן פסוק טוב, לא פסוק הסדר עצמו, ולא הפסוק שלפניו; הפסוק, מצויין כסדר גם בכה"י JTS 230, שבו יש לסדרים אופי של חלוקת-טכסט סדרנית, עכ"פ בספר יהושע. כה"י 5 Yah. הלקטני בסדריו, לקט איפוא גם משיטה זאת.

(ג) ספר שופטים

הסדרים הסטנדרטיים: 14	הסדרים האלטרנ' התימניים: 15
פסוקים במוצע: 44.1	41.2
אורך הסדרים ב"קורן" 83-59 שורות	88-55 שורות
שורות במוצע: 77	72

(I) בשני המערכים המקבילים, הסטנדרטי בעל ארבעה-עשר סדרים והאלטרנ-טיבי בעל חמשה-עשר, מתאימים הסדרים לסדר-הגודל הסטנדרטי של סדרי נביאים.

המערך האלטרנ' מתועד כמעט כולו בכ"י התימני JTS 230 בסדרים ממוספרים, כשקטעי JTS 230a מחזקים את עדותו בשלושה סדרים, וסוטים ממנו בסדר אחד, שבו עכ"פ יש התאמה טיפולוגית: סיום בתיאור אחד השופ-טים ה"קטנים"; האחד בחר בתולע בן פואה (י' 2), וחברו בתיאור הגלעדי (י' 5).

ויצויין: גם במערך האלטרנ', ע"פ Lu 230, מסתיים הסדר בסיום תיאור תולע, "ויקבר בשמיר". במערך הסטנדר' מסיום סדר באותו ענין, אך כדי להמנע מסיום קריאה בדבר-קבורה, הוא בחר שם פסוק 1 בפרק י' כפסוק סדר, ובאמצע תיאור מעשה תולע.

פסוק-הסדר התשיעי חסר בשני כתה"י התימנים הנ"ל, ושערתיו ע"פ המקום והענין, כפסוק-הסדר השמיני הסטנדרטי.

(II) בכ"י התימני Berl. Or Qu. 578 מצויין הפסוק ז' 15 בסימן-סדר; ואכן, זה פסוק טוב, המסיום "כל נתן ה' בידכם את מחנה מדין"; ובהנחה שאולי סימן-הסדר מסמן כאן תחילת קטע-קריאה, כרגיל במערכים התימנים האלטרנ', נציין שגם הפסוק הקודם, ז' 14, יש לו סיום טוב דומה. והנה, גם בקודכס הספרדי Paris 82 מסומן אותו פסוק, ז' 15, בסימן-סדר, במקום פסוק-הסדר הרביעי שבסוף פרק ו'. קשה להניח שהיה איזה קשר בין שני כתה"י, התימני והספרדי; וכנראה אין כאן אלא קואינצידנט, אולי בעל יסוד טיפולוגי משותף: פסוק טוב בתחילת תת-קטע, אחרי פרשה סתומה. בכה"י התימני אולי היה זה סדר במערך אלטרנ' נוסף, בלתי-ידוע לנו; בכה"י הספרדי, אולי זאת סטיה מהמערך: משנעלם מעיני הסופר הסדר הסמוך הנכון, בחר לציין תמורתו פסוק אחר, הסביר כפסוק-סדר.

ספר שמואל

(ד)

הסדרים הסטנדרטיים:	הסדרים התימנים האלטרנטיביים:
34 סדרים.	36 או 37 סדרים
ממוצע הסדר: 44.3 פסוקים	41.8 או 40.7 פסוקים
76 שורות "קורן"	70 שורות
אורך הסדרים: 97-55 שורות	92-52 שורות.

(I) ס' שמואל עוסק בתחילת המלוכה התורשתית בישראל; על פני רוב הספר פזורים תיאורים ויעודים מלכותיים - משיחים, הנאים לפסוקי-סדר. על-כן, אין סטיות גדולות מהממוצע באורך-הסדרים.

אולם, לקטעים מסוימים בספר יש אופי של פורענות רצופה, ושם דחוק ומאולץ ה"טוב" שבפסוקי הסדרים. כך בפרשת מלחמת שאול בגלבוע (ש"א כח' - ש"ב א'). מתוך האווירה האפילה של שהות שאול בבית בעלת-האוב, נבחר כפסוק-סדר כ"ח 24, המספר על סעודת שאול שם. סיבה אפשרית נוספת לבחירת פסוק זה, הוא ציונו במסורה כמחצית ס' שמואל בפסוקים. גם בפרשת אבשלום נדירים פסוקים מעודדים. כאן נעזר מערך-הסדרים בשני פסוקים (ש"ב טו, 37, יז 20) המסיימים במלה "ירושלים" ובשני פסוקים (יג 25, יט 40) הכוללים את המלה "ויברכהו".

II) בשלושה קטעים רבו השיבושים ברשימות ובספרים, וזאת מחמת דמיון של ראשי פסוקי-הסדר ביניהם, בכל אחד מהקטעים; וכן מחמת דמיונם אל ראשי פסוקים קרובים.

המקרה הראשון חל בפסוקי-הסדר י"ב ו-י"ג. הראשון בהם, ש"א כ' 4, פותח "ויאמר יהונתן לדוד מה", והשני כ' 42 - "ויאמר יהונתן לדוד לך". בפרשה זאת יש פסוקים הרבה הפותחים "ויאמר יהונתן אל דוד", או בהיפוך סדר "ויאמר דוד אל יהונתן". קרה איפוא שהמעתיקים לא דייקו ולא הבחינו, וציון-הסדר, האחד או שניהם, הוזז אל פסוק אחר בעל אותה התחלה. מכאן, ריבוי הסטיות בסדרים אלה, בכת"י ספרדיים. אך גם רשימות-הסדרים המזרחיות: לנינג', ס' החילופים וע"ד, רושמים במקום כ' 4 את שכנו כ' 5 "ויאמר דוד אל יהונתן הנח חדש...". פסוק שבו ובסיומו אין כל "טוב"; כך גם סומן בשני כתה"י התימניים בעלי הסדרים הסטנד', 2370; BM Or 2210.

III) תופעה דומה יש בפסוק-הסדר הכ"ה, בש"ב י"ב 13. פסוק-הסדר פותח "ויאמר דוד אל נתן". כתר שם-טוב מסמן סדר מול חציו השני, אחרי פסקא-באמצע-פסוק: "ויאמר נתן אל דוד". כתר בורגס קיבל כנראה מכתר ש"ט (או ממקורו), ומסמן ליד אותן המלים, אך לא בפסוק 13 אלא בפסוק 7 שבאותו פרק.

IV) ערבובי לשון של ראשי פסוקי-סדר יש בסדרים כ"ו עד ל'; גרמו לכך ריבויי הלשונות "ויאמר", "וירא" שלוש פעמים, "אבשלום" פעמים, "המלך" פעמים; לזאת נוספת העובדה שלשונות דומות וצירופי-לשון דומים תדירים בפרשה זאת. נתאר באופן סכימטי את שקרה ברשימה הספרדית Add. 15251 ובתולדתה רשימת יב"ח, וכן בשני הכתרים הספרדיים בורגס ו-שם-טוב.

כתרי בורגס וש"ט

← א. ←

Adel 15251

ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)
ו. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ז. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ח. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)	ט. ויאמר המלך אל אבשלום (יג 25)

נראה, שאחד מאבות אבותיה של הרשימה Add. 15251 קיצר בל"ג 15 את השם אבשלום וכתב אבש'. אחד מאבותיה⁵⁶ של Add. 15251 קרא וכתה במקום זאת "אבש". ממנו קיבל אחד מאבותיהם של הכתרים בורגס וש"ט. וכיוון שהלשון "ויאמר המלך אל אבשלום" אינה קיימת במקרא, סימנו כסוד פסוק דומה - "ויאמר דוד אל אבש" בפרק טז (11).

פסוק זה בא כשלושה פרקים אחרי פסוק-הסדר המקורי, שממנו נגזר, תוך דילוג על שני סדרים. שני הסדרים מבקשים איפוא את תיקונם, בשני הכתרים. הראשון, (סדר כ"ט), הוסט ממקומו בפרק י"ד 33 אל י"ט 6, כי שם יש פסוק הפותח באותה לשון: "ויבא יואב אל המלך". השני, סדר כ"ח, שונתה לשונו. במקום "וירא חושי רעה דוד" (ט"ו 37) סומן כסדר הפסוק י"ז 7, הפותח "ויאמר חושי אל אבשלום".

(V) שיבוש דומה לזה האחרון חל גם ברשימה Add. 15251, אך מסיבה אחרת. סדרים כ"ז ו-כ"ח, המתחילים שניהם במלה "ויבא", פותחים ברשימה זו במלה "ויאמר", בהשפעת הסדרים כ"ה ו-כ"ו, המתחילים במלה "ויאמר".

(VI) בסדר כ' יש טפס בין שני פסוקים סמוכים. כל הרשימות, כל הספרים הספרדיים, וכן כ"ק ו-כ"ל, מסמנים את הפסוק ש"ב ב-7. לעומתם, מצאתי שלושה כת"י מזרחיים, ביניהם כא"צ, המסמנים את קודמו, ב-6; והוא גם היה מסומן תחילה בכ"ל, אלא שנמחק.

בכפל-מסורות זה עוסק קטע מקובץ-מסורה מהגניזה⁵⁸ שפרסמו לי ייבין.⁵⁷ לפסוק ש"ב ב-7 נאמר שם: "אלמנדו אלסדר ועתה יעשה עמכ חסד ואלמערוץ ועתה תחזקנה ידיכם". המלה "אלמנדו" אינה מבוררת למהדיר, אך כמשמעות הכללית של קטע המסורה הוא מסביר, שהסדר הנכון הוא בפסוק "ועתה יעשה", הוא פסוק 6, ואילו הידוע והנפוץ הוא פסוק 7, "ועתה תחזקנה".

(56) רוב השגיאות שבסדרי Add. 15251 לא נכנסו לשני הכתרים; על כן, הכתרים אינם תולדה ישירה של Add. 15251 אלא אולי תולדה אחד האבות של Add. 15251

(57) שתי הצורות, אבש' ואבש', קיימות במקרא. ע. קונקורד' מנדלקרן, ע' 1351.

(58) JTS. ENA 3118/8. ⁵⁸ *Hebrew Manuscripts from the Cairo Geniza*, Volume I, 1960, p. 1.

לדעת אותו מסדר, התיקון שתוקן בכ"ל אינו איפוא אלא שיבוש:
מחיקת הנכון וכתיבת הנפוך במקומו. לגופו של הענין, נראה שח"ו כאן שתי
מסירות, אודות שני פסוקי עידוד סמוכים. יש שהעדיפו את פסוק 7, שיש בו
ענין חיזוק ידיהם של בני חיל, ובעיקר יש בו המוטיב המשיחי של המלכה
דוד על יהודה. אולם, הפסוק מזכיר גם את הפרענות שגרמה להמלכה זאת, את
מות שאול. אולי משום-כך יש שהעדיפו כפסוק-סדר את פסוק 6, שיש בו הזכרת
חסד ואמת מאלקים ומאדם, בלי תפארת בית-דוד ובלי מפלת שאול.

יתכן שהספק בין שני הפסוקים ב' 6 ו-ב' 7, גרם למעתיקים להשמיט
סדר זה, כפי שמצוי ברשימה שבכ"י ריינוש.

(VII) בדפוס קורן הוזז סדר כ"ד שבש"ב י' מפסוק 12 אל פסוק 13. נראה
שזאת טעות-דפוס בעלמא, ואינה קשורה במציאות אותה תזוזה בשני כתרים
ספרדיים, שם-טוב ובורגס וכן ברשימת בער. בשלושה אלה באה ההזזה מתוך
המגמה הכללית שם, להעביר פסוקי סדר מסופי-עניינים את תחילות עניינים.

(VIII) פסוק-הסדר הי"ח "ולאשה עגל מרבק" (ש"א כח, 24), עוסק בהכנת
סעודה לשאול. קשה למצוא בו בשורה טובה, ולבחירתו כפסוק-סדר אולי סיוע
ציונו במסורה כחצי ס' שמואל בפסוקים. עכ"פ, באותה פרשה קודמת של
מלחמת הגלבוע ומות שאול, קשה למצוא פסוק טוב. ויצוילין, שהמערך התימני
האלטרנ' לא מצא בפרשה זו סיום טוב, אלא "שוב לך בשלום" (כט, 7) שאמר
אכיש הפלשתי לדוד.

(IX) נשתמרו קטעי שני כת"י תימניים, JTS 229; 230, המסומנים במערך
אלטרנטיבי, כשציוני הסדרים מסמנים את תחילת מנת-הקריאה. שני הקטעים
משלימים זה את זה לגבי רוב הספר, ורק חלק שמואל א', מסוף פרק י"ז
עד אמצע פרק כ"ג, נותר בלתי-מתועד. על-כן, לא נוכל לידע אם המערך
האלטרנ' כלל ל"ו או ל"ז סדרים. אמנם JTS 230, שבו הסדרים ממוספרים,
מגיע עד המספר ל"ד בסדר האחרון; אך זה מספר שרירותי, שכוון למען
הרמוניזציה עם המקובל ברשימות-המסורה. המספר הסטנדרטי, הושג ע"י
סימון שני סדרים (ש"ב, ג, 22, ה, 11) במספר לב', וכן ע"י דילוג על
סדר אחד ש"א לא 1, המסומן בכה"י המקביל JTS 229. כיון שכך, אין אנו
בטוחים שמעשה-שרירות מעין זה לא נעשה גם בלאקונת המערך האלטרנ'.

את הסדרים החסרים ניתן לשחזר בשתי השערות אלטרנטיביות. הראשונה:

סדר יב: יז 38 - יח 14 כמו הסטנדרטי.
 סדר יג: יח 15 - כ 4 כמו הסטנדרטי.
 סדר יד: כ 5 - כ 42 כמו הסטנדרטי.
 סדר טו: כא 1 - כב 10 26 פסוק, 49 שורה. סיום: "וישאל לו בה'..."
 סדר טז: כב 11 - כג 17 30 פסוק, 53 שורה.

ע"פ השלמה זאת, יכלול המערך האלטרנ' 37 סדרים. שני חסרונות יש בהשלמה הזאת: א) הסדרים קצרים מאוד, גם יחסית למערך האלטרנ'.
 ב) בכ"י JTS 230 צריך להניח הוספת שרירותיות של מיספור אחד, בין הסדרים י"ב ל-כ', כפי שמצאנו זאת אחרי סדר כ'.

ניתן להציע השלמה אחרת של הסדרים החסרים:

סדר יב: יז 38 - יח 14 כמו הסטנדרטי.
 סדר יג: יח 15 - כ 4 כמו הסטנדרטי.
 סדר יד: כ 5 - כא 12 50 פסוק, 87 שורה, בסיום: "הכה שאל באלפיו ודוד ברבבותיו".
 סדר טו: כא 13 - כג 17 41 פסוק, 78 שורה.

ע"פ השלמה זאת יהיו בס' שמואל ל"ו סדרים אלטרנטיביים; ועד הסדר כ', תקין איפוא המיספור שבכ"י JTS 230.

(X) לסדר ל"א של המערך האלטרנ' לא נמצא סיום טוב באותה פרשה עגומה של מרד שבע בן בכרי. הסדר מסיים בסיום הסתמי של שמ"ב כ' 5, "ויוחר מן המועד אשר יעשו".

(XI) בבלייתו של המערך התימני-האלטרנ' מוכח משרידי-הגניזה הבבלי Eb 10, שבו מסומן עיגול בצד השורה, ליד סיום ש"ב יב 25. מתוך מיקומם ומתוך התאמתם החלקית עם המערך התימני, ברורה פונקציה עיגול זה כסימן-סדר, או סימן ליטורגי מעין-הסדר.

ספר מלכים

(ה)

סדרים סטנדר': 34	נוסח אחר: סדרים סטנדר': 35
פסוקים בממוצע: 45.2	פסוק' בממוצע: 43.8
שורות בממוצע: 80	שורות בממוצע: 77.5
אורך הסדר בשורות: 115-54	אורך הסדר בשורות: 93-44
נוסח אחר: 118-54	נוסח אחר: 118-44

(I) כפל המסורות לגבי מספרים של סדרי מלכים, שלושים-וארבעה או שלושים-וחמשה, מקורו בסדרים ל"א ו-ל"ב. בכת"י מזרחיים, וכן בתימנים בעלי סדרים סטנדרטיים ובאשכנזי Ar Or 16. מצורפים שני סדרים אלה לסדר אחד. הסדר המצורף הוא ארוך מאד - בן 115 שורות. לעומת זאת, כתיבתם נפרדים, קצר ביותר הראשון שבהם, סדר ל"א; והוא בן 44 שורות בלבד. מסתבר איפוא, שכמו במקרים דומים בספרים אחרים, אין לדבר פה על סדר "מקורי" שאח"כ צורף או חולק, אלא שמתחילה היו מנהגים שונים בקהילות שונות, או אף דרכי-נוהג שונים באותו ציבור, בהתאם לנסיבות.

רשימות-המסורה ועל פיהן רוב הדפוסים, וכן כתה"י הספרדיים, מחלקים לשני סדרים; אלא שבכתה"י הספרדיים חלו שיבושים: פסוק-הסדר מתחיל: ויאמר חזקיהו אל-ישעיהו. הכתרים בורגס ושם-טוב מסמנים את הפסוק הקודם, 7 הפותח "ויאמר ישעיהו". בודל' 10 מסמן כסדרים שני פסוקים בעלי פתיחות דומות: כ' 10 הפותח ג"כ "ויאמר יחזקיהו" וזה"כ כ' 16 הפותח בסיכול-המלים: "ויאמר ישעיהו אל-חזקיהו".

(II) עכ"פ, עצם הסדר הקצר ל"א, בן 44 שורות, תמוה הוא, שכן, אינו מחוייב-הכורה. ע"י הקדמת תחילתו, כגון אל פסוקי העידוד 6, 7 שבפרק י"ט, ניתן היה לתאריכו סדר סטנדרטי רגיל; וממילא גם הסדר הקודם ל', שהינו ארוך במיוחד, בן 94 שורות, היה ע"י כך מתקצר ומתקרב לממוצע. נראה, שתכריע כאן רצונם של קוראי-הסדרים, שלא לוותר על הסיום הטוב והמרומם של סדר ל', פסוק תחינה אקטואלית תמיד, להצלח ישראל למען שם ה' (יט 19).

(III) ארוך מאד, בן 118 שורות, הוא סדר כ"א, והבא אחריו, סדר כ"ב קצר יחסית, בן 54 שורות; כך ברשימות שממוצא ספרדי, כולל אשכנזיות ויב"ח, וכן ברוב הספרים הספרדיים. לעומת זאת, בספרים וברשימות ממוצא מזרחי, וכן בכמה ספרים ספרדיים ובאשכנזי Ar Or 16, הוקדם סיום סדר כ"א, ואין בו אלא 91 שורות, ולסדר כ"ב נותרו 81 שורות.

זאת חלוקה סבירה יותר; אלא, שהנס המסיים את סדר כ"א, נס הגרזן, הינו נס לפרטים בלבד. זה נס קטן בערכו מן הנס המסיים את סדר כ"א בתל-קה האחרת, נס הצלת כל מלכות ישראל מגדודי ארם.

שתי המסורות לגבי חלוקת הסדרים כ"א-כ"ב מליצגות איפוא שתי גישות: האחת המעדיפה את השיקול הטכני-התועלתי של אורך הסדרים, והאחרת המעדיפה את הבלטת המוטיבים המתאימים ביותר כסיומי-סדרים.

(IV) סדר י"ב, מסים ברב המקורות במל"א ט"ו 8, אודות מות אבים והמלכת אסא תחתיו. רשימות-המסורה המזרחיות שבידינו מציינות, בפסוק-סדר את הפסוק הכא, ט"ו 9, המספר את העובדה של המלכת אסא. מתמיה, שלא נבחר הפסוק השני שאחריו, ט"ו 11, "ויעש אסא הישר בעיני ה' כדוד אביו", כדוגמת הסדרים כ"ה ו-ל"ב.

רשימת-המסורה Add.15251, ובעקבותיה יב"ה, גורסים "וישכב אביהם", במקום "וישכב אבים". גדולה מכך השגיאה ברשימת כ"י ריינוש, הגורסת - "וישכב ירבעם", שהוא פסוק רחוק, מל"ב י"ד 29.

(V) סדר י"ב מסים במל"א י"ג 31, "ויהי אחרי קברו", עניין הסגולה הטובה להיקבר ליד קברו של נביא ה'. בספר-החילופים רשום הסדר בכינוי "ויהי אחרי אכלו", שהוא פסוק 23 באותו פרק. אין בשורה טובה בפסוק זה, ונראה שהדמיון בתחילות שני הפסוקים, הוא שהטעה את סופר "החילופים", או מקורו.⁶¹

מעניין, שטעות ס' החילופים לא נכנסה לע"ד; ע"ד אינו איפוא תרגום מיכאלי של כתב אלכלף. לעומת זאת, נכנסה אותה טעות לכמה רשימות ספרדיות ולרשימת יב"ה, וכן לספרים ספרדיים. גינצבורג במהדורותיו לא טעה אחרי יב"ה, לעומת זאת טעה אחריו בער; ללמדך שאין ממשות רבה בטי-עונו, שערך את הסדרים במהדורתו ע"פ בדיקת קודכסים רבים.

(VI) מהומה נכנסה לשני הכתרים-האחים הספרדיים בורגס וט"ט, בין הסדרים ט' ו-י"א. נראה שסדר ט' סומן בשניהם פעמיים, פעם כתקנו במל"א י"א 28, "והאיש ירבעם", ופעם שניה בי"ב 12 "ויבן ירבעם". כך גם בסדר י"א: הוא סומן ע"פ שיבושו שבס' החילופים בי"ד 23, "ויהי אחרי אכלו", בכתב ש"ט בלבד; ובשניה בי"ד 20 "ויהי הם יושבים" בשני הכתרים. בשניהם נוסף איפוא סדר בין י"א ל-י"ב, בפסוק י"ד 21.

בהמשך הספר משמיט כתב ש"ט ארבעה סדרים; ע"י תוספת שלושת הסדרים הנ"ל, הוא מגיע במיספורו למספר הסטנדרטי של ל"ד סדרים מלכים. קשה לדעת אם מכוונת התוצאה הסופית הזאת, כלומר; אם השמיטו סדרים בהמשך הספר משום עודף סדרים בתחילתו, או שמא להיפך, מה שמסתבר פחות. ואולי, אין כאן אלא קואינצידנט בלבד.

(VII) שני מצחפים תימניים מקוטעים של נ"ר, 229, 230 JTS שמהם למדנו את הסדרים האלטרנ' לס' שמואל, נמשכים גם בתחילת ס' מלכים, ובהם ארבעת-הסדרים האלטרנ' הראשונים. שניים מהם, הראשון והשלישי, סוטים מהסטנדר-טיים; הראשון רק בפסוק אחד. נראה מתוכם, שמבחינת אורך הסדרים ומספרם, אין המערך האלטרנ' שונה בהרבה מהסטנדרטי.

(61) יתכן שלפניו היתה רשימה שקיצרה וציינה "ויהי אחרי";
(62) אלא אם כן נניח ששיבוש נכנס לכה"ל שבידינו, של ספר החילופים או של עדת-דבורים.

קטעים קטנים נוספים של JTS 229 מסמנים עוד שני סדרים באמצע ס' מלכים, אחד מהם שונה מהסטנדרט. הוא מסיים במלים הטובות "ויכרת-לו ברית וישלחהו" (מל"א כ 34), אך באמת הברכה והברית הם שלילים, כפי שאח"כ מגנים בן-הנביאים, כשם ה' (כ' 35-43).

מכיון שכה"ל JTS 229 אינו ממספר סדריו, אי-אפשר ללמוד מקטעיו על כלל-המערך האלטרנטיבי.

(1) ספר ישעיה

סדרים סטנדרטיים:	26	סד' תימניים אלטרנ':	26
פסוקים בממוצע:	49.7		49.7
אורך הסדרים בשורות	101-54		94-49
שורות בממוצע:	71		71

(I) השליש האחרון של ס' ישעיה, רובו נחמות; אך גם בחלקו הראשון משובצים פסוקי שבח ובשורה רבים, כך שאין בספר זה קושי של מציאת סיומי-סדר טובים. משום-כך מתמיה הסדר הראשון, הארוך בהרבה מהממוצע של הספר ומתרגיל בסדרי נביאים: הוא בעל 82 פסוקים שהם 101 שורות.

אולי נשער, ובדרך השערה בלבד, שמא היה פעם מנהג של שני סדרי-קריאה קצרים: הראשון מ-א עד ב 11, בעל 42 פסוקים שהם 55 שורות, וסיומו: ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. לסדר השני נותרים 40 פסוקים שהם 46 שורות.

אסמכתא קלה להשערה זאת ניתן למצוא בקטע הגניזה הקמברידג'י T-S NS 80/14⁶³ זה קטע קטן מפרק ס"א בישעיה; פסוק-הסדר הפ"ד, שברשי-מות המסורה, מסומן כ"ה, ממוספר שם במספר כ"ו. במצחף זה נוסף איפוא סדר אחד, וכיון שכל שאר סדרי ישעיה אורכם סביר, ניתן לשער שהסדר הנוסף נוצר מתוך חלוקת הסדר הראשון. כאמור, אין זו אלא השערה המסתמכת על קטע בודד; שהרי יתכן שהמיספור כ"ו שם מקורו מטעות-סופר, או שהוא מעיד על חלוקה אלטרנטיבית של ס' ישעיה, שנעלמה מאתנו.

(II) כברוב הספרים, מצויות גם בישעיה תזוזות קטנות של סדרים במצחפים שונים, במיוחד תזוזות אל ראשית-עניינים. מבין אלו, ראוי לעיין בשנים: האחד, הוא פסוק-הסדר הרביעי. הוא נקבע בי"א 2, הפסוק השני של החזון המשחל הגדול, פסוק המונה את שבע מעלות רוח ה' שעל המשחל. והנה,

בשלושה כתי"י מזרחיים, ביניהם כתי"ל, מסומן הסדר בראש הפרק, בפסוק 1. האמנם מיוצג כאן מנהג לסיים את הסדר בפסוק הראשון של החזון המשיחי "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרח"? או שמא יש כאן סיום כפול, דהיינו, שבסדר זה נהגו לסיים בשני הפסוקים יחד את הסיום האנטיפוני של קריאת-סדרים.

(III) סטיה שניה מעין-זאת יש בפסוק-הסדר הראשון, ד' 3. הוא חל בתוך חזון-נחמה אסכטולוגי הכולל פסוקים 2 עד 6. כתי"י מזרחי אחד מסמן את הסדר ליד פסוק 5, העוסק בכבוד השכינה על ציון. ושוב, אפשר שסימן-סדר זה אינו אלא טעות-סופר, אך אפשר גם שהוא משקף מסורת-קריאה סוטה. תמוה בער, הרושם את פסוק 4 כפסוק-הסדר; אין זה ראש-ענין שאליהם נוהג בער להזיז סדרים.

(IV) BHK³ מסמן כפסוק-סדר הראשון, במקום ד' 3, את ג' 17, פסוק שכולו פורענות לבנות-ציון. מקור הטעות הוא בכתי"ל, שבו מסומן סימן-הסדר בין שני טורי טכסט. הסימן מכוון לפסוק ד' 3 בטור שממאלו, אך מהדירי BHK³ שייכותו לטור הימני, ושם נמצא לידו פסוק-הפורענות ג' 18. במהדורה החדשה, BHS, לא תוקנה הטעות; התיקון היחיד הוא שבמקום ג' 17 סימן בה הסדר ליד ג' 18, שאף הוא כלול באותה פורענות לבנות ירושלים.

כמקרה הזה קרה גם בסדר כתי"ד. פסוק-הסדר הוא ס"א 9, ובכתי"ל מסומן סימנו בין פסוק זה לפסוק ס"א 1. והנה, BHK³ מסמן את שניהם כסימני-סדר! המהדורה החדשה, BHS, "תיקנה" זאת ומסמנת את ס"א 1 בלבד, כלי את הפסוק הבלתי-נכון.⁶⁴ וזאת, כאשר בשני המקרים רשומים פסוקי-הסדר ברשימות-המסורה, כולל זאת שבכתי"ל, שעל-פיו נערכו שתי המהדורות המדעיות.

(V) את סדר י' רושם כתר בורגס ליד כתי"ז 12, במקום כתי"ז 13. שיבוש זה מקורו בדמיון-תחיליות: שני הפסוקים, העוסקים בקיבוץ גלויות, מתחילים במלים "והיה ביום ההוא", וכך הם רשומים ברשימות הסדרים שבמסורת. אך ברור שהסימן שבכתר בורגס הינו שיבוש: פסוק 13 "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול", הוא פסוק הנחמה-המובהק, שיש בו שופר גדול, קבוץ גלויות, ועבודת ה' בירושלים; גם נכבד מקומו בליטורגיה היהודית. גם דפוס קורן מסמן את הסדר ליד כז 12; כנראה ללא קשר עם כתר בורגס, אלא קשר טיפולוגי בלבד.

ומי יודע, אם לא פרשנותו הכריסטולוגית של ס"א גרמה, לפחות כבלתי-מודע.

(VI) מערך סדרים אלטרנ' מתועד, בכ"י תלמני בן המאה ה-15, הוא BM Or 2211. וכן בכ"י Yah.4 של הספריה הלאומית בירושלים. מתוך עשרים-וששה סדרי ישעיה, שלושה-עשר שונים שם מהמערך הסטנדרטי. ענף סדר אחד, בפסוק לב 17, נוסף בתימני; אך ברור שאינו שייך למערך האלטרנטיבי; מבחינת גודל הסדרים אין לו מקום בו, ואין זאת אלא העתקה משובשת של הסדר הסטנדרטי בל"ב 18; בכ"י הירושלמי אינו רשום, אך רשום שם, כסדר הי"ד, ל"ז 31, במקום ל"ז 20, הנמצא במערך הסטנדרטי וגם בתימני ע"פ כה"י הלונדוני. הגירסא של Yah. 4 אינה סבירה, כי תקצר ביותר את הסדר הבא אחריו, ט"ו.

עיקר שינויי המערך האלטרנ' חלים בתחילת הספר, ובסופו.

(VII) בתחילת הספר: במערך הסטנדר' יש תנודות קיצוניות באורכם של שלושת הסדרים הראשונים: הראשון 101 שורות, השני 54, והשלישי 94 שורות. במערך האלטרנ' סודרו ארבעת-הסדרים הראשונים כך, שפגם זה תוקן ואורכם קרוב, באופן סביר, אל האורך הממוצע. המערך האלטרנ' הצליח לעשות זאת מבלי לוותר על פסוק-הסדר השני, ו' 3, שהינו בעל מעמד ליטורגי חשוב, כמרכיב העיקרי של ה"קדושה"; ומבלי לוותר על פסוק-הסדר הרביעי, י"א 2, הנושא בשורה משיחית עלילית.

(VIII) בסוף הספר: בכל החטיבה של נחמות ישעיהו, מפרק מ' ואילך, שונים כל סדרי המערך האלטרנ', חוץ משניים. אך בחטיבה זאת המצב הפוך מהמצב בראש הספר: בחטיבה הסופית, הסדרים הסטנדר' מאוזנים בארכם וקרובים לממצוע, ואילו באלטרנ' יש חריגה, שסדר כ' שם מגיע לכדי 94 שורות. אולי נוצרה חריגה זאת מתוך הרצון לסיים סדר זה בפסוק נ"א 11 "ופדויו ה' ישובון ובאו ציון ברכה" וגו', פסוק מרכזי בתקוות האסכ-טולוגיות של ישראל, וגם פסוק שמקבילו בישעיה, ל"ה 10, משמש כפסוק הסדר הי"ג, וכך פסוק-סדר מושך אחריו את תאמו.

(IX) מקורו הבבלי של אחד מהם, נ"א 11, מתועד בכ"י הבבלי Eb 10. שם מסומן בעיגול קטן ליד השורה, תחילת הפסוק נ"א 12. באותה צורה מסומן שם ג"כ אחרי מ"ח 19; בתימני האלטרנ', לעומת זאת, פסוק-הסדר המקביל הוא מ"ח 9, שתוכנו דומה לסיום של מ"ח 9: שניהם עניין של התמדה ואי-הכרתה לפני ה'.

(X) את סדר ט"ו מסיים המערך הסטנדר' בפסוק הפותח את חטיבת הנחמות, מ' 1: "נחמו נחמו עמי". לעומתו, בחר המערך האלטרנ' לסיים סדר זה לא בפסוק-פתיחה אלא בפסוק סיום, ל"ט 8, המסיים את חטיבת מעשי הזקיה.

ואכן, פסוק טוב הוא, המסלים "כי יהיה שלום ואמת בימי"; אלא, שאותו טוב יחסי הוא, ומוגבל במפורש לימי חילו של חזקיהו.

(XI) ונציין, שכחטיבת הנחמות חביבים על המערך האלטרנ' סלומי-סדרים, הידועים מהליטורגיה היהודית: סדר י"ז מסלים במ"א 28, תחילת הפטרת ויקרא במנהג הבבלי הקדמון, וברוב המנהגים הנוכחיים; סדר כ"א מסלים בנ"ד 10, סוף הפטרת-נחמתא לפ' כי תצא; סדר כ"ב מסלים בנ"ז 14, תחילת הפטרת שחרית של כיפור במנהג בבל ובתולדותיו⁶⁵; סדר י"ט מסלים במ"ה 9, שבו פותחת אשלמת "אל תכריתו"⁶⁶ במנהג התלתאי.

(XII) הקטע הליטורגי הבולט ביותר בין סיומי המערך האלטרנ', הוא הפסוק נ"ט 20, "ובא לציון גואל" וגו'; פסוק זה והבא אחריו, נ"ט 21, הוקדמו וצורפו אל ה"קדושה לסידרא", שהיא הסיום הליטורגי לקריאת סדרי נ"ך שמוצאה, כנראה, מבבל. אם בדרך זו שימשו שני פסוקי "ובא לציון" כסיום קבוע של קריאות-נ"ך בבבל, מסתבר שתחילה שימשו שם כסיום רגיל של אחד מסדרי הקריאה; ומתוך שנתחבב הסיום על הציבור, נעשה בשעת-הצורך לסיום כללי, לכל קריאה. בכה"י הבבלי Eb 10 מסומן הסדר האלטרנ' נ"א 11 וגם מ"ח 12 שאין בו סדר במקור אחר.

(XIII) עוד יש להעיר על סדר ט', שבו האלטרנטיבי סוטה מן הסטנדר', כי בחר לסלים בפסוק כ"ה 8, "ובלע המות לנצח" וגו', אחד המקראות המעטים העוסקים בתחילת המתים. ע"י הסטת-סדר זאת נותר הסדר הבא אחריו קצר ביותר, בן 49 שורות בלבד.

(XIV) ט' ישעיה מסלים במלים של פורענות: "נתנו דראון לכל בשר". כיון שבקריאת סדרים, כמסתבר, לא עברו מספר לספר⁶⁷, ואף לא רצו לסלים באותן מלים רעות של הפסוק האחרון, חזרו הקוראים אחריו על הפסוק שלפני - האחרון; זהו סימן יתק"ק⁶⁸, הרשום בספרים אחרי סוף ישעיה, ושעניינו כעין ענין פסוקי-הסדר: הוראת סיום לקוראים בנ"ך.

(65) בקטע ההפטרות TS B 17/29, כנראה אשלמתות א"י (משום חסרון הפטרת יונה למנחת כיפור) נשמר רק סוף אשלמתת כיפור, ביש' נ"ח; אפשר שפתחיה בתחילת פרק נ"ח.

(66) במ' ד 17; האשלמתא ע"פ Camb. Add. 3357, וכן TS B 17/38.

(67) כמו בקריאת הפטרות; ר' TS-B תוספ' מגילה ד (ג') 19.

(68) ר"ת של ישעיה, תרי-עשר, קהלת, קינות, שבסיומי כולם אותה תופעה. יש מנהגים המכנים קינות בשם "איכה", ושם הסימן הוא יתק"א.

(ז) ספר ירמיה

סדרים סטנדרטיים:	31	סדרים אלט' תימנילים:	27 ?
פסוקים בממוצע:	44		50.6 ?
אורך הסדרים בשורות:	108-54		104-54 ?
שורות בממוצע:	76		87.5 ?

(I) יש פרשיות ארוכות ורצופות של פרענות בתחילת הספר, וגם אחרי אמצעיתו, בתיאור החרבן; מכאן התנודות הגדולות באורך הסדרים. ריבוי סדרים ארוכים יחסית גרם להארכת האורך הממוצע של סדרי ירמיה, לעומת שאר ספרי הנביאים.

(II) אופי הפרענות של פרשיות ארוכות בספר, מצריך סיומי-סדר סתמיים, בלי טוב, כגון בסדר כ"ב, המסיים ל"ח 8 "ויצא עבד-מלך מבית המלך וידבר אל המלך לאמר". וכן נבחרו כסיומי-סדר פסוקים המזכירים את עצם העובדה של דבר ה' לנביא: בסדרים ל"ג (כ"ו 1), כ"ה (מ"ד 20 או 24) ולי (נ"א 59).

(III) כן יש בפרשיות-הפרענות סיומים של טובה-לכאורה: פסוק-הסדר ב', ה' 1, המדבר היפותטית בצדיק שיומצא בירושלים ובזכותו ייסלח לה, כשכוונת הפסוק לומר שבאמת אין צדיק כזה, והעיר תחרב. וכן פסוק-הסדר ג', ו' 2, שלשון השבח שלו "הנוה והמעונגה דמתוך בת ציון" אינה אלא פתיחה לדברי פרענות. פסוק הסדר הששי (יב 15) של תשובה ורחמים אחרי גלות, עוסק באמת בתשובתם ושיבתם של גויים; ודרך הסדרים הוא, לסיים בטובתם של ישראל דווקא.⁷⁰

(IV) פסוק-הסדר הכ"ה מסומן ברשימות-המסורה "וילאמר ירמיהו אל כל". ויש באותה פרשה שני פסוקים בעלי אותה פתיחה: מ"ד 20, ומ"ד 24. רוב כהה"י, ועל-פיהם כל הדפוסים, מסמנים סדר ליד מ"ד 20 "וילאמר ירמיהו אל-כל העם... הענים אותו דבר לאמר"; פסוק סתמי למדי. רק כא"צ ועוד קטע-גניזה אחד מסמנים לדי פסוק 24, שמצד אחד יש בו הזכרת נבואה "שמעו דבר ה'", אך מאידך גיסא מסיים הפסוק ברמיזה לדבר רע, "כל יהודה אשר בארץ מצרים", תרומזת לגלות שארית יהודה מצרימה. קשה איפוא להכריע מהו פסוק-הסדר המקורי או העדיף, פסוק 20 או 24 בפרק מ"ד.

(70) סיומי פורענות לגויים: סדר ח' בת"ע (עוב' 21); באלטרנ' שם ד' 8 שכולו נקמה בגויים. אמנם, יש גם סיומי-טובה לגויים השבים, כגון סדר כ' בת"ע (זכ' ל"ד 16), לפי נוסח אחד. אולם כאן, בסדרנו, אין הגויים שבים עדיין, כהמשך הפסוקים 16-17.

(V) עדת דבורים, וכנראה בלי קשר עמו גם רשימת יב"ח⁷¹ גורסים בסדר י"ג "בראשית ממלכת", במקום "בראשית ממלכות" שבראש פרק כ"ו. כתר שם-טוב הספרדי הוטעה מטעות זאת, והוא מסמן בסדר את כ"ז 1, הפותח "בראשית ממלכת", כך שמסומנים שם שני סדרים סמוכים זל"ז: כ"ז 1 ואחריו כ"ז 5 שהוא פסוק-הסדר הי"ד.

(VI) לעומת רוב הרשימות המונות ל"א סדרי-ירמיה, יש ל"ב סדרים בספר החילופים ובע"ד. נוסף בהם בין הסדרים ח' ו-ט', תפסוק י"ז 26; פסוק זה מסומן בסדר גם בכ"י מזרחי-קראי אחד וכן בכמה ספרדיים בווריאציות שונות: בכ"י Camb. 1524 בסדר נוסף בין הסדרים ח' ו-ט'; בכתר שם-טוב במקום סדר ח', כאשר פסוק-הסדר ח' המקורי (י"ז 7) מסומן ע"י עיגול קטן בתוך הטכסט, כרוב הסדרים שם, אך בלי הסימון העיקרי בצורת אות ט' בצד הטור. בכתר בורגס בא י"ז 20 במקום סדר ח' שאינו מסומן שם כלל. בשני כת"י ספרדיים, מדריד 1 ו-^a JTS 234, מסומן י"ז 14 גם הוא פסוק טוב, בין הסדרים ח' ו-ט'.

כל זה מראה על המבוכה לגבי הסדר הנוסף, מבוכה העולה גם מכמה רשימות-מסורה. ברשימת הסדרים שבנספח המסורה של כ"ל היה סדר זה רשום וממוספר, אח"כ נמחק ובהתאם לכך נמחקו ושוננו כל המספרים של סדרי-ירמיה שאחריו. ברשימת המסורה שבכת"י הספרדי בודל' 10 הושמט גם סדר ח' ב-ז' 7, וגם ז' 7²⁶ אולי מבוכה זאת, חוסר הוודאות לגבי מיספור הסדרים, היא שגרמה לרושם רשימת-המסורה שבכת"י האשכנזי "רילנוש" להשמיט את הסדרים מ-ה' ועד ח', ולרשום אח"כ, במיספר ט', את י"ז 26.

(VII) שיבוש בציוני-סדרים אירע גם ברשימת ע"ד. הסרים שם שני סדרים: י"ח "ותתן להם" (לב 22), כנראה בגלל דמיונו אל סדר כד "ואתן להם" (מ"ב 12), ו-י"ט "בימים ההם תיושע", בגלל דמיונו אל סדר י"א "בימיו תיושע". כדי להגיע בכ"ז לסיכום ל"ב סדרים (בתוספת הפסוק י"ז 26), מדלג ע"ד ממספר י"ט אל כ"א, וממספר ל' אל ל"ב.

(71) ברשימת Add. 15251, שיב"ח היא מתולדותיה, כתוב "ממלכות", כראוי.

(72) בכ"ז מגיעה הרשימה לסיכום ל"א סדרים, משום שאחרי סדר י"ט, "בימים ההם תיושע" (ל"ג 16) הוסיף פעם שניה את סדר י"ב "ונתתי להם לב לדעת" (כ"ד 7); כנראה, משום שסדר זה בא במקומו הנכון אחרי סדר "בימיו תיושע יתודה" (כ"ג 6), הדומה בלשונו לסדר י"ט.

(VIII) לגבי פסוק-הסדר המסופק, י"ז 26, גופו: אין מקומו במערך הסטנדי, כי מבחינת אורך הסדרים אינו מסתדר בו; אין גם להניח שסימון-סדר זה, החוזר בכת"י רבים ממקורות שונים, הוא פרי דמיון או פרי טעות-סופר בעלמא. יש לחשוב על אפשרות, שמא זה פסוק-סדר במערך אלטרנטיבי, ומשם נשתרבב אל המערך הסטנדרטי. ואמנם, יכול הוא להשתלב במערך האלטרנ' התימני.

(IX) מערך אלטרנטיבי עולה מתוך כתה"י התימניים 1473; BM Or 2211, JTS 239, כ"י 4 Yah. מספריית ירושלים, וכן כ"י Or Qu 578 מברלין. אולם, בכת"י אלה, יותר ממחצית הסדרים זהים עם הסטנדרטיים. בכמה מקרים כאלה ברור, שהסדרים הסטנדי האלה "פלשו" לתוך הספרים ודחקו את הסדרים המקוריים של תימן, האלטרנ'; זה ברור באותם מקומות שבהם חלק מקבוצת כתה"י האלה יש בו סדר אלטרנ', ובחלק אחר בא במקומו סדר סטנדרטי. הדבר הזה קורה בתשעה מקומות בירמיה, בסדרים ו', ט', י', י"ג, יט, כ"ז ל', ו-ל"א, במיספור המערך הסטנדי, וכן בין הסדרים כ"א ו-כ"ב.⁷³

שאר ארבעה-עשר הסדרים הסטנדי שבתוך המערך האלטרנ', לא נוכל לדעת ע"פ הממצא שבידינו, אם הם, או חלקם, שייכים גם למערך האלטרנ', או שמא נכנסו לספרים התימניים מתוך ערוב-מערכים.

באחד מספרים תימניים אלה, Or 1473, רשום סימן-הסדר בין שני טורים, ועי"כ בין מ"ח 44 ובין מ"ח 47; שניהם אינם פסוקים "טובים". הפסוק 44 יש בו פורענות למואב, והוא מסיים "נאם-ה'". פסוק 47 עוסק בהשבת שבות מואב כתום הפורענות. מכיון ששני פסוקים אחריו בא מ"ט 2, שסופו נחמה לישראל והוא פסוק-סדר בכל שאר הספרים, יש להניח שחל שיבוש בכ"י Or 1473.

(X) שני מקורות נוספים לסדרים אלטרנ' הם שני קטעי-גניזה של ס' ירמיה בניקוד בבלי, Eb.10, Eb.22. בקטע Eb.22 נשתמרו חמישה סימני-סדר, בהם אחד סטנדרטי בלתי-ממוספר, ואחד משותף למערך הסטנדרטי והאלטרנטיבי, שמיספורו מטושטש בכה"י, ושלושה סוטים וממוספרים.

(73) י"ז 1, המסומן כסדר בכ"י Or. 1473; אם זה סדר אלטרנטיבי, קשה לקבל לתוך מערך זה את ל"ו 18 שבכת"י הבבלי Eb. 10, כי אין ביניהם אלא 32 שורות.

אחד מהם, ל"ב 42, מתאים עם ל"ב 41⁷⁴ המסומן בכתה"י התימניים, מכאן, מקום להשערה, שהקטע ה"בבלי" Eb. 22 מליצג אותו מערך-סדרים כמו כתה"י התימניים, ושמערכת הינו מיסוד בבלי עתיק. גם הסדר האחד המסומן בקטע Eb. 10, בל"ו 18, עשוי להשתלב במערך האלטר-נטיבי. סדר זה מסומן ע"י עיגול בצד הטור, להבדיל מסימני-סדר רגילים, שנוספו ע"י יד שניה בכ"י זה, לסימון סדרים סטנדי.

(XI) ע"פ מיספור הסדרים של Eb. 22, קטעי הסדר שם גדולים באורכם ומועטים במספרם, מן הסטנדי. קרוב אחרי סדר י"ד הסטנדי מסומן שם סדר י"ב; אחרי י"ח הסטנדי מסומן ה"י הוא ט"ו, ואחרי כ"ב הסטנדי מסומן שם סדר י"ט; סדר כ"ז הסטנדי נראה שם, במטושטש, כמסומן כ"ג. מכאן שמערך זה היו בו עשרים-וששה או עשרים-ושבעה סדרים.

(ח) ספר יחזקאל

סדרים סטנדרטיים:	29	סדרי מערך אלטרנ':	27
פסוקים בממוצע:	43.8	פסוקים בממוצע:	47
שורות בממוצע:	70	שורות בממוצע:	75
אורך הסדרים בשורות: 91-54			

(I) כמחצית הראשונה של הספר, עיקרה פורענות שלא קל לאתר בה פסוקים טובים לסיומי-סדרים; לכן השתמשו סודרי-הסדרים באמצעי-עזר שונים.

כמו בספר ירמיה, כך גם ביחזקאל חלים סיומי-סדרים בתחיל-לות פרשיות, כשמוזכרות שם העובדה והמלים שזה דבר ה'.⁷⁵ גם המוטיב תמצוי בספר יחזקאל אודות דרישת ה' דרך הנביא, משמש כראש שני סדרים.⁷⁶

(II) בכתר א"צ ובכתה"י המזרחי-קראי FrK. D. 67 בא במקום השני שבתם, כ 1, פסוק יותר משמעותי בטובו; הוא כ' 6, המספר על יצ"מ ומפליג בשבחה של א"י⁷⁷ זבת חלב ודבש צבי היא לכל הארצות". הדעת נותנת שהקילות רבות סיימו כאן את קריאת הסדר העשירי, ואולי היה זה אופן-הסיום המקורי, או עכ"פ הדומיננטי; אלא שהיגררות אחר סדר ו', המסיים מחוסר ברירה במוטיב של דרישת ה', גררה כאן פסוק-סדר דומה.

(74) ל"ב 42 מסמן תחילת סדר חדש, ל"ב 41 את סיום הקודם.

(75) סדר ב' ב-ו' 1; סדר ג' ב-ח' 1. (77) סדר י"ב ב-כ"ב 16; סדר י"ד ב-כ"ד 24.

(76) סדר ו' ב-י"א 1; סדר י' ב-כ' 1.

(III c) מוטיב ידיעת ה' התדיר ביחזקאל, אף הוא משמש כסיומ-סדר,

אם אין אותה ידיעת ה' צמודה לפורענות מובהקת. פסוק-הסדר הראשון מסוג זה, כ"ב 16, מעניין לעניננו: "ונחלת לך וידעת כי אני ה'". פסוק זה כולו פרענות, בין ע"פ התרגום בדרך לשון סגי-נהור של יונתן "ואתקדיש בידך", שענינו חילול ה' ע"י הגלות, בדומה ליחזק' ל"ו 21; ובין ע"פ תרגום השבעים הנותנו ענין לנחלה שינחילו ישראל את עצמם וארצם לגויים, בעת הגלות; ובין שנבינהו בדרכים אחרות, כגון ע"פ רש"י ורד"ק ואחרים, ולעולם לפורענות. בעלי המסורת של חלוקת הסדרים, כנראה הוציאו את הפסוק ממשוטטו ומהקשרו ודרשוהו לענין נחלה שעתידיים ישראל לרשת, וכך הכשירוהו לסיומ טוב לסדר.

גם פסוק של נחמה מפוקפקת, כגון כ"ג 27, על השבתת הזימה והפסקת הזנות מיהודה, נקבע כפסוק-סדר, מחוסר-ברירה, משלא נמצא באותו קטע פסוק מעודד יותר.

(IV) בקודכסים וברשימות-מסורה מזרחיות פותח הסדר הרביעי בתחילת פרק י' "ואראה והנה אל הרקיע" פסוק העוסק בגילוי כבוד ה'. קבצי-מסורה, כגון ספר-החילופים, ברשמים את שם הסדר קיצרו וכתבו "ואראה והנה". מכאן טעו מעתיקים מתוך רשימות אלו, וסימנו בסימן סדר את הפסוק י' 9, הפותח "ואראה והנה ארבעה"; ואכן, כך מסומן הסדר בכמה ספרים ורשימות ספרדיים, וכן ביב"ח, בער ומהדורות גינצבורג.⁷⁷

(V) פסוק-הסדר הי"ח "ויהי בעשתי-עשר" (לב 1) מסומן בכמה כת"י ליד המלים "ויהי בשתי עשר". כאן אין ענין של הזזת הסדר אלא של שינוי-נוסח בפסוק עצמו.⁷⁸ כתר בורגס, שכנראה נתעלם ממנו פסוק-הסדר הט"ו,⁷⁹ משלימו בפסוק הראשון של פרק כ"ו הפותח אף הוא "ויהי בעשתי-עשרה שנה".

(VI) סדרים אלטרנ' מעטים עולים מתוך ארבעה כת"י תימניים מהמאות ה-15 - 16. בשלושה מהם חל פסוק-הסדר ה-כ"ו בפסוק מ"ד 4, במקום סוף פרק מ"ג במערך הסטנדרטי; שניהם פסוקים טובים הם, בענין השבת העבודה והשכינה לביהמ"ק. במערך הסטנדר', סדר כ"ו הוא הקצר שביחזקאל: בן 54 שורות. הזזת פסוק-הסדר אל מ"ד 4 מאריכה את הסדר ומקרבתו לממוצע של אורך סדרי הספר.

(78) עיין BHK³ על אתר.

(79) בכ' ש"ט, שהוא חברו של כתר בורגס, אין הסדר הט"ו מצויין כלל.

(77) תנ"ך ירושלים תשי"ב, שנערך ע"פ צילום גינצבורג 1926, משמיט סדר זה, שמא מתוך מבוכה.

(VII) לגבי שאר סימני-הסדר התימניים, לא ברור אם אמנם צמודים הם לסדרי קריאה. בכה"י Berl.Or Qu 578 יש חמשה פסוקי-סדר בתחילת הספר, סדרים ב' עד ו', החלים כולם בסיומי ענינים של פרענות, ליד נוסחאות סיום "נאם ה'", "וידעתם כי אני ה' " וגו'. שלושת הראשונים חלים פסוק אחד לפני פסוק-הסדר הסטנדי; מכאן מסתבר שהזתם לשם וקביעתם שם, הן מעשה-שרירות שאולי בא לחלק חלוקת-טכסט סבירה, אך אין לו ענין לפונקציה הליטורגית של הסדרים.

על הסדר התימני בפסוק ז 22, ראה להלן.

(VIII) סימני-סדר מסומנים בשני קטעים מכת"י מהגניזה, בעלי-ניקוד בבלי ואולי גם ממוצא בבלי; והם Eb.10, Eb.22, Eb.10 יש בו שני אופני סימון לסדרים, ביחזקאל כמו בירמיה. האחד, אות ס' בעלת שלוש קרניים, והיא כנראה תוספת מיד שניה לכה"י, יסמן את הסדרים הסטנדרטיים ל"ג 16 ו-ל"ו 25. במקום פסוק-הסדר שביניהם, ל"ד 26, מסומן ל"ד 23, בעל נבואה משיחית על "דוד עבדי" כרועה העם. סימון הקטעים המקורי, כנראה, של כה"י, בצורת עיגול קטן בצד טור-הטכסט, מסומן במקום זאת אחרי ל"ד 31, שהוא הסיום הטוב לאותה נבואת-הרועה. אחריו, מסומן באותו סימן פסוק-הסדר הסטנדי ל"ז 28, מבלי שהסדר שביניהם יסומן. האמנם פירוש הדבר הוא שקטעי-קריאה אלה של Eb.10, אורכם היה כפליים מסדרי-המערך הרגיל? מימצא יחיד ומקוטע זה, המסתמך על סימן שמשמעותו לא נתבררה מעבר לכל ספק, אין להסיק ממנו מסקנות מפליגות.

(IX) בקטעי Eb.22 ליחזקאל שנשתמרו לנו, ניתן להבחין בחמשה סימני-סדר: שניים סטנדרטיים או קרובים לסטנדרטיים, שלושה סוטים. אחד, הקרוב לסטנדרטי, בל"ו 27 ליד הסטנדרטי ל"ו 25, אינו ממוספר וכנראה אינו שייך למערכת שאר הסדרים שבאותו כה"י. גם האחרון, מ"ז 13, מתאים עם המערך הסטנדרטי. אך הוא ממוספר ועל כן כנראה שייך למערך המיוחד של Eb.22. חבל, שהמספר מטשטש בכה"י, כי ממספרו של פסוק-הסדר האחרון שביחזקאל יכולנו לדעת את מספר סדרי המערך הזה. עכ"פ, מתוך שלושת הסדרים הממוספרים הנוטרים, נוכל לקבל מושג על המערך. ל"ד 21 ו-ט"ז באים אחרי פסוקים טובים, יחסית, לסביבה⁸⁰. הם מסו-מנים כסדרים ו' ז-ז', ויש ביניהם 79 שורות; אורך סביר לסדר.

(80) ט"ז 41 דומה בתוכנו ל-כ"ג 27 שבמערך הסטנדי, לעיל סעיף III ע' 32. פסוק יותר חיובי הוא ט"ז 42, המסיים "ולא אכעס עוד", אך מערך זה נוהג לסמן תחילות-סדרים, דהיינו פסוקים שאחרי הסיום-הטוב.

הפסוק מ' 39, שהוא וקודמו עוסקים בעבודת המקדש, מסומן שם כסדר כ"ב. פסוק-הסדר הסטנדרטי הקרוב אליו, מ' 45, מסיים את סדר כ"ד. מכאן, שסדרי Eb.22 ארוכים במקצת מן הסטנדרטיים, וכנראה כלל המערך הזה 27 סדרים, בני ממוצע של שבעים-וחמש שורות.

הפסוק י"ז 22 המסומן בסדר בכה"י התימני JTS 239 משתלב יפה במערך הזה, כל מ-ט"ז 42 שבמערך האלטרנ' עד י"ז 22 יש 70 שורות.

(ט) תרי-עשר

סדרים סטנדרטיים:	21 (נ"א 22)	סדרים תימניים אלטרנ':	22
פסוקים בממוצע:	50 (47.7)	פסוקים בממוצע:	47.7
אורך הסדרים בשורות: 110-54	(104-49)	סטיות מהממוצע:	104-50
	או 94		
שורות בממוצע:	73 (70)	שורות בממוצע:	70

(I) הסדר הראשון הוא ארוך ביותר, בן 110 שורות. לא ייפלא איפוא, שבמערך האלטרנ'⁸¹ חולק הסדר לשניים. אך מפליא, שאותה חלוקה, בסטיית פסוק אחד, מצויינת גם בכה"י הספרדי קמבר' 1524, כ"י שבד"כ רושם את הסדרים ברשלנות ובהשמטות; גם פה, סדר זה בהושע ב' 21, המחלק את הסדר הראשון הסטנדרטי, הוא היחיד שכ"י זה מציינו בתרי-עשר.

ואנו תמהים, היש פה קואינצידנט בין המסורת האלטרנטיבית ובין ניחוש בעלמא שניחש סופרו של קמבר' 1524 (או של מקורו), או שמא אין פה מקרה, ואל קמבר' 1524 שנכתב בספרד נתגלגל הד מהמערך האלטרנ', או הד ממסורת שחלקה את הסדר-הראשון, הארוך, גם במערך הסטנדרטי? עכ"פ, בהתחשב במימצא שבכ"י קמבר' 1524 רשמתי, ליד המערך הסטנדר' בן 21 סדרים, גם נוסח אחר לו, בן 22 סדרים.

(II) שני פסוקים טובים סמוכים זה לזה הם יואל ב' 26, ב' 27. ב', שהוא פסוק-הסדר הרביעי בכל הרשימות וברוב הספרים, עוסק בדיעת ישראל את ה' ומסיים "ולא יבשו עמי לעולם". קודמו, 26, עוסק בברכה שתחול על ישראל והללם את ה' שהפליא עמהם, ואף הוא מסיים "ולא יבשו עמי לעולם". שני כת"י מזרחיים בחרו בו כפסוק-הסדר; האחד מאוסף פירקוביץ וחברו. הוא כ"ל, ובעקבותיו BHK, BHS.

הסיום הזהה שלשני הפסוקים הסמוכים, בוודאי סליע ליצירת שני המנהגים אודות סיום הסדר; ושניהם נשתקעו בכתה"י שלפנינו.

כפל סיום יש גם בסדר שלפני-האחרון, סדר כ'. רוב הרשימות והספרים מסיימים אותו בסוף נבואת זכריה פסוק-בשורה על קדושת כל סיר בירושלים לעתיד לבוא, וטיהור בית ה' מכנענים. גדולה מזאת היא הבשורה הבאה חמשה פסוקים קודם לכן, בפסוק י"ד 16: ששארית כל הגוים יעלו לרגל ולהשתחוה לירושלימה. פסוק זה מצויין כפסוק-הסדר בשתי הרשימות המזרחיות - ספר החילופים וע"ד, ובשני ספרים: כ"ק ולנינג' D 67.

ניתן להעלות על הדעת, שרק אחד משני הפסוקים הוא מעיקרו פסוק הסדר; וע"י התחילה המשותפת של הפסוקים, שניהם מתחילים "והיה כל", נרשם במקומו השני, ברשימות ו/או בספרים.

אולם, קשה להחליט איזה משני הפסוקים היה עיקר פסוק-הסדר, האחד עדיף מבחינת מקומו בספר, וחברו עדיף מבחינת תוכנו, ועצם העובדה הזאת מלמדת שאולי לא תזוזה סדר מתוך טעות יש כאן, אלא שבאמת, משתקפים כאן שני מנהגים אלטרנטיביים של קוראי-סדרים.

הסדר האחרון כולל את כל נבואת מלאכי, לכן הוא ארוך למדי, בן 94 שורות. לפי גרסת פסוק-הסדר, "והיה כל נותר" נוספים עוד חמשה פסוקים, והסדר האחרון יהא בן 104 שורות.

עקרונית, כ"ל הוא בין קובעי סיום-הסדר בפסוק האחרון של זכריה; למעשה מסמן כ"ל את סימן הסדר ליד תחילת מלאכי.⁸² במסגרת התופעה הכללית של תבנית פסוקי-סדר לראשי ענינים, יש פה תופעה מיוחדת לתרי-עשר: סימון-סדרים בראשי "מגילות"⁸³ של נביאים.

(III) נושא זה שהוזכר לאחרונה, הוא הנושא העיקרי לדיון, במערך סדרי תרי-עשר, וזאת לגבי המגילות מיונה עד צפניה: סימון סדרים בתחילות המגילות, או בסופיהן?

הדעת נותנת, שקוראי קטעים קצובים בנ"ך, יחלקו את תרי-עשר לחל-קיו הטבעיים, כלומר יסיימו מנות קריאותיהם בסיומי מגילות נביאים, כאשר יש באלה סיום טוב שנועים לסיום בו. ואמנם, כך הדבר בנבואות עובדיה, צפניה, חגי, וגם זכריה ברוב הספרים, כמפורט בסעיף ב'.

(82) כינוי ה"ספרים" בתוך תרי-עשר, בס' החילופים ובעוד קבצי-מסורה.

(83) כה"י הספרדי Or.2201 רושם סדרים, אולי בהשפעת כ"ל או חבריו, גם בסוף זכריה וגם בראש מלאכי. BHK⁵ מסמן, כמו כ"ל, בראש מלאכי. BHS תיקן זאת, ומסמן סדר בפסוק האחרון של זכ', עם הערה "ע"פ המסורה הקטנה".

אין סיומים טובים להושע, לנחום, ומפוקפק טיבו של סיום יואל
 "ונקיתי דמם לא נקיתי, וה' שכן בציון" (ד' 21). סיומו של עמוס
 טוב הוא, אך אין שם פסוק-סדר, כי לסד' סוף עמוס צורפה נבואת עובדיה,
 מחמת קוצרה.

עיקר הבעיה היא בסיומי יונה וזכריה. פסוקי האחרון של חבקוק
 הינו כולו עוז והודיה, וסיומו המזמורי "למנצח בנגינות" יאה לסיום-
 סדר. גם יונה מסיים בטוב, ברחמי ה' "על העיר הגדולה אשר יש-בה הרבה
 משתים-עשרה רבו אדם"; אך ההמשך "אשר לא - ידע בין ימינו לשמאלו",
 ובמיוחד הסיום "ובהמה רבה" אולי אינם נעימים לאוזן כסיום חגיגי
 של קריאה. לגבי יונה, "ענין של טעם" הוא איפוא אם סופו מתאים כפסוק-
 סדר.⁸⁴

את המצב אודות סדרי חטיבה זאת בתרי-עשר אציג בטבלה, שבה די-
 לגתי על פסוק-הסדר שבתוך מיכה; שאין ענינו לדיוננו.

הנבואה	אופי סיומו	בסדרים ברוב כ"י סטנדרט	הסדרים בכ"י FirK II/9	הסדרים בכ"י FrK I 59	הסדרים בכ"י Ar Or 16	סדרים סטנדרטיים משוערים	המערך האלטרנטיבי Or 2211
יונה	טוב מסוייג	ראש מיכה	ראש מיכה	סוף יונה	אין סדר	סוף יונה ראש מיכה?	סוף יונה
מיכה	טוב	סוף מיכה	סוף מיכה	סוף מיכה	אין סדר	סוף מיכה	סוף מיכה
נחום	רע	ראש חבקוק	ראש חבקוק	סוף נחום	ראש חבקוק	ראש חבקוק	חבקוק א 12
חבקוק	טוב	ראש צפניה	ראש צפניה	סוף חבקוק	סוף חבקוק	סוף חבקוק	סוף חבקוק
צפניה	טוב	סוף צפניה	ראש חגי	סוף צפניה	סוף צפניה	סוף צפניה	סוף צפניה
חגי	טוב	סוף חגי	ראש זכריה	סוף חגי	סוף חגי	סוף חגי	סוף חגי
זכריה							

(84) כשמפטירים ביונה, בכיפור-מנחה, מוסיפים אחריו את שלושת הפסוקים האחרונים של מיכה; אולי שלא לסיים ב"בהמה רבה".

להכנת הבעיה והטבלה בקדים, שראשי מגילות-נביאים מזכירים את העובדה של דבר ה' או של משא-הנבואה. זה "טוב" בדלית-ברירה, וסביר לעשותם לפסוקי-סדר, רק אם אין סיום טוב לנבואות שלפניהם.

המימצא שלפנינו ברוב מקורות המערך הסטנדרטי, בלי ספק סקונדרי הוא; שכן, הוא מסיים סדר י"ג בראש צפניה, במקום לבחור בסיום המז-מורי של חבקוק. יש כאן הסטת פסוק-סדר מתוך אסימילציה והיגררות אחר הסדרים שלפניו, המסיימים בראשי מיכה וחבקוק.

מגמת-אסימילציה זאת לא השפיעה על סוף מיכה, ששמר על סימון-סדרו בכל המקורות, מבלי לנדוד לתחילת נחום; וזאת משום שפסוק הסיום של מיכה "תתן אמת ליעקב" וגו' כה נשתרש בליטורגיה היהודית, בתפילות ה"ימים הנוראים" ועוד, ועל-כן כה נתחבב על הציבור, עד שלא ניתן להזיזו ממעמדו.

מגמת-האסימילציה מודגמת בכה"י המזרחי FrK. II 9, שהגיע לקי-צוניות השניה: סימני הסדר שבו, נדדו גם מסופו הטוב של צפניה לראש חגי, ומהסיום המשיחי של חגי לראש זכריה. והלא כבר ראינו⁸⁵ אותה תופעה לגבי סוף זכריה וראש מלאכי, בכ"ל.

המערך הסטנדרטי כמקורו וכטהרתו מיוצג, חלקית, בכה"י האשכנזי BM Ar Or 16. במקום ראש צפניה, כברוב המקורות, מצויין שם הסדר בראש חבקוק. על הסדר בין יונה למיכה אין כ"י זה מעיד, הסדר השמט שם. בדרך אחרת פתר המערך האלטונטיבי-תימני את הבעיה. בכל ה"מגילות" מסומנים הסדרים בפסוקיהם האחרונים, חוץ מנחום. אל הסדר הכולל את נחום צורף רוב הפרק הראשון של חבקוק, עד פסוק התפילה 12 "הלא אתה מקדם ה' אלקי" וגו', והוא סיום הסדר.

יתכן, שפתרון זה היה גם פתרונו של המערך הסטנדרטי, לפני שחלו בו שיבושי-אסימילציה.

(IV) המערך האלטריני מתועד בכה"י התימני מסוף המאה ה-ט"ו BM Or 2211. כבר עסקנו בסדריו שבתחילת הספר (סעיף א') ובאמצעיתו (סעיף ג'). מסדר י"ד עד סוף הספר, זהה המערך האלטריני עם הסטנדרטי; השמט צ'ון סדר ט"ו כנראה, אינה אלא רשלנות-סופר.

שינויים נוספים במערך האלטריני הם: בסדר ו' שבעמוס, ובסדר י' שבתוך מיכה, נבחרו פסוקי-סדר הסמוכים אל הסטנדרטיים, גם הם בעלי סיום טוב. יש שוני גם בסדר ד' שביואל, ושם סומן הפסוק ד' 8 שענינו נקמה בגויים מתנכלים, בסיום "כי פי ה' דבר".

הסדר שלפני סדר אלטרנ' זה שביואל, הושמט בכ"י 2211 ע"י
הזזה סדר ד' קדימה, ונותרו לשני הסדרים שלפניו יחד 150 שורות,
במקום 128 שורות שיש להם במערך הסטנדרטי. אין אנו יודעים אם אותן
150 שורות חולקו לשני סדרים, במקביל למערך הסטנדרטי,⁸⁶ או שמא הוכנסו
בהן שלושה סדרים קצרים.⁸⁷ המערך האלטרנ' כלל איפוא עשרים ושנים או
עשרים ושלושה סדרים.

(V) בחציו השני של הספר פותחות ארבע נבואות בלשון "משא". בשתיים
מהפתיחות, יש סימוני-סדר: בראש חבקוק "המשא אשר חזה", ובזכ' י"ב
1 "משא דבר ה' ". פתיחת "משא" נוספת, בראש מלאכי, צויינה בסדר,
בטעות, בכ"ל. "משא" רביעי פותח את נבואת נחום.

החזרה המרובעת של אותה פתיחה גרמה למהומה בכמה רשימות-מסורה
לת"ע. ברשימת הסדרים שבסוף ספר ת"ע בכה"י Ar Or 16 הושמטה פתיחת
ה"משא" של חבקוק, שמיספורה שם צריך להיות י"ג, והושלמה אח"כ בסדר
י"ח. הרשימה הספרדית Add.15251, ועמה יב"ח, כותבים בראש חבקוק
ה"משא אשר משא" במקום "המשא אשר חזה". את פסוק-הסדר בזכ' י"ב הוא
מציין במלים "משא דבר ה' דנינוה". גינצבורג במבואו (ע' 53) מסביר
זאת כשיבוש, מתוך קריאה מוטעית של "משא דבר ה' דנוטה", אשר 15251,
או מקורו, מצא ב-Vorlage שלו; לשון זו מציינת את פסוק-הסדר בזכ'
י"ב 1 "משא דבר ה' על ישראל נאם ה' נטה" וגו'. עכ"פ, מציאות הכותרת
"משא נינוה" בראש נחום, היא שבוודאי גרמה לטעות זאת, לקרא "נינוה"
במקום "נוטה".

ע"פ כ"ל, המסמן את סימן-הסדר האחרון של ת"ע בראש מלאכי,
יש בסוף הספר שני פסוקי סדר הפותחים "משא דבר ה' ", האחד "על
ישראל" בזכריה י"ב, והשני "אל ישראל ביד מלאכי". ברשימת המסורה
של כ"ל עצמו נרשמו שני הסדרים כתיקנם, האחרון שבהם במקומו בסוף
זכריה. אך שתי רשימות-מסורה אחרות הוטעו ובולבלו ע"י מקומם של
סימני הסדר בכ"ל או בחבריו; רשימת-המסורה שבכה"י הספרדי בודל'
10 רושמת אחרי סדר י"ח, במקום שני הסדרים האחרונים, רק סדר אחד,
"משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי". כה"י האשכנזי ריינוש מקצר את
הנוסח, לשני הסדרים האחרונים יחד, ורושם "משא דבר ה' דמלאכי".

(86) כשהראשון בהם זהה לסטנדר' או מעט ארוך ממנו, עד סוף הושע; והשני אורכו
90 שורות בקירוב; אין אפשרות אחרת, כי תחילת יואל כולת פורענות.

(87) האפשרות הסבירה: הראשון עד הושע י"ד 3, בן 36 פסוקים או 56 שורות; השני
עד יואל ב' 13 או 14, בן 40 או 41 פסוקים שהם 52 או 53 שורות; נותרו
לשלישי 41 או 42 שורות, שהן 27 או 28 פסוקים.

תהלים (י)

סדרים סטנדרטיים:	19	סדרים תימניים אלטרנ':	30
פסוקים בממוצע:	133	פסוקים בממוצע:	83.4
אורך הסדרים בשורות:	134-95	אורך הסדרים בשורות:	83-52 (נ"א 92)
שורות בממוצע:	114	שורות בממוצע:	72

(I) רוב מזמורי תהלים קצרים יחסית, בני עשרה עד עשרים-חמשה פסוקים, ורוב המזמורים מסיימים בטוב; חלוקת הספר לסדרים לא נתקלה איפוא בקשים, ואין סטיות גדולות מהאורך הממוצע.

ואמנם, סדרי תהלים רשומים בסיומי מזמורים, דהיינו בתחילת פסוק אחרון של מזמור; חוץ משלושה חריגים:

החריג הראשון הוא בסדר הששי, המסתיים בסוף מזמור מ"ט. כיון שמזמור זה מסתיים ברע ("כבהמות נדמו") הוסט סימן-הסדר אחורה בשני פסוקים, לפסוק הטוב האחרון שיש במזמור.⁸⁸ אפשר היה להימנע מחריגה זאת ע"י עריכת אחרת של המערך; אלא שכאן גרם הסדר שלפניו, ה', המסתיים בסוף הספר הראשון של תהלים. בסיום החגיגי (מ"א 14) "ברוך ה' אלקי ישראל מהעולם ועד-העולם אמן ואמן"; משלא רצו לוותר על סיום זה, הוכ-רחו לסיים את הבא אחריו בסוף מזמור מ"ט.

החריג השני הוא סדר י', המסתיים בתוך מזמור ע"ח, בפסוק 38. לסיום זה באמצע מזמור חברו-יחד שלשה גורמים: א) פסוק זה "והוא רחום יכפר עוון" וגו', חביב על הציבור משום תוכנו, ומתוך כך זכה למקום מרכזי בליטורגיה היהודית. ב) הוא מצויין במסורה כחצי ספר תהלים בפסוקים. ג) מזמור ע"ח הינו ארוך, בן 72 פסוקים, והכנסת כולו לתוך סדר אחד אינה נוחה; זאת במיוחד, כשהסדר שלפניו, ט', מסיים בסוף הספר השני של תהלים, לא רצו להסיטו משם, וממילא אין "מרחב תימרון" לסדר י' שאחריו.

החריג השלישי הוא סדר ט"ז, המסתיים בפסוק האחרון של אות ט' "תמניא אפ"י", קי"ט 72. אורכו של מזמור זה בן קע"ו פסוקים שיש בהם כמאה שלושים שורות, היקשה על שילובו במערך הסדרים, כשלמות אחת. ואולם, במידה מסוימת תיחשב כל יחידת-אות מן האל"ף-בית, במזמור זה, כיחידה עצמאית; ויש כת"י שבהם כל יחידת-אות מופרדת וממוספרת כמזמור לעצמו.⁸⁹

(88) כ"י מהגניזה, עתה Camb. Westm. Coll. נשאר עקבי ונאמן לסכימה וקבע את הסדר בסוף מ"ט.

(89) כגון הקודכס האשכנזי בן המאה ה-י"ג וינה 5 Heb.

(II) אחרי "הספר" השני של תהלים, שוב אין הקפדה לסיים סדרים בסופי "ספרים" של תהלים. הספר הרביעי מסיים בין שני מזמורים ארוכים, ק"ו בן 48 פסוקים ו-ק"ז בן 43 פסוקים, ואולי אין שם אפשרות לתמרון.

לגבי סוף ה"ספר" השלישי, אחרי מזמור פ"ט, נראה שקוראי הסדרים העדיפו עליו את סיום המזמור הבא אחריו, צ' 17, "ויה נעם" וגו', החביב כמוטיב מדרשי⁹⁰ וליטורגי. עכ"פ כה"ל המזרחי-קראי FrK IIB 34 מסיים את סדר י"ב בסוף מזמור פ"ט, דהיינו בסוף ה"ספר" השלישי.

(III) משחדלו הסדרים לשמש כסימנים ליטורגיים, גברה הנטיה להסיטם אל ראשי-מזמורים, כדי שישמשו כעין חלוקת-טכסט. מגמה זאת חדרה לרשימת-המסורה של כ"ל, ויחד-עמה לרשימות ספרדיות ואשכנזיות וגם לרשימת יב"ח לגבי סדר י"ג: במקום לסיים בו את מזמור ק', הם פותחים בו את מזמור ק"א. פתיחת סדר זאת כבר מוזכרת ברשימת-מסורה לתהלים מן הגניזה, שייבין מייחסה למאה ה-ט' לכל המאוחר⁹¹.

כהמשך לאותה מגמה הוסטו סדרים גם לראשי מזמורים אחרים, בכמה כת"ל ספרדיים, כגון כתר בורגס וכן Harl. 5711, באשכנזי Ar Or 16, ובתימניים סטנדרטיים. בער הינו עקבי בדרכו בהסיטו את כל סימני הסדר לראשי מזמורים, ואת הסימן שבתוך חמניא-אפי, אל תחילת אות י'.

(IV) בכה"ל הספרדי Camb.1524 מוסטים כמה סימני סדרים וגם נוספו סדרים, כך שהגיע לכדי כ"א סדרי תהלים. יש להניח שיש כאן טעויות-סופר ולא מסורת או מקור מהימן, כי ע"פ אורך-הסדרים, אין שינוייו סבירים. דוגמא מאפיינת לטעויותיו יש בסדר י', המסומן ליד המלים "רומה על שמים" (נ"ז 12). קמב' 1524 מסמנו, אך מוסיף סדר נוסף באותו מזמור, בפסוק 6 הפותח אף הוא "רומה על שמים", ושזהה כמעט עם פסוק הסדר 12.

(V) רשימת-המסורה בכ"ל, ובעקבותיה (או בעקבות אחד מחבריה) גם הרשימות שבשני קודכסים אשכנזיים רושמים את פסוק-הסדר השלישי, כ"ט 11, "עז למו", במקום "עז לעמו". השיבוש הוא ע"פ פסוק במזמור הקודם, כ"ח 8, הפותח באותן המלים: "ה' עז למו".

שיבושים נוספים שבקודכסים וברשימות, לא נפרטם כאן.

(90) לגבי סיום מלאכת המשכן: סע"ר סוף פ' ו'; תוספתא מנחות פ"ז ה"ג, ומקבילות.

(91) Y. Yeivin, Division, Text. VII, p. 77

(VI) מערך אלטרנטיבי עולה מתוך סדרה של כה"י תימניים, מהמאה ה-12 או ה-13⁹² עד המאה ה-16⁹³, רובם בעלי נקוד בבל וביעוט בעלי נקוד טברני. כל סימני-הסדר שם באים בראשי מזמורים וסדרים. המערך הזה מחלק את תהלים לשלושים סדרים, תוך סטיות קטנות בכמה מזמורים בין כה"י.

ניתן היה להעלות על הדעת, שחלוקה זאת לשלושים חלקים באה למען אמירת ס' תהלים והשלמתו תוך חודש, ע"י אמירת סדר בכל יום. אולם, מכיוון שסדרים אלה, בני 72 שורות בממוצע, מתאימים באורכם לסדרים התימניים האלטרנ' בשאר ספרי נו"כ, סביר לומר שסדרי תהלים התימניים שייכים לאותו מערך אלטרנטיבי, ושהתאמה למספר ימי החודש אינה אלא מקרית.

אין זה מונע, כמובן, את האפשרות שבקהילות השתמשו באותו מערך אלטרנ' למען מחזור קריאה חודשי.

המערך האלטרנ' פותח סדרים עם תחילת כל "ספר" מספרי תהלים, חוץ מהספר החמישי, שכאמור חלה תחילתו בין מזמורים ארוכים שקשה לתמרן ביניהם.

מזמור קי"ט הארוך חולק גם במערך האלט', לפני האות ל'.

(VII) מעניין כה"י התימני BM Or 2374, שסדריו הם מעין מעשה-כלאיים, בין שני המערכים. ע"פ קטעיו שנשתמרו נראה שחולק לתשעה-עשר סדרים, כמערך הסטנדרטי; אך רבים מסדרים אלה הוסטו אל תחילות-סדרים של המערך האלטרנ'. מסתבר, שסופר כה"י בבואו לסמן את הסדרים ע"פ ספר או רשימה בהתאם למסורה ה"רשמית", לא הצליח להשתחרר מהמסורת התימנית המיוחדת.

(יא) ספר משלי

סדרים סטנדרטיים:	8	סדרים תימניים אלטרנ':	12
פסוקים בממוצע:	113.5	פסוקים בממוצע:	76
מספר השורות לסדר:	108-78	מספר השורות לסדר:	44 (48?) - 74
שורות בממוצע:	92.5	שורות בממוצע:	62

כה"י בעלי המערך הסטנדרטי, שבדקתי, אין סטיות משמעותיות.

(92) JTS LU 508 Ec 22 בעל כתיב פרוטו-תימני.

(93) JTS LU 433.

שתי הסטיות שבכ"ל התלמדי BM. Or 2376, הן כנראה טכניות-דשניות גרידא, אע"פ שהשניה בהן, אל ט' 9, מתאימה להיות פסוק-סדר ע"פ תכנה "תן לחכם ויחכם-עוד, תודע לצדיק ויוסף לקח". ויש לציון שהפסוקים ט' 11-10-9, העוסקים כולם בשבח של חכמת הצדיק, רשומים שלשתם בפסוקי-סדר: 11 כסטנדרטי וכן כגירסה במערך התימני; 10 בגירסה התימנית האחרת, 9 כסטיה שהזכרנו.

פסוק-הסדר הששי, כ"ה 13, מספר בשבח השליח ועל כן חיובי הוא; אך יש בסביבתו פסוקים מלבבים יותר, כגון הפסוק שלפניו העוסק בתועלת שבתוכחת חכם. מסתבר שהפסוק כ"ה 13 סומן כסדר לאו-דווקא משום תוכנו - אלא משום ציונו ברשימות-המסורה, כתחילת הרביעית האחרונה של כתובות בפסוקים.⁹⁴

המערך האלטרנ' עולה מתוך ארבעה קטעים תימניים, שמתוכם אין להתחשב בשני ציוני-סדרים בכ"י JTS Lu 432, וגם י' 1, ל' 1, שהוזזו ממקומם הנכון אל ראשי פרקים שהם גם ראשי עניינים. שנים-עשר הסדרים האלטרנ', בני 62 שורות בממוצע נותנים מנות-קריאה הקטנות באופן משמעותי מנות-הקריאה המקובלות בתהלים, איוב ודניאל, בנות 70 עד 75 שורות.⁹⁵

אפשר שחלוקה חריגה זאת של ס' משלי, לשנים-עשר סדרים קצרים, מקורה בשימוש ליטורגי מיוחד, שנעלם מידיעתנו.

(יב) ספר איוב

סדרים סטנדרטיים:	8	סדרים תימניים אלטרנ':	11
פסוקים בממוצע:	133.9	פסוקים בממוצע:	97.3
שורות בסדר:	115-96	שורות בסדר:	90-62
שורות בממוצע:	108	שורות בממוצע:	78

(I) מכיון שבאיוב מרובים עניני יראת ה', מעשה הצדיק וגורלו, ודו-מיהם, לא נתקלה החלוקה לסדרים בקשלים, והסטיות מממוצע גודל הסדר הינן זעירות. גם בכתה"י הספרדיים, הסטיות מהמערך הן מועטות ועיקרן תזוזות אל פסוק קדימה או אחורה, או אל ראש-ענין קרוב, כרגיל בכת"י אלה.

(94) מבוא גינצבורג ע' 106.

(95) שניתן היה לקבלם ע"י חלוקת משלי לעשרה סדרים.

ראויה לציון סטיה שבכה"י הספרדי 1524. Camb. את הסדר הראשון הוא מסיים בה' 24, פסוק טוב מובהק: "וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא", במקום הסיום הסטנדרטי בסוף פרק ה', פסוק 27, שהוא בעל תוכן סתמי: "הנה זאת חקרנוה כן-היא, שמענה ואתה דע-לך". סופר כה"י הספ-רדי קמב' 1524, או מקורו, השינה ותיקן מדעתו, או שמא היתה בידו מסו-רת שונה לגבי סדר זה?

(II) במהדורת התנ"ך של ד"כ גינצבורג, לונדון 1894, חסר סימן הסדר שבראש הספר; על כך מתנצל המהדיר במבואו.⁹⁶ ויש טעויות-דפוס נוספות במהדורה זו: פסוק-הסדר הראשון הוקדם מה' 27 אל ה' 4; שם ברור מקור הטעות: הקדמה בדף אחד בדיוק. כמו-כן הוקדם שם פסוק-הסדר השביעי מל"ח 35 אל פסוק 33.

(III) מערך-סדרים אלטרנ' לאיוב עולה מתוך קטעי שלושה כת"י תימניים. העתיק שביניהם הוא כה"י בעל האופי הפרוטו-תימני EC 1, שאולי מוצאו וכתבתו בבבל, אך נראה שהאפרט המסרני, כולל סדרים, נוסף בתימן.⁹⁷ בקטעים שבידינו חסר סוף ס' איוב; השאר מחולק לעשרה סדרים. אחרי הסדר האחרון המתועד נותרים בסוף הספר 154 שורות; כלומר, יש שם מנה של שני סדרים, וכך עלינו לשער אחד-עשר סדרים אלטרנ' בספר איוב, בעלי אורך ממוצע של 78 שורות, כל' בסדר-גודל של סדרי נביאים במערך הסטנדרטי.

בקטע האחרון קשה לשחזר את חלוקת שני הסדרים, כי אמצע הקטע חל בתיאור הראם ושאר חיות-הבר, שאין בו פסוק של יעוד טוב. אולי נשער את סיום הסדר שלפני-האחרון בסיום תיאור כנף-הרננס, ל"ט 18: "כעת במרום תמריא תשחק לסוס ולדכבו". כך יתחלקו 154 השורות האח-רונות של הספר לשני סדרים שווים באורכם בעלי 77 שורות כל אחד.

(ג) חמש המגילות

(I) בקהלת יש ארבעה סדרים, בעלי ממוצע של 56.5 פסוק או 177 שורות. כיון שסוף המגילה מזכיר את פרענות הרשעים, נוהג בו מנהג יתק"ק; ואכן, הפסוק שלפני-האחרון החוזר לסיים את הסדר האחרון שבמגילה, הינו בעל אופי "טוב", של מוסר יראת האלוקים.

(96) ע' 59.

(97) חוות דעתו של ד"ר בית-אריה מהמכון לצלומי כת"י עבריים של הספרייה הלאומית בירושלים.

(II) מגילת אסתר, מחולקת לחמישה סדרים בעלי ממוצע של 33.4 פסוקים שהם 65 שורות.

כל פסוקי-הסדר באסתר חוץ מהשני, בעלי סיום טוב הם, וגם נשתמרו להם תפקידים ליטורגיים במנהגי עדות שונות בישראל. חורג מכלל זה הוא פסוק-הסדר השני, (ג 8), שאמנם יש בתוכנו משום איפיון חיובי לעם ישר-אל "ודתיהם שונות מכל עם...". אך סיומו הוא גזירה רעה "למלך אין שות להניחם" והלא בד"כ הסיום הוא הקובע לגבי בחירת פסוקי סדר. אפשר, שפסוק-סדר זה נבחר מחוסר-ברירה, כי כל-הקטע סביב הוא של פרענות. ואפ-שר גם, שבנוסח מסויים נחלק הפסוק ג 8 לשניים⁹⁸, או סופו צורף לפסוק 9, כך שפסוק-הסדר לא סיים בפורענות.

על סדרי אסתר בכ"י לנינגרד ראה להלן, סעיף ה'.

(III) אורך סדרי שתי המגילות הגדולות, קוהלת ואסתר, הינו איפוא בסדר-הגודל של סדרי נביאים, בסביבות 70 שורות. הסיבה לכך היא ליטורגית; הלא עצם קיומה ויחודה של תת-הקבוצה "מגילות" בתוך קבוצות הכתובים, מיוסד על ייחודה הליטורגי.

חלוקת אסתר לחמישה סדרים עשויה להתמיה, כי ע"פ כל המקורות⁹⁹ והמנהגים הידועים לנו, קראו את קטעיה במוצאי-השבתות הראשונות של אדר; אולי בתוספת קריאת-קטע בליל פורים לפני שקריאה זו נעשתה כחובה וכללה את כל המגילה.

קריאות אלו עשויות לפרנס שני סדרים או שלושה, ולא חמישה.

אולי יש כאן שריד וזכר למנהג לקרוא קטעי-אסתר בכל מוצאי-השבתות של אדר, גם אחרי הפורים; ואז נגיע לכלל חמישה סדרי-קריאה, בין עם ליל הפורים, ובין בלעדיו, ע"פ חלות הלוח. רמז ואסמכתא למנהג כזה נמצא בירוש' מגילה, בדעת ר' נתן שחודש אדר כולו כשר לקריאת המגילה.¹⁰⁰

ושמא מכאן, תתבהר ההלכה התמוהה בירוש' מגילה¹⁰¹, אודות מגילת אסתר שנכתבה "חומשין". שמא מדובר בכתיבת חמישה קטעים מהמגילה, כל אחד לעצמו, למען קריאתו בלילה אחר מלילי מוצ"ש ופורים שבאדר. אם כך הדבר, תהא זו ראייה לחלוקת אסתר למעין חמשה סדרים, כבר בדור ראשון לאמוראי

(98) חלוקה שרירותית של פסוקים למען הצרכים הטכניים של קריאה ליטורגית מתועדת בירוש' מגילה ד' ב', ע"ה ע"א.

(99) סופ' י"ד י"ח; וכן במנהג אפריקה הצפונית, ר' פריד, ארשת ד' ע'.

(100) א' א', ע' ע"א למעלה.

(101) ב' ג', ע"ג ע"ב. ראה שם התלבטות הפרשנים, וכן י' רבינובליץ, שערי תורת א"י, (ירושלים ת"ש) ע' 310, הנאלץ לשנות בטכסט כדי להבין את המימרא.

בבל, ובדור שלוש לאמוראזי¹⁰³. אולם ספק הוא, אם ממאמר בודד וסתום¹⁰² מותר להסיק מסקנה מפליגה מעין-זאת.

(IV) ברוב כתה"י והרשימות, שלוש המגילות הקטנות שיה"ש, רות וקינות¹⁰⁴ אינן מחולקות לסדרים, כך שכל אחת מהן סדר אחד. אולם, אלה סדרים ארוכים מהרגיל, אף בהשוואה לסדרי כתובים, ק"ו בהשוואה לשתי המגילות הארוכות. ארכם מ-135 שורות במגילת רות, עד 162 שורות בקינות, כאשר שיה"ש, בן 142 שורות, מתמצע ביניהן.

זאת איפוא מידת-אורך של כפליים לעומת סדרי המגילות הגדולות. ושוב, את טעם החריגה הזאת יש לבקש בתחום ליטורגי: לגבי שלוש המגילות הללו משתקף כאן מנהג, כפי שהתקבל באשכנז לגבי כל המגילות ובחלק מעדות-המזרח לגבי שיה"ש וקינות: שכל המגילה תיקרא יחד באחד המועדים המיוחדים לכך, מבלי שתקדם לכך קריאה-בשיעורים של חלקי המגילה.

(V) יחד עם זאת, לא ייפלא, שכ"י לנינגרד מחלק את שלוש המגילות הקטנות כ"א לשני סדרים, וכך משה אותן לשאר המגילות.

המצב כך הוא:

(a) בשית"ש מצויין הפסוק ה' 2 בסדר הן בטכסט של כ"ל והן ברשימת-המסורה לכתובים שבסופו; הוא מצויין בסדר גם בשתי הרשימות המזרחיות הנוספות שבידינו, הלא הן ספר החילופים ועדת-דבורים, וכן בשני כת"י תלמנאים של הכתובים, הדבקים בד"כ בסדרים הסטנ-דרטיים.

פסוק-הסדר ה' 2 "אני ישנה", נתלן בו מדרשי-גאולה רבים,¹⁰⁵ והוא בעל תפקיד ליטורגי בעדות-ישראל.

(b) במגילת רות, רשימות כל שלוש הרשימות המזרחיות את הפסוק ב' 12 כפסוק-סדר. זה פסוק מובהק בטובו, שיש בו ברכה והבטחת

(102) מובא ע"י רב מתנה ורב יוסי בר מנשיא, שניהם תלמידי רב, בשם רב.

(103) מובא גם בשם ר' חלבו, אמוראי בבלי בדור השלישי, שעלה לא"י.

(104) שהש"ר ה' ב'; ור' הרשימה הארוכה של מובאות-מדרשים לפסוק, אצל א' הלימן, התורה הכתובה והמסורה, ג' (ת"א ת"ש) ע' 193.

(105) אמנם, כפתיחת-קריאה; אך במנהגים שבחרו בפסוק טוב כפתיחה, ואת בעית הסיום בטוב פתרו בפסוק-סיום קבוע.

עתיד טוב לרות, מפי בועז. פסוק זה משמש עד היום שימוש מרכזי בקריאה הליטורגית של מגילת רות: כל עדות המזרח שבגלילות מחלקות את קריאת המגילה לשני ימי העצרת, ברוב המנהגים בחלוקה בלתי-קבועה; בא"י הם קוראים את כל המגילה ביום העצרת האחד; אך לעולם, לאחר כל קריאה מסיימים בפסוק-הסדר ב' 12; בקהילות הסהרה גם פתחו בו כל קריאה במגילת רות.

תמות איפוא, שבטכסט של הקודקס הלנינגרדי, מסומן הסדר שבתוך רות ליד פסוק אחר, ג' 13. תמות הדבר במיוחד, משום שכך מופרת כליל הסימטריה בין שני הסדרים: מעתה יש בראשון 58 פסוקים שהם 93 שורות, ובשני פחות ממחציתו: 27 פסוקים שהם 42 שורות. אפשר שסימון זה בכ"י לנינגרד מקורו בטעות-סופר;¹⁰⁶ אך אפשר שאמנם היה פה סיום-סדר במנהגים מסויימים. פסוק זה פתח את קטע הקריאה השני של רות, בקהילות מנהג רומניא, על אף חוסר הסימטריה שבקריאות. הפסוק מציין את תחילת ה- "Happy End" של עלילת ס' רות, בסלימו את הדו-שיח בגורן בהבטחה מפורשת מפי בועז לרות.

אולי הלמ"ד הרבתי שבמלת "ליני" בראש ג' 13 בכ"י לנינגרד, נוצרה כציון ליטורגי, אם כפתיחת קריאה ואם כפסוק-סדר.

c) רק בגוף כ"ל יש סימון-סדר גם בתוך מגילת איכה; והוא בפסוק ג' 36. זה פסוק של פזרענות כרוב פסוקי המגילה, וקשה לשער מה גרם לו לזכות בציון-סדר. אולי גרמה קרבתו אל פסוק מחצית-הספר, הוא פסוק 34. נראה יותר, שחלה כאן טעות-סופר,¹⁰⁷ שהסיטה הנה את ציון הסדר מאחד הפסוקים הטובים הקרובים, כגון ג' 21, 22, 23, 24, 25, וכן 40, 41. מכל אלה, הסביר ביותר הוא הפסוק ג' 22, בעל תפקיד ליטורגי בקהילות הסהרה.¹⁰⁸ שם קראו בקינות בשני מוצ"ש שלפני ס' באב, וחלקו בג' 22, מנהג זה משתקף בכ"ל, תוך סטיה.

ניתן להעלות על הדעת אפשרות שלישית לגבי פסוק-הסדר שבמגילת קינות: שאין לו יסוד ומקור מציאותי-ליטורגי כלל, ואינו אלא יציר שרירותי כדי להשוות את איכה לשתי המגילות הקטנות האחרות, בעלות פסוקי-סדר קרוב לאמצעיתן.

כגון, שבמקור (Vorlage) של כ"ל סומן הסדר בין שני טורי-טכסט, כוון לימני ליד הפסוק ב' 12, והמעתיק שייכו לשמאלי, ליד ג' 13.

מעין זאת ששיערת לי לגבי רות לעיל הערה 106.

פרטוש, תגים א', ע' 74.

(106)

(107)

(108)

(VI) לגבי שיה"ש ודות, מתאים המימצא שבכ"ל ובחבריו, למנהג-הקריאה המתואר במס' סופרים, שם מדובר גם על קריאת מג' אסתר בשתי מנות, בשתי-השבתות הראשונות של אדר;¹⁰⁹ על-כן לא ייפלא שבגוף הקודמם הלנינגרדי חסרים שלשה מתוך ארבעת ציוני-הסדר ונשאר רק פסוק-הסדר השלישי, ג' 10, המחלק את המגילה באופן סביר; 202 שורות מכאן, 132 שורות מכאן. חלוקה דומה לשני סדרים מצויה בכ"ל הקראי-דמשקאי פירק' D 67, אלא ששם מתחיל הסדר השני לא אחרי דבר טוב, אלא בראש ענין, ג' 1.¹¹⁰

(יד) ספר דניאל

סדרים סטנדרטיים:	7	סדרים תלמניים אלטרנ':	8
פסוקים בממוצע:	51	פסוקים בממוצע:	44.6
אורך הסדרים בשורות:	82-103	אורך הסדרים בשורות:	59-95
שורות בממוצע:	94	שורות בממוצע:	82.5

(I) מעשי קידוש-השם שבספר, וכן החזיונות שטוב סופם, מאפשרים חלוקה די קצובה של הספר לסדרים בעלי סיום טוב, כך שארבעת הסדרים הראשונים הינם בעלי אורך אחיד של 98 שורות, והבאים אחריתם אינם סוטים בהרבה מסדר גודל זה.

(II) לגבי פסוק-הסדר הרביעי יש התפלגות מעניינת בין רשימות המסורה, ובין הטקסטים המקראיים. כל הטקסטים מסמנים את הסדר ליד הפסוק האחרון של פרק ו', פסוק 29; וכל הרשימות רוסמות "ודניאל כדל ידע", שהוא פסוק 11 בפרק ו'.

במערך-הסדרים הסטנדרטי סבירה רק גרסת הספרים, המחלקת את הסדרים ד' ו-ה' ל-98 שורות מכאן ו-103 שורות מכאן. הפסוק ו' 11, שע"פ הרשימות, יחלקם ל-58 שורות לעומת 143 שורות, חלוקה בלתי-סבירה. גינצבורג במבואו (ע' 61) משער, שמילת "ודניאל" הפותחת את פסוק-הסדר הנכון ו' 29, גרמה למעתיק או לעורך רשימת-סדרים לראותה כפתחת ו' 11, הפותח אף הוא "ודניאל"¹¹¹ ולהשלים לפי זה. בדרך ווריאציה לסברה

(109) סופ' י"ד י"ח: "ונהגו העם כן לאומרה במוצאי-שבת של אדר עד שיעברו ט"ו באדר; שם הקריאה הראשונה היא עד "בלילה ההוא" (ו' 1) והשניה עד הסוף.

(110) תחילת עיקר מעשה הגזירה והפדות, ומה שלפניו אינם אלא מבואות; על-כן יש דיעה, במשנה, ומכאן עיקר הקריאה לצאת ידי חובתה (מגילה א' ד')

(111) מלת "ודניאל" בראש פסוק באה עוד פעמיים בספר, בק 16, ב' 49; אך בתחום סביבתו של הסדר הרביעי, רק אותן פעמים שבתן אנו דנים.

זאת ניתן לומר, שמא המלים "דניאל דנא" שבראש ו' 29 נראו למעתיק כמלים "דניאל כדי" שבראש ו' 11, מפאת דמיון גראפי, מקור הטעות.

אולם נראית יותר סברתו האלטרנטיבית של גינצבורג, ש-ו' 11 מייצג גירסה שונה של סדר. גינצבורג לא יכל לשלב סדר זה במערך האלטרנטיבי כי ממנו ידע רק את שני הנתונים שבכה"ל. BM Or 2374, ואלה אינם מצ-טרפים לכדי בניית מערך.

המערך האלטרנטיבי ידוע מתוך כת"י מקוטעים תימניים שמלפני המאה ה-16; השלם יחסית ביניהם, הוא מספריית הרב י' קאפח, שפורסם כפקסימיליה ע"י ש' מורג.¹¹² מערך זה מחלק את דניאל לשמונה חלקים. בקטעים שיכלתי לראותם, חסרים סוף פרק ה' ותחילת פרק ו', ועל-כן אין סיום הסדר הרביעי על מתועד.

והנה, הפסוק החורג שברשימות הסדרים הסטנדרטיים ו' 11 מתאים הן מבחינת מיקומו והן מבחינת תוכנו הטוב, להיות סיום-הסדר הרביעי במערך האלטרנטיבי.

אפשר אפוא, שרישום ו' 11 כפסוק סדר "נדד" מהמערך האלטרנטיבי אל הרשימות הסטנדרטיות, ודחה משם את פסוק-הסדר הסטנדרטי; ואולי סיע בכך הדמיון הגראפי שבין תחילות שני הפסוקים.

(IV) פסוק-הסדר השביעי של המערך האלטרנטיבי, י"א 9, מסומן בסימן-הסדר גם בכה"ל הבבלי-וולגרי Ec 24, כראייה נוספת לזיהוי הסדרים האלטרנטיביים שנספרי תימן.

(טו) ספר עזרא

מספר הסדרים: 10

פסוקים בממוצע: 68.5

אורך הסדרים בשורות: 124-87

שורות בממוצע: 105

(I) בסיפור יסוד המעלה של בית שני יש די פסוקי עידוד והצלחה, כדי לאפשר חלוקה סבירה של ס' עזרא לסדרים בעלי סיומים טובים.

(112) ש' מורג, ס' דניאל כת"י תימני-בבלי, ירושלים תשל"ג.

(II) סטיה מהמערך הסטנדרטי יש בהרבה כה"י, בפסוק-הסדר התשיעי. הוא מתחיל בנחמ' י"ב 27, אחרי פרשה סתומה, בראש פיסקה העוסקת בחנוכת החומה. כה"ל, כה"י האשכנזי Ar Or 16 וכן כמה כ"י תימניים, מקדימים ורושמים את הסימן ליד י"ב 26, בסוף רשימת יוחסין. למקור הטעות הזאת, כה"ל (או אחד מחבריו) כנראה גרם ההרגל לראות את סימן-הסדר בסיומי-פסקאות, ולא בראשיתן.

אפשר שכה"י הספרדי קמב' 1524 היו לפניו מקורות שונים, מהם שסימנו סדר ט' כתיקנו בי"ב 27, ומהם, בפסוק 26; ומתוך מבוכה, לא סימן סופר כה"י את הסדר הזה כלל. עכ"פ, הוא חסר בקמב' 1524, וכדי לשמור על שלימות המספר של י' סדרים, סימן סופר כה"י אות י' ליד הסדר הקודם ועל אות ט' דילג.¹¹³

(III) שרידי מערך אלטרנ' נשתמרו בכ"י מהגניזה, קמב' TS A18. בשרידי כה"י נשתמרו שני סימוני-סדר, ממוספרים ב' ו-ד', בפסוקים הבאים אחרי פסוקים טובים. בין סדר ג' ל-ד' יש 88 פסוקים שהם 156 שורות. בתחילת הספר, עד סדר ג', יש 127 פסוקים שהם 177 שורות; באלה כלולים שני סדרים אם ראש הספר מסומן סימן-סדר, או שלושה סדרים אם אין מיספור סדר בראש הספר. אך לעולם, הסדר שבין המספרים ג' ו-ד' ארוך בהרבה מהקודמים לו, ועל-כן קשה לעמוד על טיב מערך זה.

עכ"פ ברור, שכלל לא יותר מעשרה סדרים; וברור גם שנועד לשימוש ליטורגי ולא לחלוקה סידורית של הטכסט, כי שני פסוקי-הסדר ששרדו ממערך זה חלים באמצעי-ענינים, ואחרי פסוקי בשורה טובה.

(טז) ספר דברי הימים

מספר הסדרים:	כה"ה
ממוצע פסוקים בסדר:	70.6
מספר השורות בסדר:	141-80
ממוצע השורות:	110.5

בכה"י זה מסומן ראש הספר בסדר, לכן נוסף מספר אחד במיספור סדריו.

(I) הסדר הראשון, בן 141 שורות, חורג הרבה מעל הממוצע של אורך הסדרים. גרמה לכך הברכה המובהקת שבסיום הסדר אודות הרחבת גבול יעבץ לבלתי עוצבו, "ויבא אלקים את אשר שאל" (דה"א ד' 10). אמנם, גם בשורה 112, הקרובה לסדר-הגודל הממוצע של סדרי דה"ל, יש פסוק טוב אודות מלכות דוד בירושלים; אך הקהלילות העדיפו עליו, כסיום-סדר, את ברכת יעבץ.

(II) נוסף לסטיות המצויות המצויות בכה"י אל ראשי-ענין, לסופי-ענין וכו', יש לציין בדה"י שני שיבושי-סדרים מתוך דמיון-תחילות. במקום פסוק-הסדר הרביעי "וילך דויד הלך" וגו' (דה"א י"א 9), רשום ברשימות Add. 15251 ויב"ח ראש הפסוק "וילך דויד וכל ישראל", הנמצא חמשה פסוקים קודם, י' 4. וכן: במקום פסוק-הסדר הכ"ד הפותח "ושחטו הפסח" (דה"ב ל"ה 6), רשום הפסוק הרביעי אחריו הפותח "וישחטו הפסח" (שם, 10) ברשימות המסורה שבכ"ל, שבשני כת"י אשכנזיים, בספרדי 15251 Add. וביב"ח, ¹¹⁴ וכן בטכסט של קודקס ספרדי.

(III) בספר דה"י מרובות הסטיות בסדריו של בער: בשמונה עשר סדרים מתוך עשרים וחמשה הוא מקדים את פסוק-הסדר, באחד הוא מאחריו. ריבוי זה, שמא מקורו באופי האופטימי-ביסודו של דה"י שרוב סיפוריו מסתיימים בסיום טוב; כך חלו רוב פסוקי-הסדר בסופי ענינים, ודרכו של בער להזיזם משם לתחילת הענין הבא אחריו.

(IV) שתי סטיות או שלוש, אל פסוק שכן שאף הוא טוב באופיו, יש בכה"י התימני Or. 2376. במקום דה"א כ"ח 10, פסוק המעודד את שלמה לבנין ביהמ"ק, מצויין שם קודמו 9, המזרז את שלמה ליראת ה' "ועתה שלמה בני דע את אלקי אביך ועבדהו" וגו'. אלא, שהפסוק מסיים באזהרה-פרענות - "אם תעזבנו יזניחך לעד". לכן טפק הוא, אם יש כאן פסוק-סדר אלטרנטיבי, או שיבוש בעלמא. בסטיות הסדר מדה"א י"א 9 אל הפסוק שאחריו, 10, ייתכן שיש סטיה אל ראש ענין, כרגיל בכת"י תימניים; ויתכן, שפסוק 10 הינו פסוק-סדר אלטרנטיבי בזכות דברו על גבורי דויד "המתחזקים עמו במלכותו עם-כל ישראל להמליכו בדבר ה' על ישראל".

במקום דה"ב ה' 14 על כבוד ה' הממלא את ביהמ"ק, מצויין כה"י כפסוק סדר את קודמו 13, המוסר גם על ענין ה' הממלא את הבית, וגם על המשוררים והמחצרים "ובכלי שיר ובהלל לה' כי טוב כי לעולם חסדו".

ממנו קיבל את השיבוש גינצבורג בשתי מהדורותיו, וממנו ¹¹⁴ תנ"ך ירושלים. (114)

לעומת סטיות קטנות אלו שבכה"ל התימני, והן עדיין במסגרת המערך הסטנדי, יש שרידים של מערך אלטרנטיבי לדה"ל, בקטעים שנשמרו מכתב - היד העתיק Ec¹. הסדרים הסטנדי א', ב', ג', ה', מקומם בקטעים שנשמרו מכה"ל, והם חסרים שם. שלושת הסדרים המסומנים בהמשך כה"ל, הם כנראה ראשיתם של סדרי-קריאה: האחד, דה"ל ו' 1, פסוק אחרי סדר י"ב הסטנדרטי ושנים, דה"ל י"א 6, כ"ו 10, מספרים על פעולות בניה של מל-כים, בדומה לסדר הסטנדי העשרים.

(4) סיווג הממצא לתכונותיו

בפרק זה אסכם ואסווג את התכונות המאפיינות את כלל-הסדרים, כתיקנם, ע"פ הממצא שמצאתי בספרי הנ"ך הבודדים. לא אתיחס כאן לממצאים שמקורם בסטיות מהמערכים, ושיבושים למיניהם; אלה יתוארו בפרק מיוחד. לא בכל מקרה ניתן לקבוע בבירור, אם תופעה מקורית לפנינו, או שיבוש; שכן, יש ממצאים שקרוב-לודאי משובשים הם, והם מופיעים כבר במקורות הרא-שונים לסדרים שבידינו. לא יכולתי, איפוא, אלא לסמוך על שיקול-הדעת. מיכוון שאת הממצא לפרטיו כבר תיארתי בפירוט הספרים, לא אשור לתא-רו, אלא אסתמך על תיאורים אלה, תוך איזכורם. והנה הממצא:

(א) המערכים

1. ברוב ספרי הנ"ך מצאנו שני מערכי-סדרים מקבילים: המטרני-סטנ-דרטי המצוי ברוב המקורות, הן בכת"ל מקראיים והן ברשימות המסורה; והמ-ערך האלטרנטיבי, הנמצא בחלק מהספרים התימניים בלבד.
2. המערך הסטנדי מצוי לנו לכל ספרי הנ"ך, במלואם. המערך האלטרנדי אינו מתועד לנו לגבי המגילות, וס' עזרא. לגבי הספרים יהושע, מלכים ואולי דה"ל¹¹⁵ יש בידינו שרידים בלבד מהמערך האלטרנדי. בשמואל ובאיוב הוא ידוע לנו לגבי רוב חלקי הספרים, וחסרים פריטים מעטים. לגבי ישעיה, ירמיה ויחזקאל, במיוחד בשני האחרונים, לא ברור המצב, אם ברוב חלקי הספרים זהה המערך האלטרנדי עם הסטנדי, כי כך מתועד בכת"ל שלפנינו;

(115) תלוי בכך, אם נראה בכ"ל Ec¹, מקור תימני או בבלי. מתלבטים בכך קהלה P. Kahle, D. Text d. A. T. Hildesheim 1966, p. 10, וכן י' יליין בדברי המבוא להוצאת הפקסימיליה, ירושלים תשל"ג.

- אז שמא היה שם מערך אלטרנ' שלם, אלא שחלקו נשתכח משנחק ע"י הסטנדרטי.
3. בטרתו נשתמר המערך התימני, כנראה, רק בספרי אמ"ת ודניאל; וכן בשופטים ובשמואל. בשאר ספרי נביאים, הוא הגיע לידינו כשהוא מעורב עם המערך הסטנדרטי, שחדר לתימן עם המסורה הסברנית.
- אולם, יש שני מקרים, ¹¹⁶ ואולי אף שלושה, ¹¹⁷ שבהם נראה שסדר מהמ-ערך האלטרנ' נכנס לספרים בעלי המערך הסטנדרטי; וקשה להסביר תופעה זאת מבחינת גלגולי-מסורות.
4. בספרים שמואל, ¹¹⁸ ישעיה, ¹¹⁹ ירמיה, ¹²⁰ יחזקאל, ¹²¹ ואולי דה"י, ¹²² נשתמרו בכת"י מטיפוס בבלי שרידי מערך-סדרים המתאים במידה רבה עם המערך התימני האלטרנ'. אם נזהה שניהם כמערך אחד, נוכל לקבוע שהיו לו סדרים מיוחדים גם באותם חלקי ירמיה ויחזקאל, שבהם אין תיעוד תימני אלטרנ'.
5. העדר תיעוד אודות מערך בבלי-אלטרנ' בעזרא, אין פירושו שלא היה קיים שם. הידיעות המעטות על מערך זה בדה"י, באו לידינו מקטעי כה"י 1, Bc, ובו נשתמר רק דף אחד, בלתי שלם, של עזרא, כך שאין לצפות משם למידע.
- לא כן המצב לגבי המגילות; כנראה לא זכו למערך האלטרנ', משום מנ-הגי הקריאה המיוחדים להן.
6. יש קטעי-גניזה עם סימני-סדר שאינם מתאימים לא עם המערך הסטנדרטי ולא עם האלטרנ'; ייתכן שחלקם הינם שרידי מערכים אחרים, ¹²³ אך חלקם אינם סבירים וככל הנראה אינם אלא שירטוטים מעשה-הדיוט. ¹²⁴

(116) ע' IV 26 ; ע' VI 29.

(117) ע' I, 34.

(118) ע' X, 21.

(119) ע' XII 27.

(120) ע' X, 29.

(121) ע' 33 - 34, IX-VIII.

(122) לעיל הערה 110.

(123) כגון בשופט', ע' II, 17.

(124) עזרא III, ע' 49.

(ב) אורך הסדרים

1. במערך האלטרנטיבי, סדר-הגודל של הסדרים אחיד בכל הספרים. במערך הסטנדי יש שתי קבוצות-אורך. האחת, כוללת ספרי הנביאים עם קוחלת ואסתר, ובשניה כלולים שאר ספרי הכתובים.
2. בחטיבת הנביאים, ממוצע האורך של סדרי כל ספר נע בין 77.5¹²⁵ שורות ע"פ תנ"ך קורן, במלכים, ובין 70.2 שורות ביחזקאל. סיכום הממוצע של ממוצעי נביאים, הוא 74 שורות. מתוך 205 סדרי נביאים, אורכם של 166, שהינם 81%, נע בין 59 ובין 86 שורות. אורך יתר 19 הסדרים מצוי בין 118¹²⁶ או 110 שורות¹²⁷, לבין המזער של 45 שורות, בירמיה¹²⁸.
3. דומים סדרי שתי המגילות הארוכות: בקהלת ממוצע של 87.4 שורות, ובאסתר, 65.4 שורות.
4. בחטיבת שאר ספרי הכתובים נע הממוצע בין 110.8 שורה בתהלים, ובין 92.8 שורה במשלי. הממוצע של ממוצעי הספרים הוא 101 שורות. מתוך 77 סדרי החטיבה הזאת, יש 67 סדרים, 87% מכלל החטיבה, אשר אורכם בין 88 ובין 128 שורות. אורך שאר עשרת הסדרים נע בין המירב של 141 שורות, בראש דה"י, ובין המזער של 78 שורות, במשלי.
5. קשה יותר, לחשב ולהציג את מימצא המערך התימני האלטרנטיבי, כי כא-מור רק בקצת מספרי הנ"ך יש בידינו המערך האלטרנטיבי בשלימותו. אין טעם לערוך חישובים סטטיסטיים לגבי ספרים שרק מקצת סדריהם ידועים לנו. אתיחס איפוא, רק לספרי-נ"ך בעלי מערך אלטרנטיבי שלם או כמעט-שלם; העיון במימצאי הטבלאות יוכיח, שהמצב בשאר הספרים אינו שונה עקרונית. מבין ששת הספרים בעלי המערך האלטרנטיבי השלם או הכמעט-שלם, שופטים, שמואל, תהלים, משלי, איוב ודניאל, הממוצע הארוך ביותר של סדרים יש בדניאל, 82 שורות, והקצר ביותר במשלי, 61.7 שורות. הממוצע של ממוצעי כל ספרים אלה הוא 72.7 שורות, קרוב מאד לממוצע של ספרי נביאים במערך הסטנדרטי.

(125) ע"פ חשבון ל"ה סדרים במל'. לפי המסורת של ל"ד סדרים, יתא ארכם הממוצע 79.7 שורה; גם הממוצע של סדרי יהושע יתה 79 שורה, אם נחשב שם ל"ד סדרים; כאן חישובנו כגירסת ט"ו סדרי יהושע.

(126) יש לו אלטרנטיבי בתוך המערך הסטנדי; ר' מלכים ע' III, 22.

(127) יש גירסה במערך סטנדי המחלקת סדר זה, בתרי-עשר, ע' II 35-34.

(128) סדר ג'. אופי הפרענות של הקטע אינו מאפשר שם תימרון.

מבין 106 הסדרים הידועים לנו בספרים אלה, יש 93 סדרים, כלומר 87.9%, שארכם בין 88 ובין 58 שורות. בין שאל 13 הסדרים, המירבלי הוא בשמואל, בן 92 שורות, ותמזערי הוא בן 44 או 48 שורות, כגירסות שונות בכח"י, במשלי.

6. גוכל לסכם זאת: בהתחשב במיגבלה של חובת סיום טוב, המוטלת על הסדרים, חרי רבה למדי האחידות באורך הסדרים, בתוך כל חטיבה של המערכים.

(ג) סדרים ארוכים וקצרים

1. ראינו, שרוב הסדרים קרובים באורכם אל הממוצע של ספרם ושל חטי-בתם; אך יש מיעוט של חריגים, סדרים ארוכים מאד, או קצרים, יחסית לשכניהם.

2. תופעה מצויה בסופי-ספרים; אחרי חלוקת הספר למנות-קריאה, נותר בסופו קטע שאינו מתאים בגדלו לשאר החלקים. כך ביהושע, ובשמואל, שסדר-הם האחרונים הם הארוכים שבספר, וכך במיוחד בתרי-עשר, שבו הסדר האחרון כולל את כל נבואת מלאכי, או אף יותר בגירסא אחרת.

3. יש סדרים ארוכים מאד, שארכם רחוק מהממוצע; אך אם נחלקם לשנים, יתקבלו סדרים קצרים ביותר, רחוקים מהממוצע אף הם. במקרים כאלה מצוי בין כתח"י כפל-מסורת: יש שמאריכים ויש שמקצרים. כך קורה ביהושע,¹²⁹ במלכים,¹³⁰ בראש ת"ע,¹³¹ ושיערנו מעין זאת, ללא תיעוד, גם בראש ישעי' ¹³².

(ד) הסיומים הטובים

1. את מערכי-הסדרים מאפיין אופי הטובה והברכה של פסוקי-הסדר. תכני הטוב הם שבה לה', ברכה וישועה לישראל, מעשי-נס, תורה ומצוות, ובמיוחד יעודים משיחיים.

2. בפרשיות של פרענות, שאין הטוב מצוי בהן, מסתפקים עורכי-הסדרים בטוב קלוש ומרומז.¹³³ גם עצם הזכרת דבר נבואה, כגון הפתיחה "ויהי דבר ה'" וגו', משמשת כפסוק-סדר בדלית-ברירה.¹³⁴

(129)	ע' 13, II	(130)	ע' 22, I
(131)	ע' 34, I	(132)	ע' 24, I
(133)	ע' 18, I; ע' 137, III	(134)	ע' 28, II; ע' 31, I

3. אין מהססים מלהוציא פסוקים מהקשרם,¹³⁵ ואולי אף ממשותם,¹³⁶ כדי לזכות ב"טוב" כלשהו.
4. בדלית-ברירה מסתפקים, למען ציון הסדר, גם במלה "טובה" בסוף הפסוק, או לקראת סופו, כגון המלה "ירושלים", "ויברכהו", "שלום".¹³⁷ מכאן, שפונקצית פסוקי-הסדר היא פונקציה של סיום.
5. על-אף המאמצים לסיים בטוב, נשארו שני פסוקי-סדר, עם סיום סתמי בלי כל "טוב"; האחד במערך הסטנדי,¹³⁸ והאחר באלטרנטיב.¹³⁹
6. כל סיומי ספר בני"ך הינם ממילא סיום-הסדר האחרון שבספר, גם אם אין שם "טוב" מובהק.¹⁴⁰ אולם, אם יש אופי של פורענות לפסוק האחרון של ספר, אזי חוזרים וקוראים אחריו את הפסוק שלפני-האחרון, הנעשה עי"כ למעין פסוק-סדר. תופעה זאת קיימת בספרים ישעיה, תרי-עשר, קהלת וקייבות (=איכה), ונקראת ע"ש ראשי תיבותיהם: לתק"ק, או לתק"א.

פסוקי-סדר בציוני-מסורה.

(ה)

נראה הדבר, שעורכי-הסדרים העדיפו פסוקים בעלי חשיבות במניני הפסוקים של המסורה. כך יש במערך הסטנדי פסוק-סדר סתמי למדי החל בחצי-שמואל בחשבון הפסוקים.¹⁴¹ פסוק-האמצע של ס' תהלים מצויין כסדר, אע"פ שהוא חל בתוכו של מזמור.¹⁴² רביעית ראשונה ורביעית אחרונה של כתובים ע"פ חשבון הפסוקים של המסורה, מסומנים שניהם כפסוקי-סדר; הראשון שבהם, תהלי' כ' 10, הינו פסוק-תחינה החל בסוף מזמור, ועל-כן יאה כפסוק-סדר; ואילו השני, משלי כ"ה 13, אמנם פסוק חיובי הוא, אך לאו-דווקא בעל בשורה מרנינה. טוב ממנו סוף הפסוק הקודם לו, אודות תוכחת-חכמים. ומסתבר, שציון מנין-הפסוקים של המסורה, הוא שגרם לבחירת הפסוק כפסוק-סדר.

ע' 24, VII ; ע' 28, III	(136)	ע' 32, III	(135)
ע' 18, I	(137)	ע' 28, II	(138)
ע' 21, X	(139)	כגון סיומי יהושע, שופט'	(140)
ע' 20, VIII	(141)	ע' 39, I	(142)

בס' יחזקאל יש כת"י של אוסף פירקוביץ, המציינים כסדר פסוקים 7, 8, או 9 של פרק כ"ד, ללא סיבה סבירה, כי אלה פסוקי-פורענות הם. והנה, יש בקבצי- המסורה¹⁴³ גירסאות שונות לגבי חצי ס' יחזקאל בפסוקים; ייתכן, שאחת המסורות ציינה כחצי-הספר את הפסוקים הנ"ל, ובעקבות כך סומנו כסדר.

אפשר, שתהליך הפוך קרה בירמ'. בכ"י אחד¹⁴⁴ שבידינו ובשלושה דפוסים קדמונים,¹⁴⁵ מצויין הפסוק כ"ו 1 כחצי-הספר בפסוקים; וזאת ללא כל יסוד ומקור בנתוני המסורה. והנה, פסוק זה הוא פסוק-סדר, ושמה ציון זה גרר אחריו גם את הציון המסרני האחר?
ע"פ כה"י הבבלי Eb 22, מסתבר שפסוק-הסדר האלטרנ' כ"ח 11 בירמ', חל במנין חצי הפסוקים שם, ע"פ נתוני המסורה הטברנית.

כפלי-מסורת

(ו)

בכמה מקרים, כששני פסוקי-יעוד באים זה ליד זה, יש כפלי-מסורת לגבי מקום הסדר; כפל שאולי אינו תוצאת שיבוש, אלא המעיד על מנהגים שונים בקריאת-סדרים. תופעה זאת קיימת הן במערך האלטרנ',¹⁴⁶ והן בסטנ-דרטי,¹⁴⁷ שלגבי אחד ממקריה¹⁴⁸ יש הערה בקונטרס-מסורה מהגניזה.

זרמי-מסורת

(ז)

לא שמתי לי לתפקיד, במסגרת עבודתי זאת, לעקוב אחרי דרכי המסירה וההע-תקה של מערכי הסדרים, ברשימות המסורה ובמצחפלי-המקרא. אולם, יש עובדות בולטות העולות אף מתוך המבחר המצומצם של כתה"י שהגיעו לידינו, שהשתמשתי בהם, ואעלה כמה קווים מאפיינים מגלגולי המסורות.

1. יש תופעות יחודיות לרשימות-המסורה בלבד, כגון: בכולן רשום הפסוק ו' 11 בדניאל כפסוק-הסדר הרביעי, לעומת כל הקודכסים, בעלי המערך הסטנדי, המציינים אותו ב-ו' 29.

(143) ע' מבוא גינצבורג ע' 94.

(144) כתל בורגס.

(145) ע' מבוא גינצבורג ע' 93.

(146) ע' 17 I.

(147) ע' 15 IV; ע' 22 III; ע' 23 IV; ע' 28 IV; ע' 31 II; ע' 34 II.

(148) ע' 19-20 VI.

2. יש תופעות, המשותפות לשלוש הרשימות המזרחיות: כ"ל, ספר החילופים וע"ד לעומת הרשימות הספרדיות והאשכנזיות. כגון, כל המזרחיות רושמות ט"ו סדרי יהושע, ולכל האחרות יש שם י"ד סדרים,
 3. אולם, יש הבדלים גם בתוך הקבוצה המזרחית. במל"א י"ג רושמים כ"ל וע"ד את הסדר כתקנו, בפסוק 31, ואילו בספר החילופים נשתבש ונרשם בפסוק 23.¹⁴⁹ לעומת זאת, בסוף זכריה רושמים ס' החילופים וע"ד את הפסוק י"ד 16, ואילו כל שאר הרשימות, כולל כ"ל, את הפסוק 21 או תחילת מלאכי שאחריו.
 4. יש שיבושים שניתן לעקוב אחרי השתלשלותם דרך הרשימות. רישום הסדר השלישי בתהלים "ה' עוז למו" במקום "ה' עז לעמו", משובש כך בכ"ל ובשתי הרשימות האשכנזיות כ"י ריינוש, וכ"י Or 4227; בשאר הרשימות הסדר רשום נכון.
 5. כאשר יש במצחף-מסורה גם ציון-סדרים בטכסט וגם רישומם ברשימת-מסורה נטפחת, בד"כ אין התאמה בין שניהם. בכה"ל הספרדי בודל' 10 יש שיבושים בטכסט שאינם ברשימה, ולהיפך, אף שיש שם התאמה חלקית. בכ"ל יש התאמה חלקית: הסדרים בתוך שיה"ש ורות, המיוחדים לשלוש הרשימות המזרחיות, רשומים גם בטכסט של כ"ל; אך הסדר שברות רשום שם בפסוק אחר. הסדר שבתוך ס' איכה, הרשום בטכסט של כ"ל, אינו רשום ברשימתו. בתהלים, מצויין הסדר ה-י"ג בטכסט של כ"ל, בסוף מזמור ק'; ואילו רשימת המסורה שם רושמת את תחילת מזמור ק"א, וממנה נשתלשלה הטעות אל שתי הרשימות האשכנזיות הנ"ל, וכן אל הספרדים של Add.15251 וממנה לרשימת יב"ח.
 6. שני הקודכסים הספרדיים, כתר בורגס וכתר שם-טוב דומים מאד זל"ז בשיבושיהם. אף שכש"ט צעיר מכתר-בורגס, יש רושם כאילו בורגס העתיק מכש"ט; על השיבושים המשותפים לשניהם, הוסיף כ' בורגס שיבושים משלו; ויש אף שהוא "מפתח" שיבוש שכש"ט התחילו.¹⁵⁰
-
- (149) לעומת ליפשיץ, ס' החילופים, ע' 1, הרואה את ע"ד כתרגום של ס' החילופים. ייתכן כמובן, שחלו שיבושי העתקה בטפסי ס' החילופים שהגיעו לידינו.
- (150) בשמואל, ע' 18 III.

7. כה"י הספרדי Camb. 1524, שרבים מסדריו משובשים או חסרים, כולל יחד עם זאת כמה ציוני-סדר הנראים כשרידים ממסורות אותנטיות ונשכחות. כך שותף הוא לשני הכתרים בורגס וש"ט בסדר המיוחד בירמ' י"ז 26; הוא מחלק את הסדר תראשון, הארוך, של ת"ע, בדומה למערך התימני; ובסוף הסדר הראשון של איוב נראה הסדר שלו מתאים ואוטנטי; בפסוק שכולו ברכה, בעוד שכל שאר הספרים הזיזוהו לסוף הנאום והפרק.
8. גם כה"י האשכנזי Ar Or 16, ההולך בעקבות הספרדיים, יש לו, לכאן-פה, שרידי מסורת שלא מצאנוה בין ספרי ספרד; כגון סימון הסדר בסוף המזמור של נבואת חבקוק, בדומה למערך התימני ולכ"י מזרחי אחד מאוסף פירקוביץ, בעוד שכל הספרדיים מציינים את תחילת צפניה כפסוק-הסדר. לעומת-זאת, השיבוש שבסדר התשיעי של ס' עזרא, המקדים את ציון הסדר מחנוכת החומה לסוף רשימת הלויים, משותף לכי"ל, לספרים תימניים ול-Ar Or 16, בעוד שכל הספרדיים ושאר המזרחיים ציינוהו נכונה.

פ ר ק ש נ י

מקור חלוקת הסדרים בנ"ד, ותכליתה.

(1) דעות שנאמרו

(א) כללית:

לגבי הסדרים שבתורה מוטכם על הכול¹⁵¹ מה שכבר נאמר ברשימות-מסורה של חומשי כ"י תימניים¹⁵²: שהם הסדרים השבועיים של מנהג א"י הקדמון, אשר סיים את קריאת כל התורה אחת לשלוש, או לשלוש ומחצה שנים. לא כן לגבי סדרי נ"ך. לא רבים עסקו בהם, ובין אלה חלוקות הדעות על מקור סימון זה ותכליתו.

ארבע דעות עקריות יש: (א) מקור בלתי-מהימן וחוסר תכלית. (ב) שיטה של חלוקת הטכסט. (ג) בנביאים, לשם קריאת ההפטרות. (ד) בכתובים, לציון קריאת קטעים בצבור. שתי הדעות האחרונות, שלכאורה משלימות זו את זו, מניתי כשתיים, כי מי שעסקו בזו לא עסקו בזו; ועוד נראה בהמשך - הדברים, שהן עלולות לסתור זו את זו.

(ב) חוסר סמכות ותכלית

I הרב פסח פינפר, שהיה דיין בק"ק וילנא בראשית מאה זאת, כתב ספר, מלא דעת וחוסר סדר ועריכה, על חלוקת התנ"ך, "מסורת התורה והנביאים". אחרי סוקרו את חלוקת הסדרים¹⁵³ הוא מסיק אודותם: "עלובה העיסה המבישה את הלש והאופה, בעצלתים ושפלות ידיים מלוש בצק עד חומצתו ויהי לשאור נוקשה צלמות ולא סדרים, אין לו יחס במסורת ולא נזכר בקדמונים, ולדעתי הוא מעשה יחיד הדיוט מאחד העם....". פינפר מסכם, שלכל היותר שימשו סימונים אלה לאיזה יחיד כציון מקרי וחסר-הגיון של גמר קריאתו או דרשתו ביום הקודם, כדי להמשיך משם.

(151) ע' לעיל ע' 1 הערה 1.

(152) ע"פ C.D. Ginsburg, Introd. p. 32, וכן ספרות בניהון אצל p. 221 J.Müller, Mas̄chet Soferim, Leipzig, 1878

(153) ע' 39-45; בין השאר הוא מערב סדרים בסדורות, שהן שיטת-ריווח בטכסט המסורה, במקביל לפתחיות וסתומות. על "הסדורה" ע' מחזור-ויטרי, מהד' הורוביץ(צילום ירושלים תשכ"ג), ע' 658, ס'י תקי"ט, וכן Y. Yeivin, Textus VII, 1969, P.76 - 102, passim.

(ג) שיטה של חלוקת-הטכסט.

I חלוקת הפרקים של התנ"ך, מקורה בביבליות נוצריות והיא חדרה לתנ"כים יהודיים רק בסוף ימי הביניים¹⁵⁴. תחילה הוכנסו לקונקורדנציות לשם שימוש כלפי חוץ, בוויכוחי-דת, עד שספרי הדפוס של ראשית המאה השש-עשרה הכניסו את הפרקים לשימוש הבית היהודי וביהכ"נ.

מכאן עולה ההשערה, שמא לפני כן השתמשו יהודים בחלוקת-טכסט אחרת; לכן היו שראו בסדרים את החלוקה היהודית המקורית- מסרנית. גישה זו מצויה כבר בין בעלי מסורה ובין מעתיקי-מקרא יהודיים שבימי הביניים¹⁵⁵.

לגבי החוקרים החדשים ניתן לומר, שכל הכותב על "חלוקת הסדרים" מבלי לציין להם תפקיד ספציפי, חזקה עליו שהוא רואה בה שיטה לחלוקת הטכסט.

II במאה הקודמת עסק בכך מילר, בפירושו למס' סופרים. אגב ביאורו את ענין קע"ה סדרי-תורה המוזכרים שם, מזכיר מילר¹⁵⁶ את המשכום סדרי תנ"ה.

מילר רואם כראשי-פרקים, שהועדפו להם פסוקים בעלי משמעות דתית או לאומית מיוחדת, לישראל בכלל ולתקותו המשיחית בפרט. מכיוון שמימצא הסדרים אינו מתאים תמיד לתיזה של ראשי-פרקים, מוסיף מילר כי תדירות לא דייקה המסורה; שהיא מציינת לעתים פסוק שתוכנו מאפיין את תוכן הסדר, בעוד שתחילתו המדויקת של הסדר חלה באמת בפסוק שלפניו או לאחריו. מילר מדגים זאת בס' תהלים, שבו מציינת המסורה סופי סדרים, ולא תחילותיהם.

מילר כותב כל זאת בהערת-שוליים, על כן אינו מנסה כלל לבדוק ולהוכיח לפרטית את התיאוריה שלו.

III מה שמילר העלה כהשערה בהערת-אגב, קבעו והגשימו ז' בער כשיטה, במהדורת התנ"ך שלו¹⁵⁷.

אחרי כל ספר מקראי ניתן במהדורה זאת בספח-מסורה, הכולל את רשימת הסדרים. בנספח לספר בראשית בא גם מבוא כללי לענין הסדרים; הם מוגדרים שם "הפרקים העתיקים המסרניים"¹⁵⁸.

(154) פירוט אצל פינפר ע' 45 והלאה; גינצבורג מבוא ע' 25-31

(155) כך יב"ח, ר' לעיל ע' 4 הערה 13; פירוט לקמן, בפרק על התנוונות הסדרים.

(156) ע' 121-122, והערה שם.

(157) S. Baer (et F. Delitzsch), Lipsiae 1869-1895

(158) ע' 192: "Antiqua Masoretarum Capita"

בהתאם לכך נוהג המהדיר, בנספחים לספרי נ"כ, להזיז את הסדרים ולציין כראשי סדרים, פסוקים הבאים בראשי עניינים בד"כ אחרי פתוחה או סתומה.

ברשימות-הסדרים החדשות של בער משמשים פסוקי-הסדר המקוריים-מסרניים כציוני-עזר עבור סדריו-שלו; כגון: הסדר שלישי (בספירתו של ס' יהושע שבער מעבירו ממקומו ד' 24 ("למען דעת") אל ה' 1 ("ויהי כשמע כל")) רשום ברשימתו כך: "ויהי כשמע כל, דבחר למען דעת". דרך אחרת של ציון סדריו המחדשים תוך שימוש בסדרים המסרניים, נדגים בסדר ה"א, בספירתו, של מלכים, שבער רושמו כך: " ויהי דבר האלקים, דכה. אמר ה' לא תעלו", כשהפסוק האחרון, שהוא פסוק הסדר האמיתי, בא שני פסוקים לפני המצויין בידי בער (מל"א י"ב 22), או כך ביחז' ל"ג 21 "ויהי בשתי עשרה שנה, דבחר כל חטאתו אשר חטא", ופה פסוק הסדר המסרני "כל חטאתו" מקדים את זה של בער בחמשה פסוקים, והוא ל"ג 16. לעתים מטעה שיטה זאת, כגון ביחז' ו' 1, שבער מציינו בסדר במלים "ויהי דבר ה' דשים פניך"; ובאמת שם, בפסוק הראשון, "ויהי דבר ה'", חל גם הסדר המסרני ¹⁵⁹, ולא בפסוק 2, "שים פניך".

בס' שמואל לא נקט בער בדרך זאת של הסמכת סדריו לסדרים המסרניים, ובלי כל ציוני-עזר הוא נותן רשימה, שבה רק עשרים מתוך ל"ד הסדרים זהים עם המסרניים. סדר אחד (ש"ב י"ג 25) השמיט, ובמקומו נתן סדר חדש בש"ב כ' 6, המתאים למערך האלטרנטיבי התימני, ע"פ JTS 230. ואין להניח שכ"י זה היה לעיני בער, הוא או דומהו.

מבין שאר שלוש-עשרה סטיותיו בס' שמואל, מתועדים עשרה בקודכסים ספרדיים ¹⁶⁰. ואכן, במבוא לסדרים שבנספח לבראשית מודיענו בער, שאת הסדרים שברשימותיו שינה ע"פ קודכסים ¹⁶¹.

קביעה זו של בער נכונה עובדתית לגבי ס' שמואל, כנראה רק לגבי חלק הסדרים שבו; אך היא נכונה טיפולוגית לגבי כל שמואל וגם לגבי הנ"ך כולו; כי בקודכסים אחדים, במיוחד ספרדיים ¹⁶², יש מגמה של הסטת סדר אל ראשי פרקים ועניינים.

(159) אמנם כך הוא מצויין ברשימות-המסורה, "ויהי דבר ה' דשים", כדי להבדילו מפסוקים אחרים "ויהי דבר ה'" ביחזקאל.

(160) בש"א ב' 11: בששון 82; ט' 1, בכ"ו 21, Heb. 21, Camb; Trinity Coll; ט"ז 19, בששון 82 וכן בפ"י בורגס (ירושלים 790 Heb. 40). כ"א 1 בפ"י 2 JTS, ש"ב ב' 8 בכ"י בורגס. ה' 11 ובכ"י בורגס וכן ברשימת המסורה בכ"י/בודל' 10. ל' 13 בששון 82; י"ד 21 ב-JTS. ל"ט 41 וכן כ"ג 1 בששון 82.

ליתכן שחלקם, במיוחד אלה שבספריות אירופיות, היו לעיני בער; וליתכן שהיו לעיניו כת"י אחרים שלא ראיתם.

"Noseum ex Codicibus Emendavimus"

JTS 427, B.M. Or 2376

(161) וכן בכתה"י התימניים

במיוחד: כתרי ש"ט ובורגס

ניתן היה, אפוא, לשער כי בער הכליל והרחיב על פני הנ"ך כולו את מה שמצא מתועד בקודכסים לגבי סדרים מסויימים בלבד. ואולם, בדיקה מדוקדקת של רשימות בער תגלה, שבקביעת סדריו היה צמוד בלעדית או כמעט-בלעדית, לרשימת הסדרים שבנספח המסורה של יב"ח, ולא השתמשו באופן משמעותי במקורות אחרים.

ונדגים זאת בשני סדרים:

(a) בער רושם כסדר חמישי של ס' יחזק' את י' 9, ע"פ כמה קודרסים ספרדיים ורשימות ספרדיות, ביניהן Add. 15251, וכן יב"ח. בעוד שברוב הרשימות ובהרבה קודכסים (כגון כתרי ש"ט ובורגס) מציינים שם כפסוק-סדר את י"1, שכתחילת ענין ותחילת פרק מתאים יותר לשיטת בער. זה מוכיח, שבער דבק ברשימת-סדריו ביב"ח בלבד; או עכ"פ (דק) במבחר מצומצם ביותר של כת"י.

(b) כך המצב גם בס' ודניאל: את הסדר החמישי רושם בער בו' 11, ע"פ רשימות-המסורה. פסוק זה חל באמצע עניין, אינו מתאים אפוא לשיטתו. אך בכל הקודכסים, מזרחיים ספרדיים ותימניים (הנוקטים במערך הסטנדי) מסומן סדר זה בו' 29, שהוא סוף פרק וסוף עניין. אם בער לא העדיפו, הרי זה מוכיח שלא ראה אף אחד מספרים אלה, או שלא הבחין בגירסתם, לעומת גירסת הרשימות, בסדר זה.

גינצבורג, בפרקו על הסדרים¹⁶³, מונה את סטיות בער ותמה עליהן, מבלי להתייחס לסיבתן ולדברי המבוא של בער בנספח - בראשית. הסדרים השרירותיים של בער נתקבלו, בין העוסקים בטכסט המקרא, כאחד ממגרעות¹⁶⁴ עבודתו המסרנית.

IV למצב המביך של אי-כשירות הסדרים, לפרטיהם, לשמש כסימני חלוקת טכסט, מציע ביכלר פתרון אחר. במאמרו הגדול על הקריאה וההפטרה התלת-שנתית הוא מקבל מה שנראה לו כדעת מילר, שסדרי הנביאים ענינם להפטרות, ומסכם ענין זה כך; כשנמצא סדר מסרני, בנביאים, אחרי פסוק ששם החלוקה אינה סבירה מבחינת ההקשר, שם עלינו להניח שהיתה זאת קריאת-נביא שבתית במחזור התלתאי¹⁶⁵.

(163) סדרי ג"ך בע' 40-65

(164) ע"פ המבוא של ה"מ אורלינסקי למהדורת-הצילום (1966) של מבוא- גינצבורג, ע' בביקורות על מהדורת בער (-דליטשץ) במידה שיכולתי לאתר, אין התייחסות לענין חמור זה של סדרים; בתחום זה של המסורה לא הרבו לעסוק. לא התייחסו אליה לא

שטראק בביקורתו המתונה (Theologische Literaturzeitung 1879, P. 169-177) ולא קהלה בביקורתו הקיצונית המאשימה את בער באי-דיוק ואף בזיזפנות שמתוך תמימות בלתי-מדעית (P. Kahle, D. Hebr. Bibl. Text seit Fr. Delitzsch, Stuttgart, 1961, p. 14-15) קביעה העשויה לאפיין היטב את טיפול בער בסדרים.

ביכלר מחזיק איפוא בעקרון של חלוקת-טכסט לגבי סדרי נ"ך ורק לגבי סדרים שאינם מסתברים כך הוא מציע פתרון אלטרנטיבי.

v מאן, בספרו על קריאת התורה והנביאים בביהכ"ס הקדמון¹⁶⁶ הולך בדרך דומה, תוך הפיכת הסדר של עיקר וטפל. הוא רואה את מקור הסדרים בשימושם להפטרות. אך מוסיף, שאח"כ הורחב סימון זה גם לקטעי-נביאים שאין מפטירים בהם וכן לספרי הכתובים, כדי לשמש בכל אלה לחלוקת הטכסט.

ה' הסדרים לשימוש הפטרות.

I כשמייחס ביכלר את שיוך הסדרים להפטרות, לשמו של מילר, נראה שזה מיוסד על קריאה רופפת באותה הערה בע' 2-221 של ביאור מילר למס' סופרים. בסוף אותה הערה אומר מילר, שבתהלים יש לראות את הסדרים כסיומי סדרות מסרניות. כנראה הבין ביכלר בקריאה רופפת, שהסדרים שימשו כסיומי קריאות שבועיות המקבילות וצמודות לסדרות, של תורה. ובאמת, שימוש מילר בלשון "סידרא" לסדרי נ"ך, עשוי להטעות, כי בלשון היהודות-אשכנזית, "סידרא" היא פרשת-שבוע בתורה. על-כן, בנתינת סדרי הנביאים ענין להפטרות, ובמדויק להפטרות תלת-שנתיות, הן ה"אשלמות" ככינוי הא"י, זכות הבכורה היא בידי ביכלר. כאמור לעיל, הוא מחיל זאת לגבי אותו חלק מהסדרים, שאינם מתאימים כחלוקת-טכסט; וזה עכ"פ החלק הגדול שבסדרי הנביאים. אין ביכלר נוקט עמדה ברורה לגבי הפונקציה המדויקת שהוא מייחס לסדרים בשימושם להפטרות, אם לציין תחילותיהן, אם סופיהן. ועוד נשוב לדון בפרטי דבריו של ביכלר בנדון.

II אחרי ביכלר בא מאן לטפל באשלמותות הא"י בשני כרכי ספרו על קה"ת הקדומה, ומתוך כך גם הוא נדרש לסדרים, לתיתם סימנים לאשלמותות; והוא אף קובע את תפקידיהם המדויקים; לציין לעתים את תחילות האשלמותות, לעתים את סיומיהן. יחד עם זאת מדגיש מאן את ענין הדילוג בהפטרות, המוזכר כבר במקורות תנאיים¹⁶⁷; אולם רק מימצא האשלמותות מהגניזה, שעמד ברובו לרשות מאן, מגלה את מלוא טיבו והיקפו של הדילוג: כיון שהאשלמותות הן קצרות יחסית, לא תמיד הן מגיעות עד פסוק טוב של בשורת-נחמה לסיים בו, כפי שדרש המנהג לגבי הפטרות. במקרה כזה מדלגים מגוף ההפטרה, מעבר לפסוקים חוצצים, אל פסוק טוב ובו מסיימים.

J. Mann, The Bible, p. 10

(166)

משנה מגילה ד' ב'; תוספ' מגילה ד' (ג') 18.

(167)

שלושה, חמישה או שבעה פסוקים, ע"פ ירושל' מגילה ד' ג' (ע"ה ע"א), וסופ' י"ב א-ב; התנאי לקיצור ההפט' שמתרגמים ו/או דורשים, נתקיים בד"כ, כעדות

(168)

מדרשי-האגדה שעיקרם ברשות הסמוכות לקריאה, וכעדות קטעי אשלמותות מהגניזה הכוללים תרגום; קטעי בודל' 2606, 2822, 2851 (=A), 2103, JTS 241 קמב' 1-3, 5, 7, 9; S-T B17 קביעת מאן (9 p) את האשלמתא לעשרה פס', אין לה יסוד במקורות ובמיצא. TS 6H 5/1 בבלי מג' כ"ג. ע"ב קובע י' פסוקים כמירב בלבד.

והנה קובע מאן, ואף מדגיש זאת כחידושו המיוחד, שתכופות מאוד מסמן הסדר את פסוק-הסיום הטוב שאליו יש לדלג. את שלושת צרכי הסימון האלה לגבי האשלמות הא"י, סימון התחילה, הסוף ופסוק הדילוג, רואה אפוא מאן כמקור וכמניע של נתינת סימני-סדר בספרי נביאים; הסדרים באו לעולם כסימון ליטורגי.

נ' פריד¹⁶⁹ סובר שהסדרים שבספרי הנביאים, באו לסמן סיומי-אשלמות, והוא אף מבטיח להוכיח זאת במחקר מיוחד.

ה' הסדרים כסימון ליטורגי לקריאת כתובים, או קריאת נו"כ.

קביעת מאן, שברוב ספרי הכתובים¹⁷⁰ לא נהגה קריאה בצבור, וממילא לא יכלו הסדרים לשמש שם כסימון ליטורגי, כבר הוכחה לפניו. כבר במאה הקודמת עסקו כמה ת"ח ומשכילים מבעלי "חכמת ישראל" בסדרים, ודווקא בסדרי-כתובים; והם הסבירו כציונים של קטעי קריאה.

I ראשון להם הוא, כנראה, ש"י רפפורט, במאסף "הליכות קדם" שיצ"ל באמסטרדם, בשנת תר"ן¹⁷¹ ש"י משער שסדרי תהילים, י"ז סדרים כגירסתו לעומת י"ט בכל המקורות¹⁷², נהגו לאומדם בי"ז ימי הסליחות, בלי השבתות שביניהם, סדר ליום. חשבונו ערוך ע"פ מירב ימי הסליחות במנהג האשכנזי: ט' ימי-התשובה בלי שבת-שובה, ועוד שמונה ימי סליחות שלפני ר"ה, כשחל ר"ה ביום שלישי של השבוע: בס"ה י"ז ימי סליחות.

II אחריו עסק בנושא יהודה באהע"ק, בקובץ "אוצר החכמה"¹⁷³ שיצא לאור בלוב, בשנת 1859. הוא מסתמך על בבלי שבת קט"ז ע"ב, האומר כי בנהרדעא "פסקו" "סדרי" בכתובים בשבת-מנחה, ולפי זה קובע באהע"ק קריאת כתובים לכל שבתות השנה. חשבונו הוא: בתהילים י"ט סדרים, במשלי ואיוב כל אחד ח' סדרים, בדניאל ז' ובעזרא (כולל נחמיה) י' סדרים, בסך-הכול נ"ב סדרים, שייקראו אפוא בחמישים-ושתיים שבתות השנה. עבור שנות העיבור מעלה באהע"ק את האפשרות של קריאה מחמש המגילות, בחודש הנוסף; בד"כ נקראו המגילות במועדיהם. בתכנון- קריאה זה בולט ס' דבה"י בהעדרו.

III אחרי כשלושים שנה שב והועלה הנושא ע"י יוסף רוזנטאל, בקובץ כנסת הגדולה ב', שיצ"ל בוורשה תר"ן¹⁷⁴.

(16) נ' פריד, הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יבין, סיני ס"ב תשכ"ח ענ"ה והערה 143

(17) חוץ מתהילים והמגילות. מאן, ע' 10

(17) ע' 18

(17) כבר העיר על כך רוזנטאל בכנה"ג ב', ראה להלן ע' 65 הע' 175.

(17) ע' 45-46

(17) סדרי נביאים וכתובים ע' 90-92.

בראשית הקדמתו, הוא דוחה את השערות שי"ר (ושד"ל)¹⁷⁵, הן משום שאלה מתייחסים רק לחלק מהנ"ך, והן משום שקריאות משוערות אלו היו מנהג-יחידים בלבד, שאיננו ראוי להיקבע במסורה. אין רוזנטאהל מתייחס לדבריו של באהע"ק, וכנראה לא ראם. בהמשך הקדמתו מסתמך רוזנטאהל על מאמר של עצמו, שפירסם שנה לפני-כן אודות הליטורגיה העתיקה; כמאמר "מועדי-א"ל", ב"כנסת ישראל" תרמ"ט¹⁷⁶ קבע כי בבתיהם של ראשי ישיבות בבל נהגו לקרוא בכל יום קטע מנביאים או מכתובים. וזאת, ע"פ הלשון המצויה כמה פעמים בתלמוד הבבלי "פסקי סדרא"¹⁷⁷, שהיא קריאה רצופה בלי פירוש או דרשה. קריאה זאת נערכה בימי-חול אחרי שחרית, ובשבתות, במנחה או במוצ"ש; בשבתות קראו רק מכתובים, כדי להבדיל מקריאת הנביא שבהפטרה.

רוזנטאהל מניח הפסקה מקריאה זאת, בשני חדשי הכלה אדר ואלול, כי אז נתעסקו ישיבות בבל רק בבירורי תלמוד והלכה, מבלי להתפנות לכל עיסוק אחר. הנחה זאת מושתתת על המסופר בבבלי ברכות ח' ע"ב, ע"פ גירסת הערוך, אודות אמורא שביקש להשלים בערב יו"כ את קריאת פרשיות התורה, שנים מקרא ואחד תרגום, שהחסירן בימי הכלה; מכאן, שבחודשים אלה לא היתה שם כל קריאה סדירה בתנ"ך, במסגרת הלימודית. חישוב ומצא רוזנטאהל, שמספר כל סדרי הנ"ך, בלי שלוש המגילות הקטנות, הוא מאתיים ותשעים. אם נוסיף עבור שלוש המגילות שה"ש, רות ואיכה עוד חמשה סדרים, יתקבלו רצ"ה סדרי נ"ך, כמספר הימים של עשרת חדשי השנה שבהם קראו בישיבות בבל סדרי נ"ך, סדר ליום.

IV ונזכיר את יעקב ברילל, אשר בכרך הראשון של "בית תלמוד" העלה את שאלת הסדרים, והוא מסיק שלא רק סדר נ"כ, אלא גם סדרי התורה שימשו ללימוד, שלא במסגרת קריאת-התורה וההפטרה. בעקבותיו הולך החוקר א' ברלינר¹⁸⁰, במחקריו הביבליוגרפיים, כבואו לדון בפרקים וסדרים.

V השיטה השלמה והמשוכללת ביותר של התאמת הסדרים לקריאת-הנ"ך, מובאת במבוא למהדורת תשל"ג של תנ"ך קורן¹⁸¹, בשם ש' קוסובסקי. לשיטתו, נקראו כל סדרי הנ"ך במחזור שנתי, שכלל את כל ימות-החול שבשנה.

חישוב ומצא קוסובסקי, שבשנה יש 52 שבתות ועוד 20 ימי מועד: יומים ר"ה, פעמיים יום אחד כיפור ושבעות, שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם ש"ע, וכן ת"ב שאין בו לימוד תורה רגיל.

רוזנטאהל מייחס לשד"ל באותו הקובץ את הדעה, שסדרי משלי נקראו בשבתות שבין פסח לעצרת. לא ראיתי זאת לשד"ל, באותו קובץ; שד"ל עוסק שם (ע' 49) בחלוקת משלי לל"ו פסקאות בכ"י מסויים ומייחסה לימי החול שבין סוף הפסח לעצרת. שד"ל מושה זאת לקריאת משלי בשבתות, כנהוג בכמה עדות.

ע' 73-81

פרטי המקורות ודיון בהם להלן, ע' 43.

בית תלמוד א' תרמ"א 103-105.

מתוך שלא כל סדרי התורה מספיקים לשבעה קוראים כשכ"א יקרא שלשה פסוקים. ותמוהה, שלא ברילל ולא ברלינר, התחשבו כנאמר בתוספ' מגילה, פ"ג (נ"א פ"ד), וכן במס' סופ' י"א ד'.

ברלינר, השפעת ספרי הדפוס מחקרים ועיונים, לרושלים תשי"ט, ע' 134-141.

בסוף המבוא, בלי מיספור עמודים.

אם נחסיר את אותם 72 ימי מועד מכלל 365 ימי השנה, יישארו 293 ימי חול שייקראו בהם 293 סדרי הנ"ך, סדר ליום.

הרכבת הדעות.

(א) חלוקת הטכסט.

I דומה שסברה זו נשענת על ארבעה טיעונים, מהם שנים שליליים ושנים חיוביים. השליליים הם: (a) חוסר פתרון סביר אחר לתופעת הסדרים, במיוחד אצל חוקרים שאינם מצויים אצל אותם מקורות תלמודיים ובתר - תלמודיים, שאפשר לשאוב מהם פתרונות אחרים, משטח הליטורגיה.

(b) העדר חלוקת-טכסט יהודית-מקורית אחרת בתנ"ך, במקביל לפרקים שממקור נוצרי. הטיעונים החיוביים הם:

(a) הקצביות היחסית של הופעת הסדרים, ברווחים דומים זל"ז, כך שמתקבלים קטעים בעלי אורך כמעט-אחיד בכל ספר ואף בכל קבוצת-ספרים. מבחינה זאת מתאימים הסדרים לשמש כחלוקת הטכסט.

(b) המשכיות סדרי הנ"ך אחרי סדרי התורה. אמנם, בתורה מקור הסדרים ותכליתם הוא ליטורגי, לקריאה התלתאית, אך אין זה מונע את שימושם בדיעבד לחלוקת-טכסט, כשם שגם בימינו משמשת פרשת-השבוע כשיטת חלוקה בתורה, ולציון מקראות בה, כחוגים יהודיים-מסורתיים. אם כן, שימשו סדרי נ"ך כהמשך, בפונקציה החלוקה הזאת.¹⁸²

II הסברה האחרונה הזאת, בוודאי אינה שיקול מכריע, כי יש הבדלים ניכרים בין סדרי התורה וסדרי הנ"ך. עיקרי ההבדלים הם: (1) בתורה האורך הממוצע של סדר הוא כשלושים-ושבעה פסוקים. לעומת זאת, בנביאים האורך הממוצע הוא כארבעים-וחמשה, ובכתובים עוד יותר.

(2) בנ"ך אורך הסדרים של כל ספר הוא די אחיד; לעומת התורה, שבה יש הבדלי אורך גדולים בין סדר לחברו.¹⁸³ (3) בנ"ך, חלים רוב הסדרים באמצע-ענין או בסופו, ורק לעתים רחוקות בתחילת פרשה. מבחינה זאת אינם מתאימים להיות חלוקת-טכסט. בתורה, לעומת זאת, מצויים כמעט כל סימני-הסדר בראשי-עניינים, בד"כ אחרי פתחה או סתומה.

(18) באותה דרך, מבחינה טיפולוגית, נוהג מאן (ע' 10) לגבי סדרי כתובים, כשהוא רואם כהמשך מיכאלי, לשם חלוקת-הטכסט, לסדרים הליטורגיים של ספרי הנביאים. ייתכן שדרך מחשבה זאת לגבי סדרי תורה ונ"ך משתמעת מדברי מילר, ע' 220-222. בביאורו למס' סופרים.

(18) מסדר בעל שנים-עשר פסוקים: סדר כי תצא מחנה, דב' י"ח 10-21, עד סדר בעל שמונים-ושנים פסוקים: סדר ויפן וירד, שמ' ל"ב 15-ל"ד 26.

III מכריע יותר השיקול של העדר חלוקת-טכסט יהודית במקרא, באותו ספר שיהודים לדורותיהם כה הירכו לעסוק בו, אם לא נראה כך את הסדרים. אנו היום כה רגילים ונזקקים לפרקים בתנ"ך, עד שקשה לנו לתאר כיצד ניתן היה להסתדר בלעדיתם או בלעדיו דומיהם. ברם, ייתכן שצורך זה הוא יותר פסיכולוגי, מתוך הרגל, מאשר אבסולוטי; יתר על כן, ייתכן שדורות אשר אופן עיסוקם ולימודם היה שונה מעיסוקנו במקרא עתה, לא הוצרכו להיזקק לחלוקה סדירה וממוספרת, כמונו.

ניתן גם להעלות השערה שהנהגת מחצפים במקום מגילות הקלה על מציאת כל אתר בספר והיא שגרמה לנטיה ולצורך של קביעת חלוקה אחידה וממוספרת.¹⁸⁴

בספרות התלמודית-מדרשית מצוינים קטעים בתנ"ך כ"פרשיות" בתוספת כינוי, כגון: פרשת יוסף הצדיק, פרשת פרעה הרשע, פרשת עמלק, פרשת נחלות, פרשת נזיקין.¹⁸⁵ שיטה זו התדירה לגבי התורה, נדירה לגבי הנ"ך, אך מצויה בו, כגון: פרשת יהוידע הכהן. לגבי הנ"ך מצוי יותר כינוי הענין בלי הקדומת "פרשה", כגון: מעשה דויד ובת-שבע, מעשה אמנון ותמר, מעשה מרכבה.¹⁸⁶ או בסתם: העצמות היבשות, נרות דזכריה,¹⁸⁷ ערי מקלט של יהושע;¹⁸⁸ או כלשון הזאת: "וכן מצינו בעכ"ן".¹⁸⁹ ויש שנקראה הפיסקא ע"ש תחילתה, כגון: הודע את ירושלים. ועדיין חכמי ישראל בימי הביניים המשיכו לכנות כך והסתפקו בד"כ בדרך זו של איתור ספוראדי, שאינו מדייק בגבולות כל יחידה טכסטואלית.

והלא דבר הוא, שבספרות התלמודית-מדרשית, וכן בהמשכיה בספרות הרבנית והדרושית, לעולם אין מאזכרים פסוקי-תנ"ך ע"פ הסדרים.¹⁹⁰

ברור, שמצב זה לא סיפק את העוסקים במקרא וביקשו דרכים שונות לציונם של חלקים בספרי-המקרא. בכת"י מקראיים מצאתי שלשה נסיונות כאלה.

הראשון הוא: במקביל לחלוקת תהילים למזמורים ממוספרים, המצויה בכמעט כל כתה"י,^{190א} חילקו גם את שני הספרים האחרים של קבוצת אמ"ת, הלא הם משלי ואיוב. על חלוקת ס' משלי בכת"י, מוסר שד"ל ב"הליכות קדם".¹⁹¹ הספר נחלק לשלושים-ושבעה פיסקות ממוספרות, בעלי גודל שונה, ברוב המקרים ע"פ הפתוחות והסתומות. שם מעיר שד"ל על חלוקת איוב באמרו כ"י, ע"פ תחילת הנאומים. ואמנם בקודכס אשכנזי בן המאה הי"ב¹⁹² מצאתי מיספור בראש כל נאום של ס' איוב בס"ה כ"ח מספרים, בעוד שהפתיחה והחתימה הסיפוריים נשארו בלתי-ממוספרים. היה כדאי לבדוק בספרויות אחרות, באיזורנו, כגון בארמית וביוונית, מה היה מצב חלוקת-הטכסט וכיצד השפיעה הנהגת מחצפים; במסגרת עבודה זו לא ערכתי השוואה כזאת. מעניינים הכינויים "מעשה עגל הראשון", ו"מעשה עגל השני" (תוספ' מגי' ג' 31, 36), לגבי חלקים ממעשה העגל שבשמות ל"ב. זה מלמד על המבוכה שבהגדרה מדויקת של קטעים במקרא. אי-וודאות אודות כינוי פרשיות-תורה, וגבולותיהן, עולה גם מתוך השוואת הפרשיות שבפסדר"כ, פרשת החודש נ"א ע"ב למטה ונ"ב ע"א, במהד' נבובר (צילום ירושלים תשכ"ג).

על הנושא, ודוגמאות, ר' א' בכר, ערכי מדרש (תרגם אז"ר) ת"א תרפ"ג, ע' 109-110.

תוספ' מגילה ג' 32-36.

בבלי מגילה ל"א ע"א

בבלי מכות י' ע"ב, י"א ע"א.

בבלי סנה' מ"ג ע"ב.

נסיונות ברלינר, למצוא איזכורים כאלה ברש"י לגמרא, כבר מצאנום כחסרי-יסוד; ר' להלן. ע' 125 הערה 39.

שאינה אחידה: יש בכת"י מקמ"ז מזמורים, עד קע"א מזמורים (בכת"י האשכנזי מהמאה הי"ג וינה Heb. 15 (191) ע' 48-49. (192) כת"י וינה Heb. 15 (Heb 5

הנסיגה השני מיוצג בכ"י מטיפוס עממי מהגניזה¹⁹³; שם ממוספר החלק הפיוטי של ס' איוב בצד הטכסט, כעין מיספור הפסוקים הנהוג בספריו, אלא ששם כל יחידה כוללת כשלושה פסוקים שלנו במסופר.

הנסיגה השלישי, מצוי בכת"י ספרדי¹⁹⁴, בנספח המסרני יש שם מעין תוכן-עניינים של התנ"ך, המציון תחילת כל ספר מקראי ע"פ מספר העמוד שבמצחף. ס' משלי מחולק שם לארבעה חלקים, ע"פ תחילותיהם: משלי שלמה; ה' קנני; מגדל עז; גם אלה משלי¹⁹⁵; כך מחולק לארבעה גם איוב: איש היה; ויען איוב ויאמר אמנם; ויען איוב ויאמר שמעתי; ויען אליהוא ויאמר שמע¹⁹⁶; וזאת במקביל לחלוקת תהילים למזמורים.

נסיגות אלה, ואולי נסיגות נוספים שנערכו¹⁹⁷ לחלוקת יהודית של הטכסט המקראי, לא התמידו בסופו-של-דבר, כי נידחו מפני הפרקים שקיבלנו מן-המוכן מספרי הנוצרים.

יש תופעות בודדות של ציון מקומות במקרא ע"פ סדריהם, בכת"י מימח"ב¹⁹⁸. אך ברור, שזה שימוש שבדיעבד, ובשום אופן לא תיפקודו הראשון של הסדר.

III לגבי השיקול של ייחוס פונקצית-חלוקת טכסט לסדרים, מתוך אחידות אורכם, נעיר: אחידות זו, של כשבעים שורה בממוצע, קיימת רק במערך התימני-אלטרנטיבי. במערך המסרני, שהוא עיקר נושא דיוננו. יש שתי קבוצות-אורך של סדרים: קבוצת הנביאים שהממוצע בין ספריה הוא שבעים-ושלש שורות, ואליה מצטרפות שתי המגילות הגדולות, אסתר בת ממוצע של ששים-ושבע שורות וקוהלת שממוצעה שבעים-ושמונה שורות.

שאר ספרי הכתובים הנם קבוצת-אורך אחרת, שהממוצע בין ספריה הוא מאה-שלוש שורות. שום עיקרון של חלוקת-טכסט אין בו כדי להסביר את ההבדלים הבולטים בסדר-הגודל של הסדרים; בנביאים ובמגילות לעומת שאר ספרי הכתובים.

IV אך עיקר הטיעון נגד הפונקציה של חלוקת טכסט המיוחסת לסדרים, הוא מתוך מקומם של הסדרים בספרי הנ"ך. לעומת התורה, הרי בנ"ך אין הסדרים באים בהפסקות של ענין.

(Camb.T-S.A41/78 בלי מסורה, ניקוד טברני.

(Paris Heb.25. משנת 1330; וכן וינה 35. Heb, מהמאה ה"ד.

(א' 1. ח' 22, י"ח 10. כ"ה 1. כיום בפרשיות פתוחות, חוץ מהשלישי הפותח בפסוק-סדר.

(א' 1. ט' או י"ב 1 (שניהם פותחים "ויען איוב ויאמר אמנם" השני אחרי סדר, ונראה שהכוונה לשני, ע"פ ציון העמודים); ט"ז 1. ל"ד 1 (אחרי סדר). אין זו חלוקה קבוצה, המרחב מהציון השני לשלישי קטן יחסית. ואולי חל שיבוש בהעתקת הסופרים, ובציון השלישי צ"ל במקום שמעתי: שמעו, והוא בתחילת פרק כ"א, מקום מתאים מבחינת חלוקת הספר לארבע יחידות.

(כגון: הרב פינפר (מסורת התורה והנביאים ע" 77-83) הציע חלוקה חדשה לתנ"ך, ובה 445

"פתחות" ("וסימנו תמ"ה")

(בקונטרס-ההפטרות החד-שנתיות מהגניזה, 252 ס"ד: (תפטרות) "תודלות (נח) בישעיה בסדר עשרים ושניים". הכוונה להפטרות "רנלי עקרה", נ"ד 1, החלק אחרי הסדר הכ"ב ע"פ רשימת המסורה.

השערת מילר שסימן הסדר אינו מדויק ותחילת הפסקא המכוונת היא לעתים לפניו או אחריו, אינה מנומקת; וכן אין מילר מנסה כלל להדגים ולהוכיח את טיעונו, שלעתים פסוק-הסדר הוא מעין מבוא המרמז על תוכן הפסקא. ק"ו שתיקוני הסדרים השרירותיים של בער אינם משכנעים; אך הם מוכיחים את גודל המבוכה.

ועדיין ניתן היה לטעון, שעורכי הסדרים התכוונו לחלוקת הטכסט, אך לא נכנעו לקריטריון הגיוני-ענייני, אלא ביקשו להם פסוקים טובים לפתוח בהם כל פרשה; ואמנם מילר טוען זאת בין שאר טיעונו. לכאורה יש אסמכתא לכך בעובדה, שמצינו כזאת גם בתורה. אף בסדרי התורה דרכם לפתוח בראשי עניינים, יש לעתים סתיה מן הכלל ויש סדרים הפותחים באמצע ענין, בפסוק של יעוד וברכה; וזאת בעיקר בפרשות-תורה ארוכות שכך נחלקו לשתיים. הדוגמאות המובהקות לכך הן, ראשי הסדרים בבר' מ"ג 14 "וא-ל ש-די יתן לכם רחמים". שמ' י"ט 6 "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים", וכן במ' כ"ג 10 "מי מנה עפר יעקב". כולם באים בתוך דיבור ישיר וקוטעים אותו במוטיב של ברכה.¹⁹⁹

ניתן היה לשער, איפוא, שכשם שבחלוקת-הסדרים העניינית של התורה יש תפקיד גם לפסוקים "טובים" בפתיחות פיסקאות, כך הדבר, במידה רבה יותר, גם בנו"כ.²⁰⁰ ועדיין גם שם חלוקת טכסט גרידא לפנינו.

אולם באמת, לא "פסוק טוב" מאפיין את סדרי נו"כ, אלא סיום טוב. רבים מפסוקי הסדר שבנ"ך אינם מכשרים בשורה מיוחדת; לעתים הם אפילו בעלי תוכן שלילי, אלא שסיום הפסוק מעורר אסוסאציה נעימה; כגון פסוקי-הסדר שמ"ב ט"ו 37 וי"ז 20, שכל מעלתם היא סיומם בשם ירושלים. וכן שמ"ב י"ג 25 וי"ט 40, המסיימים "ויברכהו" או "ויברכהו וילך למקומו".

יש להסיק איפוא, שהסדרים לא נוצרו כחלוקת-טכסט. אם אח"כ קרה ששימשו או נחשבו בתור כאלה, הרי זו התפתחות משנית.

דוגמאות פחות בולטות: בר' כ"ו 12 בכמה נוסחאות; וכן בכמה נוסחאות בר' מ"ט 27, שם אולי הובלטה ברכת בנימין משום דרשתה על ביהמ"ק. וכן בר' ל' 22; אולי גם בר' מ"א 38, מ"ב 18. רבים מהעוסקים ב"סדרים" טעו וראו בפסוקי-הסדר שבנ"ך פתיחות, כמו בתורה, ולא סיומי-פיסקאות בתורה, פסוקי-הסדר הטובים הם פתיחות, כי בסדרי התורה ובפרשיותיה, כלומר בקה"ת שבביהמ"ק, יש רצון והעדפה להתחלה טובה ואין כל הקפדה כזאת כלפי הסיום. ראה סיומי-סדרים כגון בר' ז' 24; שמ' ט"ז 3 ("להמית את-כל הקהל הזה ברעב!!"), ט"ז 27; במ' י"א 15 (בקשת משה להיחרג); וכן סיומים משותפים לסדרים ולפרשות, כגון בר' כ"ה 14. במ' כ"ה 9 ("המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף!!") ורבים כך. בכל אלה גרמה הפתיחה הטובה שאחריה, לסיום של פרענות. טעם הדבר הוא, כנראה, משום שבתורה, שאסור ל"דלג" בה (משנה מגילה ד' ה'), ממילא לא-תמיד יכלו להבטיח סיום טוב; במיוחד לא בסדרי א"י הקצרים. ויתרו אפוא כליל על עקרון הסיום הטוב בתורה עצמה, והשלימוהו ע"י תוספת פסוקים מנביא, שאפשר לבחרם באופן חפשי וגם לדלג בתוכם, כדי לסיים לעולם בטוב.

אולי מכאן מקור מוסד ההפטרה, וגם כינוייה, אשלמתא, משלים; כי אחרי הסיום הרע, לפעמים, של קה"ת, משלימים בנחמה משמעות זאת של "משלים". לעניין סיום ליטורגי בדבר מיוחד, ר' משנה ר"ה ד' ו', וכמוהו הכינוי הפטרה, מפטיר, שג"כ עניינו לסיום בדבר מתאים, כגון להפטיר את הסעודה בדברי מתיקה (משנה פס' י"ח).

הדבר זה, שלא באה ההפטרה אלא כדי להשלים בנחמה, מסביר גם את הכינוי "נחמתא" להפטרות שבת-מנחה שנהגו בבבל עד לתקופת הגאונים (אוצה"ג ב', שבת, ע' 26; סי' ע"ש, פ'). אין ספק שבמשך הזמן התפתחה והשתנתה ההפטרה; קשרה האסיוסטיבי אל קה"ת, שבתחילה בוודאי היה רק לוויית-חן בה ("הנחמות" מוכיחות שאינו הכרחי), נעשה עיקר, ולמען הסיום הטוב נצרכו פתרונות חדשים; ראה להלן בעניין הדילוג.

דעת ביכלר על הסדרים כסימני-הפטרות.

I נקודת המוצא של ביכלר היא עצם ההמשכיות שבין סדרי-תורה לסדרי נביאים, ומכאן קשר תיפקודי: כשם שאלה שימשו לקריאת-התורה השבתית, כך הללו שימשו להשלמתה, לקריאה מנביא.

אולם, בהגדרת התפקיד הליטורגי המדויק של סדרי נביאים, אין גישתו של ביכלר חד-משמעית וברורה. זה מתברר מתוך הדוגמאות שבהן מדגים ביכלר את הקשר בין סדר להפטרה, ע"פ הפטרות שבתחילת מאמרו בדרך ממקורות תלמודיים. יש לזכור שביכלר כתב דבריו זמן לא-רב אחרי גילוי גניזת קהיר, בטרם פוענחו ופורסמו רוב מימצאיה.

ביכלר מדגים בסדר שביש²⁰¹ נ"ב 7, שלדעתו בא לסיים את ההפטרה לבר' ל"ט, המתחילה שם בפסוק 3. זה סיום טוב וסביר, אך מימצא המאשר את עצם האשלמתא, אינו מאשר את הסיום הזה. בארבע הרשימות הכוללות אשלמתא זאת,²⁰² אין אף אחת המסיימת בפסוק-הסדר 7. ועוד ראוי לציין, ששלושה מתוך ארבעת כתה"י היו לעיני ביכלר והוא מטפל בהם בהמשך מאמרו, מבלי להתייחס שם לקביעתו כאן. אין זה מונע, כמובן, מלהניח שבשלב קדום, לפני קביעת טופסי האשלמות למנהגיהן, היו שנהגו לסיים הפטרה זאת בפסוק-הסדר 7.

בדומה, מדגים ביכלר בפסוק-הסדר ירמ' ז' 23, שהוא פסוק שלישי להפטרת פרשת צו (ויק' ו' 1) כמנהגנו, והמוזכרת אף היא בגמרא הבבלי²⁰⁴. ואולם, באותו מקום בתורה אין התחלה של סדר תלתאי, וממילא אין שם מקום לאשלמתא, ורק בהן, באשלמות הא"י, דן ביכלר. לעומת זאת, בליטורגיה מיסוד ובבל, כמנהגנו, אין להניח הפטרה כה קצרה, בת שלושה²⁰⁵ פסוקים.

ועוד מדגים ביכלר בפסוק-הסדר יהושע ג' 7, בהנחה שבו סלימה הפטרת א' דפסח הפותחת שני פסוקים קודם, בג' 5. ביכלר²⁰⁶ קובע שזאת הפטרת הספרדים; ואמנם בכמה מנהגים גם אשכנזיים, מתחילים להפטיר בא' דפסח ביהושע ג' 5, אך לעולם לא שם עיקר ההפטרה ולא סיומה. בכל המנהגים הקדמונים והקיימים, עיקר הפטרת היום הוא פסח-גילגל ביהושע ה'; ולגבי סדרים באמת כמה מנהגים מדלגים מפרק ה' ומסיימים בפסוק-הסדר ז' 27²⁰⁷.

(201) מוזכרת בבבלי מגילה כ"ב ע"א, ולא כהפטרה קבועה או שלמה, אלא כהדגמה של אפשרות, אפילו באמצע הפטרה.

(202) בודלי 2727/3; 2740/6; 2606/7; וכן JTS 241/7; כולם ממשיכים אל מעבר לפסוק - הסדר נ"ב 7.

(203) ע' 51.

(204) מגי' כ"ג ע"ב.

(205) ראה לעיל ע' 76 הערה 126.

(206) בעמ' 7.

(207) כפי בהלכות גדולות. (ברלין תרמ"ח, ע' 217) מהתקדשו (ג' 5) עד ויהי שמעו (ו' 27); כמובן הכוונה לדילוגים (ר' הערה כ"ג בהלכות גדולות).

II עד כאן הדגים ביכלר בפסוקי-סדר שהוא רואם כסיומל-הפטרות, ואולם, הוא מדגים גם תחילות-הפטרות החלות בפסוקי-סדר. כגון, יחז' ל"ו 25 שבו פותחת הפטרת פ' פרה, הן ע"פ הברייתא שבבבלי והן ע"פ קטעי אשלמות מהגניזה; וכן פסוק-הסדר מ"א ב' 20, שבו פותחת הפטרת שקלים ע"פ פס"ר; הוא הדין בסדר מ"ב י"ב 3, שביכלר נותנו ענין להפטרת-שקלים ²¹⁰ אלטרנטיבית, בדומה למנהגנו. אך ענין בדק-הבית, המצמיד הפטרה זו לנושא השקלים, מתחיל רק בפסוק 5; כך שפסוק הסדר 3 עשוי, לכל היותר, להיות פתיחתה של הפטרת שקלים. אך באמת גם פיוטי הקליר וגם כ"י הפטרות של מנהג רמב"א ²¹¹, ששניהם מיוסדים על מנהג א"י הקדמון, מעידים על אשלמות שקלים הפותחת בפסוק 5 מ"ב י"ב; המנהגים המבוססים על יסוד בבלי פותחים אותה ב"א 17 או ב"ב 1.

ועוד יותר תמוהה הדגמת ביכלר ע"י פסוק-הסדר יחז' מ"ה 15, האמור לציין את הפטרת פ' החודש; והלא ע"פ התוספ' מגילה והבבלי ²¹² שם, פותחת הפטרה זו רק בפסוק 18.

III מכל אלה נראה שביכלר מייחס לסדרים גם סימון של תחילות-הפטרות, אם במדויק בפסוק הפתיחה, ואם בקרבת-מקומו. אך אין הוא מזכיר במפורש פונקציה זאת, כשם שהוא מציין את פונקציה הסיום; ופונקציה ההתחלה, אם כיוון אליה, משתמעת רק מתוך הדגמותיו השונות.

ועוד ניתן לתמוה על שיטת ביכלר, בבואו להוכיח את צמידות הסדרים להפטרות, מתוך הפטרות המוזכרות בתלמוד: הזדקקותו להפטרות התלמודיות היא סלקטיבית; יש בתלמודים אזכורי הפטרות רבות שאינן צמידות לסדרים, ושאינו מזכירן. הפטרות תלמודיות היפותיטיות כאלו, הן: מעשה-תמר בש"א י"ג 1, כשהסדר שם בפסוק 25; מעשה פלגש-בגבעה בשופ' י"ט 1, כשהסדר בפסוק 20 ²¹³. לאחריו ²¹³. וכן הדבר בהפטרות שהבבלי קובען למועדים שונים: פסח-גלגל ביהוש' ה' 10, ²¹⁴ במנהגים מאוחרים מפסוק 2 של הפרק,

בודל' 2603/19; 18/26 T-S B

ע"פ פס"ר י"א (ע' מ"א-מ"ב במהדורת מא"ש, צילום ת"א תשכ"ג), לערת מא"ש ("מאיר עין") שם שפסוק זה הנדרש בפסיקתא הוא סוף ההפטרה שנפתחה בנציבי שלמה (ד' 6) אינה נראית; וכי מה לנציבי שלמה אצל פ' שקלים? תוכן הפסיקתא הראשונה שבפסיקתא זאת יותר את תמיחה ביכלר (ע' 8) אודות קשר הפסוק ד' 20 לענין השקלים.

ג' אצל ביכלר ע' 16.

ע' פריד, הפטרות אלטרנטיביות, סיני ס"א (תשכ"ז, ע' רס"ז-ר"צ), ע' רפ"ד רפ"ה.

ג' פריד, נספח "הפטרות", אינצ' תלמודית ל', תשכ"ב, ע' תשכ"ב.

תוספ' מגילה ג' 4, בבלי שם ל' ע"א; ביכלר, בע' 33, מציין משום-מה את הפסוק 16 כפסוק-הסדר; ואמנם בו מתחילים האשכנזים להפסיר, כדי לכלול את הזכרת השבתות והחדשים שבפסוק 17. כדאי לציין ש"י מהגניזה (בודל' 2603/19) קובע לפרשת החודש כאשלמות את יש' מ"א 27, "ראשון לציון", בניגוד לקביעה התלמודית.

ע"פ משנה מגילה ד' ט, ותוספ' מגילה ד' 32.

מגילה ל"א ע"א.

כשהסדר חל בסוף בפרק הקודם לו, ד' 24; הפט' מחר-חדש בש"א כ' 18, כשהסדר חל בפסוק 42; שירת דוד בש"ב כ"ב 1, כשהסדר חל בסופה, כ"ד 51; הפטרת "ויעמד שלמה" במל"א ח' 22, כשהסדר בפסוק 58; הפטרת "מועדיכם וחדשיכם" ביש' א' 14, וכן "איכה היתה" שם 21, כשהסדר רחוק אחריהן, בד' 3; והפטרת "אסף אסיפם" בירמ' ח' 13, כשהסדר בפרק ט, 23.

כל זה מלמד, שהמימצא התלמודי אינו מוכיח כל קשר בין הסדר להפטרות.

IV ואולי הוא-הדין, כשנוקט ביכלר, בהמשך דבריו, בדרך ההפוכה כדי לאשש את התיזה שלו: הוא בורר עשרים פסוקי-סדר מספרי הנביאים, ומראה שלכל אחד מהם יש דמיון-ענין לפרשה בתורה, וממילא יכלו אותם פסוקי-הסדר לשמש כהפטרות לאותן קריאות-התורה. ושוב אין ביכלר מפרש, אם כוונתו שפסוקי הסדר ישמשו כגרעין-ההפטרה, או כפתיחתה.

כאן מדגים ביכלר בפסוקי-סדר מעטים בלבד, והוא עצמו מוסיף ואומר, שאפשר היה להרחיב את הרשימה ולכלול בה הרבה פסוקי-סדר מהנביאים; אך באותה מידה ניתן להרחיב ולהחיל זאת על הרבה מאוד פסוקי-נביאים שאינם מסומנים כסדרים. אין כמעט פסוק בנביאים עם או בלי סימן-סדר, שלא נוכל למצוא לו קשר עניני או אסיוסטיבי לדברי-תורה.

יתרה מזאת: כשביכלר מצמיד פסוקי-סדר בנביאים אל פרשיות תורה, כהפטרות משוערות, אינו מתחשב באפשרויות הפטרה אלטרנטיביות, ואף יותר מוצלחות, לאותן קריאות-תורה. כך למשל, הוא מצמיד את פסוק-הסדר שופט' י"ט 7, ענין ריגול בני-דן בליש, אל פרשת מרגלי משה שבבמ' י"ג. אך מתאים יותר, מִכְחִינָה לשונית וענינית כאחת, להפטיר שם במרגלי יהושע (יהוש' ב'), ואמנם כך היא הפטרת פ' שלח בכל המקורות והמנהגים.

V אמרנו תחילה שביכלר כתב דבריו בעת שמטמוני הגניזה הקהירית רק החלו להתפענח וטרם יכל להשתמש במלואם. אולם, בהשתלבו במאמצים אלה, פירסם ביכלר בהמשך מאמרו רשימת אשלמות מאוסף בודליאנה²¹⁵, ולשם השוואה הוא משתמש בדיונו עליה, בשני קטעים בודליאניים נוספים²¹⁶. והנה, אף שביכלר דן בכל האשלמות שמצאן שם, מתחילת בראשית עד פרק ו'²¹⁷ בויקרא, אינו משתמש כלל במיצא החשוב הזה כדי לבדוק את השערתו לגבי הסדרים.

(2) בודל' 2727/3, בע' 42-39, הדיון בע' 42-60.

(2) 2740/6; 2606/7

(2) ויק' ו' 12, סדר קרבן אהרן.

דיון על פונקציות הסדרים כסימוני הפטרות.

במרום ע"י ביכלר ובמפורש ע"י מאן יוחסו שני תפקידים לסדרים; תחילות וסיומים של פטרות חלואות, הן האשלמות. לתפקיד הסיום הוסיף מאן פונקציה-משנה, שהיא החשובה בעיניו: לין את הפסוק המסיים אחרי דילוג באשלמותא. נבחן דעות אלו, הן לגופן, והן ע"פ מימצא למתות הגניזה שבידינו.

נקדים ונאמר שאין זה מסתבר מראש, שהסדרים שימשו בשנים או שלושה תפקידים שונים לגבי שלמותות; ששימשו לעתים כפתיחה ולעתים כסיום או אף כסיום-דילוג. הלא ההנחה היא, שהסדרים צרו כדי לחקל על המפסיד לסייע לו במציאות הפסוק המתאים במגילת-הנביא. דו-תכליתיות רק רב את דעת הקורא, שלעולם לא יודע מה בדיוק בא סימן-הסדר לסמן.

בשקלנו, אם יש להעדיף את תפקיד ההתחלה או את תפקיד הסיום, נראית לכאורה יותר פשוטה הראשונה. שכן, קטעי האשלמות מהגניזה מראים, שראשיתן יש להם קבע, ע"פ קשרם אל ר התורה.

ומי אשלמתא, לעומת זאת, שונים מרשימה לרשימה עד שיש אשלמותות המתועדות במקביל בשלושה גני-יד ובכל-אחד שונה סיומן.²¹⁸

ואולם, בבדיקה נוספת, אין טיעון זה עומד במבחן, משלוש סיבות: א) אדרבא, הפתיחות של שלמותות אינן צריכות לקביעה טכנית, הן קבועות ועומדות וידועות בכל מנהג וקהילה ע"פ שרן לדברי-תורה. ב) סימני-הסדר באים במרחקים שונים, בקירוב, זה מזה. אין כל הגיון סבירות שפתיחות-הפטרות שנקבעו ע"פ התאמתן לקריאות-תורה, תחולנה במרחקים קצובים בספרי נביאים.

פסוקי-הסדר הם פסוקים טובים, ובמדויק: פסוקים בעלי סיום טוב. אף אם יש נטיה מסוימת אך בשום אופן לא-עקבית), לפתוח הפטרות בדבר טוב, אין זה מסביר את פסוקי הסדר הרכים תחילתם ותוכנם אינו חיובי כלל, ורק מילת-סיומם יש בה מן ה"טוב".

המימצא של אשלמותות הגניזה מאשר שאמנם לא לפתיחות-הפטרות נועדו הסדרים. מתוך 186 תחילות של אשלמותות המתועדות לנו, רק אחת-עשרה חלית בפסוקי-סדר, והן 5.9 אחוזים. אחוז זה אינו מצדיק ליחס לסדרים תפקיד של ראשי-אשלמותות.²¹⁹

אמנם, כששת האחוזים הם יותר מן הסביר מבחינה סטטיסטית, שכן, פסוקי הסדר הם כשנים וחצי אחוזים מכלל פסוקי-נביאים, כאשר חל סדר אחרי כל ארבעים עד ארבעים-וחמשה פסוקים בממוצע.

כגון: בספר בראשית, ל"ט 1, מ' 1, מ"א 38, מ"ב 18, שלאשלמותיהן מתועדים לכ"א שלושה סיומים שונים שלשה כת"י וכך הרכה.

מכלל קטעי-האשלמותות מתקבלות 162 ק"ת שבועיות בעלות אשלמתא. נוספות עליהן 11 אשלמותות אלטרנטיביות כשמתועדים שני מנהגי-אשלמתא לסדר-תורה אחד. לחמשה סדרי-תורה לא נמצאו אשלמותות מתועדות, כך מתקבל המספר 168 אשלמותות. כן מתועדות 18 אשלמותות למועדים ולשבתות מיוחדות, בס"ה 186.

קורלציה מוגבלת זו ניתנת להסברה בשני אופנים: (א) יש נטיה מסוימת לבחור בפסוקים
גם לפתיחות-אשלמתות, ובין פסוקים טובים רב מספר פסוקי-הסדר.²²⁰ (ב) משכבר צוינו
מני-הסדר וכך יוחדו הפסוקים המסומנים, הם הועדפו במקרים מעטים, כדי לשמש כראשי-הפטרות.
שיקול הדעת אינו נוטה אפוא לראות בסדרים סימון של ראשי אשלמתות. יותר נראה לייחס
ם תפקיד של סיומי-אשלמתות.

תחילות האשלמתות נקבעו, כאמור, ע"פ סמיכותם העניינית או הלשונית לסדר-התורה. לא כן
יום; לגבינו ידע המפסיד רק זאת: שעליו לסיום בסיום טוב.

הכלל של סיום טוב מבוסס על המשנה במגילה (ג' ו'), שאין מפסיקין בתוך קריאת קללות
תורה, ועל ההסבר לכך בירושלמי (ג' ז', ע"ד ע"ב) המכליל: "זה שהוא עומד לקרות בתורה
ליך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב"²²¹. למעשה, לא נתאפשר ולא נתקיים הכלל הזה
קריאת-התורה, כשאין רוצים להאריך בקריאתה, והלא לדלג מעל פסוקים "רעים" או סתמיים
ל סיום טוב, נאסר בקה"ת (משנה מגילה ד' ה'). דווקא משום-כך הקפידו שלפחות ההפטרות
משלימה את קה"ת תסתיים בנחמה, ומסתבר שלשם-כך הותר הדילוג בקריאת-נביאים.

והנה, גם אם נמצא לו לקורא פסוק טוב אחרי קריאה קצרה²²², עדיין לא היה בטוח אם
ליו לסיום שם, או שמא בקרבת- מקום לימצא סיום יותר טוב, בעל בשורה מרנינה יותר, וכדאי
קורא או לדלג עד שם.

עוד יותר חמור היה המצב, אם נזדמן למפסיד להפסיד בקטע של פורענות, ולא לימצא לו סיום
טוב במרחק סביר מראש ההפטרות. כדי לא להטריח על הצבור, יהא עליו להפסיק אחרי כמה פסוקים
ולדלג משם אל סיום טוב. אך כיצד יידע היכן למצוא את פסוק-הדילוג הטוב, אם אינו בקיא
מובהק במקרא? וכל זאת במציאות שאין בה סימוני פרקים ופסוקים, או דומיהם, שעל פיהם יוכל
לקבוע לו מראש את פסוק הסיום.

תופעה שאולי תוסבר, ר' לעיל ע' 69 הערה 200.

(נוסח מורחב ובסיוע פסוק שאינו בתנ"ך (כן-סירא?) מביא מילר, מס' סופר' ע' 161,
בשם "אורחות חיים". לפסוק המובא "אל תעמוד במקום רע" השווה ב"ס ד' 26.

על אורך השאלות ר' לעיל ע' 63 הערה 168.

כדי לפתור קשיים אלה סומנו בגליון של מגילות-נביאים סימנים, ליד פסוקים בעלי סיום שבהם ראוי לו למפסיד לסיים; אם במשך רצוף, ואם ע"י דילוג אל הפסוק המסיים, כשעיקר רה רחוקה ממנו. וכפי שכבר שיער מאן, נקראו סימנים אלה בשם סדר וסימנו בקצור מלה זאת, סמ"ך, כמו סדרי התורה, משום ששימשו להפסדה, הצמודה אל כל סדר בתורה ומשלימה קריאתו.

ניתן היה לשער שבתחילה סימנה האות סמ"ך בספרי נביאים את קיצור המלה "סיום", או "י", שהרי סימנה את פסוק הסיום של הקריאה. אך יש לדחות רעיון זה, אם לא נימצאו לו יסוד, כי בכל המקורות מכונים הסימנים האלה בשם סדר.

סימני הסדר פוזרו על פני כל ספרי הנביאים, כי כולם כשרים לקריאת הפסוקים, ובכח, כל בנביאים מועמד לכך.

בעקבות ביכלר ומאן, מתווסף אני בעיקר להפסדה כמנהג התלת-שנתי של א"י, דהיינו למתא, כיסוד משוער של הסדרים בנביאים, וכחומר לבדיקה ההשערה. וזאת מכמה טעמים:

האשלמתא הא"י היא קצרה, בד"כ בת שבעה עד שנים-עשר פסוקים;²²³ ואז מצוי הדבר, שבגבולות אין מגיעים לסיום טוב, יש צורך בדילוג ובסימון פסוק-הדילוג. ההפסדה הארוכה יותר, יורד בכל, בת 23 פסוקים במוצק,²²⁴ קל לה יותר להגיע לסיום טוב ללא דילוג ואזי הסימון אינו י"כ.

מספר ההפסדות הבבליות מועט מן הא"י. במחזור השנתי יש חמשים וארבע הפסדות שבועיות, לל של פורענותא ונחמתא, ועוד כעשרים ושש לשבתות מיוחדות. במחזור התלת-שנתי, לעומתו, כמאה וששים אשלמות שבועיות ועוד כעשרים וחמש מיוחדות.²²⁵ אם סביר שיבוץ של כמאתיים וחמשה מני-סדר בספרי נביאים, לשימוש של כמאה שמונים וחמש יחידות, הרי פחות סביר הדבר עבור מונים יחידות בלבד.

ברוב קטעי הגניזה. יש הנוטים לקצרים עוד יותר, כגון T-S B 17/38, שמכלל שש-עשרה למתות שבו שניתן להבחין בהן בשלמותן, יש שלוש בנות שלושה פסוקים, שלוש בנות ארבעה, ארבע בנות חמשה פסוקים. וכן קונטרס 30 שם, שמתוך שלוש אשלמותיו שסיומיהן נשתמרו, ת היא בת שלושה פסוקים ואחת בת ששה.

יקתי 59 הפסדות מתוך 24 קטעי-קונטרסי הפסדות מהגניזה: 570; 563; 562; 504; JTS248;288; 242; 245; JTS 2610/6; 2615/ / 2606/14; 2609 Bodl. 2603/19; 2817/9; 2827/9 Bodl. קונטרסי T-S B 18 : 4; 5; 7; 8; 9; 14; 27; 28 קצרה ביניהן היא בת 9 פסוקים (ויחי, במ"ל א'ב'1-9, T-S B18/4) הארוכה בת 55 פס' (בשלח, בשופט' ד-ה, בודל' 2603/19); אך רובם, ארכם בין 1 עד 30 שורות, הממוצע 23.3.

ולל פורענות ונחמתות, ללמד שהמחזור התלתאי אינו צמוד לתאריכים; לעומת זאת אין בו, כל הבראה, אשלמותות למחר-חודש, ולשבת הגדול; לשבתות חוה"מ וליו"ט של גליות, מצויינות שלמותות בחלק מכת"י האשלמותות התלתאיות.

אופיין ובעיותיהן של ההפטרות התלתאיות מחד גיסא, והדבר המאפיין את פסוקי-הסדר, הוא החוב, מאידך גיסא, משלימים איפוא זה את זה, ונראים הדברים כאילו באו סימוני הסדרים לפתור את בעיית סיומי האשלמות, במיוחד כשאלה נצרכות לדילוג.

וכאן נעיר שהדילוג אל פסוק-סיום טוב, כיוון שהזנהג בקצת מן האשלמות לצורך, סופו זרח במנהגים מסויימים עד שנשתמשו בו גם שלא-לצורך, ועד שנהיה שם לקבע בכל האשלמות; בתור הידור של הצטעצעות, ובין כדי לומר מעין "יותר ממה שקראתי לפניכם יש כאן", כלומר יז אל פסוקי הכיניים שלא נקראו, ויירצה כאילו נקראי. עכ"פ, יש כמה קונטרסי-אשלמות ביזה שכל אשלמותיהם מסתיימות בדילוג, גם אלה שבגופן (שלפני הדילוג) כבר סיים בטוב. ג-הקבע של דילוג באשלמות, שכנראה נתקבל בכמה קהילות של קוראי הקריאה התלתאית, היה כדי להגביר את הצורך בשיטת-סימון, שתסמן אל הפסוקים שאליהם יש לדלג-, כלומר, במערך-הסדרים יאים.

טיעונים נגד פונקצית הסדרים כסיומי-הפטרות

עד כאן מנינו את הטעמים המסייעים לנתינת הסדרים ענין להפטרות בכלל, ולסיומי-אשלמות רט, במיוחד סיומים שבדילוג. מעתה, נעלה נימוקים העשויים לסתור פונקציה זאת.

I תחילה, מבחינת מקומות-קביעתם של פסוקי הסדר. כאמור כבר, הם קבועים באופן קצוב יחסית בספרי הנביאים. מתוך 205²²⁷ סדריהם, חלים 166, שהם 81%, במרווחים שבין 58 ל-89 שורות. מתוך שאר 39 הסדרים, 35 חלים בגבולות אורך מ-54 עד 102 שורות, ורק 4 סדרים חורגים מכך. הסדר הארוך ביותר הנו סדר כ"א במלכים, בן 118 שורות, אך בכמה כת"י יש גירסא אלטרנטיבית, המקצרתו ל-91 שורות כצופה את היתרה לסדר הבא. הסדר הקצר ביותר, סדר ל"א במלכים, מצורף בקידכסים המזרחיים אל הסדר הבא, לכדי סדר ארוך בן 115 שורות עצם האלטרנטיבות, הקיימת לגבי הסדר הארוך ביותר והקצר ביותר שבנביאים, מוכיחה את הקפדת עורכי-הסדרים, או משתמשי-הסדרים, לגבי גבולות האורך של כל יחידה.

אותה קצביות, היא שהטעתה והיטתה תחילה כמה מן החוקרים לפרש את סדרי-הנביאים כמערך של חלוקת טכסט; והיא גם מקשה עלינו לראותם כציונים של סיומים טובים להפטרות. שכן, אם ברוב המקרים לא יגיע המפטיר אל הסיום הטוב הזה, אלא ע"י דילוג, מה לי אם ידלג על כעשרה, עשרים או שלושים פסוקים כפי שיודרך ע"י סימני-הסדר שלפנינו, ומה לי אם ידלג על מספר רב יותר של פסוקים ובלבד שיגיע אל סיום שכולו בשורות טובות ונחמות.²²⁸ כך בקונטקסטים בודלי' 2740/7, T-S B17/23, T-S 26/62, JTS 222. בשלושת האחרונים, כמעט כל הדילוגים הם גדולים יותר מעשרים פסוקים מתחילת האשלמות. מכאן ניתן לשער, שמא בא שם הדילוג כדי להקיף כך, סמלית את עשרים ואחד הפסוקים שהכריזתא (בבלי, מ"ג כ"ג א) דורשת לכל הפטרה, וצע"ג.

לצורך חשבון זה מניתי בס' יהושע חמשה-עשר סדרים, ע"פ כתה"י המזרחיים. ההלכה אינה מגבילה את טווח הדילוג בתוך הספר (ע' תוספ' מגילה, ג' 19). ההלכה שבמשנה מגילה ד' ה' "ועד כמה הוא מדלג, עד כדי שלא יפסוק המתורגמן", קובעת משך-זמן ולא משך טכסט, והדבר נשאר תלוי ביחס שבין זריזות המפטיר לזריזות המתרגם. קביעת הירושלמי לשם (ע"ח ע"ב) אינה ברורה, והפרשנים שם מתלבטים. דווקא ע"י הסימון הטכני מתבטל הסייג של מרחק-הדילוג, כי המפטיר ימצא מיד את הפסוק המסומן במגילת-הנביא, לפני שהמתורגמן סיים תרגומו. עצם המושג של דילוג אינו מוגבל במרחק המדולג בטכסט. הגמרא הבבלי, בדיונה בדילוג, מחילה לשון זאת על דילוג מסוף פרשת אחרי מות, ויקרא ט"ז, עד פרשת אך כעשור, באמצע פרק כ"ג (מגילה כ"ד/ע"א).

ואמנם, כך קורה בכמה מאשלמות הגניזה, שמדלגות פסוקים הרבה, מעבר לסדר ואף לשני סדרים אל סיומן הטוב. כך אשלמת סדר תצוה בירמ' י"א עד י"ב 1, המדלגת משם אל ט"ו 15-16, שני פסוקי יעוד מובהקים, תוך דילוג על שני פסוקי-סדר: י"ב 15, העוסק ברחמי ה' ובשיבה מגלות, אך בפשוטו²³⁰, זו שיבת גולים ולא שיבת-ציון של יהודים; וכן י"ד 22, שעיקרו גדולת ה', ולא-דווקא נחמת ישראל. ללמדך: המפטיר מחפש לו לסיום פסוק בעל טובה ונחמה מירבית, אף אם יהא פסוק זה רחוק מגוף אשלמתו, תוך דילוג על פסוקים יותר קרובים, בעלי טוב "יחסי". ברור שהערכת טיבו של ה"טוב" תלויה בטעם כל דור וצרכו.

231

דומה הדבר באשלמת ס' ויגש המדלגת מיהושע י"ד 13 עד י"ז 14, הן משום ששני פסוקי הסדר שביניהם, י"ד 15 וי"ז 4 הם אמנם חיוביים, אך לא פסוקי ברכה ממש, והן משום שסיום הדילוג י"ז 14 דומה לסיום גוף האשלמת י"ד 13, שבשניהם יש גם ברכה וגם נחלה, כאן ליהודה וכאן לבית יוסף.

ראינו איפוא, שקצביות הסדרים אינה לתועלתם של סיומי הפטרות; כך, שבמקרים רבים אין האשלמות מזדקקות-כלל לסדרים, כדי להגיע לסיומי-דילוג.

II והנה דווקא אופים הבולט של פסוקי הסדר, הסיום הטוב, נפגע ונפגם ע"י הקצביות של מערך-הסדרים שלפנינו; כי פסוקי יעודים ונחמות אינם מפוזרים על פני טכסט הנביאים ברווחים קצובים. הסימטריה היחסית הכפזיה על מערך-הסדרים קובעת לעתים את הסדר בפסוק שאופיו החיובי קלוש מאוד, בשעה שבקרבת-מקום מצויים פסוקים בעלי בשורה מרנינה יותר. כגון: סדר כ"א בירמיה הוא פסוק 10 בפרק ל"ה, "ונשב באהלים ונשמע ונעש ככל אשר צונו יונדב אבינו", פסוק סתמי למדי לעומת הבשורה לרכבים הבאה תשעה פסוקים אחריו, בפסוק 19, שלא יזכרת להם איש עומד לפני ה' כל הימים; יתר על כן, הפסוק השנים-עשר אחרי הסדר, ל"ו 3, מסיים ~~מעורר~~ כלל-ישראל "למען ישובו איש מדרכו הרעה וסלחתי לעוונם ולחטאתם". או טול שם את הפסוק הסתמי ל"ח 8 "ויצא עבד-מלך מבית המלך וידבר אל המלך לאמור".

מ' כ"ז 20, ע"פ 17/26-28 T-5 B.

רש"י ורד"ק על אתר.

מ' מ"ד 18, ע"פ בודל' 2740/6.

יד בירמיה סדרים בעלי "טוב" קלוש: כ"ו 1, שבקרבנו יותר מתאים כ"ו 13; מ"ד 20; כ"א 59 גומת הפסוקים המתאימים יותר, 35 וכן 50. מבין אלה חל בקרבת אשלמת רק פסוק-הסדר מ"ד 20, גל-ידו נוכל לבדוק אם אמנם היתה נטיה לנצל פסוקים אלה לסיומי-הפטרה. והנה אותה אשלמת מ' מ"ב 12, (לס' וא-ל-שד-י, בר' מ"ג 14) מסיימת בכ"י בודל' 2727/3, במ"ב 20, בבודל' 2740/6 היא נמשכת עד מ"ב 17 ומדלגת עד מ"ג 12. סוק-הסדר הסתמי מ"ד 20 אינו פונקציונאלי, איפוא, לגבי האשלמת המוכרת לנו.

הלא הוא צויין בפסוק-סדר מלכת-ברירה, כי כל סביבתו הקרובה היא פרענות. אך הפסוק השלושה-עשר אחריו, ל"ח 20, מסיים בכי-טוב: "וייטב לך ותחי נפשך"²³⁴.

233

אלו דוגמאות מעטות בלבד מספרי נביאים אחרונים. והוא הדילוג בכמה פרשיות שבנביאים ראשונים שמטבע-תוכנם מעטים ובהן הפסוקים הטובים, כגון פרשת אבשלום שבשמואל. סדר כ"ז שם מסיים "וישק המלך לאבשלום" (י"ד 33), בשעה שהפסוק השמיני אחריו, ט"ו 8, מסיים בנדר המרנין "אם ישוב ישיבנו ה' לירושלים ועבדתי את ה'". ובדודאי נאה סיים-הפסוק הנאמר לדוד "ועתה טוב כי תהיה לנו מעיר לעזר" (י"ח 3), מהפסוק השנים עשר לפניו שזכת לציון - סדר רק בגלל מלות-סיומו "וישובו ירושלים"²³⁴.

ולעומת זאת: בפרשיות - נחמה מובהקות, כגון נחמות ישעיה, שבהן מרבה המנהג התלתאי להפטיר, מרובים סיומי-הבשורה; והצמידות לרווחים קצובים עשויה לגרום שם לדילוג אל בשורה רחוקה, כשיש פסוק-בשורה יותר קרוב ולא פחות מרנין. כגון: אשלמתת מקץ (בר' מ"א 1), הפותחת ביש' כ"ט 8, נוח לה לסיים באחד מפסוקי-הנחמה 17, 18, 19²³⁵, מבלי צורך להמשיך אל פסוק הסדר, בעל התוכן הדומה²³⁶.

ואמנם, בסקרי את סיומי האשלמות שבס' ישעיה מצאתי ריכוזי-סיומים בפסוקי-יעוד מובהקים שאינם מצויינים בסדר.

יש בישעיהו חמשה פסוקים כאלה, שבכל אחד מהם חלים לפחות שלושה סיומי הפטרות תלתאיות: הפסוק ב' 3 שבחזון הר בית ה', שבו מסיימות ארבע אשלמות²³⁷, וכולן בדילוג, כך שבנקל יכלו לדלג אל פסוק-סדר. הפסוק השני, שכולו אמונה ותקוה הוא ל"ג 22: "כי ה' שופטנו, ה' מחוקקנו, ה' מלכנו הוא יושיענו" שתי אשלמות מסיימות בו בדילוג²³⁹ ושלוש בלי דילוג²⁴⁰.

השלישי הוא פסוק העידוד מ' 31 "זקני ה' יחליפו כח" וג"ו, שדילוגי שלוש אשלמות מסיימות בו. הפסוק הרביעי, נ"ז 19 המבשר "שלום שלום לרחוק ולקרוב", מסיים שלש אשלמות²⁴¹ כולן בדילוג.²⁴²

ניתן להוסיף: יחז' י"ד 14 לעומת י"ד 1 שבו הסדר; ל"א 7, 8, 9 לעומת פסוק-הסדר ל"ב 1; והרבה כן. אותה פרשה, סיום-סדר דומה בט"ו 37, כשנאה ממנו סיום-האיחול ט"ו 25.

כך נהגו בכתה"י JTS 241/7 (פסוק 17), בודל' 2727/3 (19), בודל' 2606/7 (18 עם 19) לשם מדלג בודל' 2740/6, שכאמור נוהג דילוג בכל אשלמותיו.

אך ייתכן שפסוק זה, או אחד משכניו בחזון אחרית-הימים, היה פעם מסומן בסדר, וזה נשמט משום-מה; שכן בסדר הראשון ביש' עד ד 3 יש 82 פסוקים, וזאת מנה כפולה; וצ"ע.

לסדרי התורה: במחזה (בר' ט"ו) באחד מתוך 22 כ"י שבהן מתועד סיום אשלמתא זאת בגניזה; סדר בחוקתי (במ' כ"ו 3), אחד מתוך שני כת"י; שופטים (דב' טז 18), בכת"י האחד; ובהאזינו (דב' ל"ב) באחד משני כתה"י.

לסדרי התורה וה' ניסה (בר' כ"ב) בשני כת"י, וישב יעקב (בר' ל"ז) באחד מתוך שני כת"י לקריאת נירא אל אברהם (בר' י"ח) באחד מתוך ארבעה כת"י; יתרו (שמ' י"ח) בכל שלושת כתה"י; ואתחנן (דב' ג' 23) בכת"י האחד המתועד.

אלטרנטיבה לסדר "במחזה" (בר' ט"ו), באחד מתוך שני כת"י; סדר ומשה (שמ' ג') בשנית מתוך שלושה; יפקוד (במ' כ"ז 15) בשני כת"י המתועדים

לסי המשפטים (שמ' כ"א); וכן לס' והקרבתם אשה (במ' ט"ו), בשני כתה"י שלכל-אחד; לס' אשר יקריב (ויק' כ"ב 17), בכ"י האחד.

הפסוק החמישי, המבשר התענגות על תנחומי ירושלים ועל כבודה (ס"ו 11) מסלים ארבע
אשלמות, ללא דילוג.²⁴³

כל זה מקרב אל הדעת שסדרי הנביאים נקבעו לשם צורך ליטורגי של קריאה המשכית,
קצובה וקבועה בהיקפיה; ולא לשם הפטרות שאין כל קבע בארכן ובמקומותיהן בספרי הנביאים,
ועל כן, סימון קבוע וקצוב שם אינו מתאים עבורן.

III תופעה נוספת המצביעה אל אותו הכיוון, היא סטיריאוטיפיות בסיומיהם של פסוקי-סדרים,
בכמה מקומות. במל"ב ט"ז 20, פסוק-הסדר הוא "וישכב אחז עם אבותיו... וימלך חזקיהו בנו
תחתיו". פסוק-הסדר הקודם לו, ט"ו 7, בנוי באותו נוסח, בשנוי שמות המלכים בלבד; אך
הפסוק הרביעי שלפניו, ט"ו 3, הוא חיובי הרבה-יותר: "ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר יעשה
אמציחו אביו."

ואולי הוא הדבר גם בפרשת אבשלום, כפי שהזכרנו לעיל. אולי גם שם שני הסיומים
הדומים "ויבוא ירושלים" ב"ז 19, "ויישבו ירושלים" ב"ח 26 משכו זה את זה בשני הסדרים
הסמוכים, ועל כן הועדפו על סיומים אחרים מעודדים יותר. תופעה זו מסתברת רק על רקע
קריאה רצופה-המשכית, כי אז פועלת האסוסאציה, וסיום מסוים מושך אחריו סיום דומה
ביחידה הבאה.

IV המסקנה העולה, שהסדרים לא נוסדו למען הפטרות וסיומיהן, מתאשרת מתוך בדיקה סטטיסטית,
שערכתי בעצתי ובסיועו של המתמטיקאי ד"ר ש. ישורון. ערכתיה לגבי ספר ישעיה, כי בו מצוי
הריכוז הצפוף ביותר של אשלמות, שכן נקראו בו 102 אשלמות מתוך 189 הידועות לנו.²⁴⁴

²⁴⁵
בבדיקה כללתי את כל פסוקי-ישעיה בעלי סיום טוב, כי הם המועמדים הפוטנציאליים
לסיומי-אשלמות. סיכומי פסוקים אלה סידרתי בשני טורים, האחד לפסוקי-סדר והשני לפסוקים
טובים שאינם מסומנים כסדרים. בכל טור ציינתי חמשה נתונים מסוכמים לגבי הפסוקים שבו:
בכמה פסוקים חל סיום אחד של אשלמת עם דילוג, ובכמה בלי דילוג; כמו כן, בכמה פסוקים
חלים סיומי אשלמות (יותר מאחת) בדילוג, ובכמה בלי דילוג.
ולבסוף, כמה פסוקים בכל טור נותרו ללא סיומי-אשלמות.

יר "המשכן" (שמ' כ"ו) בשלושה מתוך ארבעה בת"י; תזריע (ויק' י"ב) באחד מתוך שנים; אשר ישחט
(י"ז), בשני כתה"י, וס' ונטעתם (שם י"ט 23), בכת"י האחד.

לל עשרים אשלמות למועדים ולשבתות מיוחדות.
בחנה של סיום טוב היא כמובן סובייקטיבית, ונסיתי לקבעה ע"פ הענין הנדון: הכשירויות לשמש כסיום
למתא. משום-כך, ההכרעה לגבי "טובו" של סיום היתה יותר "ליברלית" בקטעי פרענות, ומחמירה
טעי נחמה שבהם אין המפטיר חייב למצוא טוב-שבדוחק.

נתקבלה הטבלה כדלקמן :

פסוקים של סיום טוב בישעיה

ס"ה	עם "סדר"	בלי "סדר"	
9	0	9	אשלמתות אחדות בלי דלוג
13	3	10	אשלמתות אחדות עם דלוג
54	6	48	אשלמתא אחת בלי דילוג
34	11	23	אשלמתא אחת עם דילוג
63	12	51	אין סיום אשלמתא
	246		
173	32	141	ס " ה

נערכה בדיקה בשיטת χ^2 , על יסוד "נול היפוטזה" כדלקמן:

$$\chi^2 = \sum \frac{(e-o)^2}{e} = 8.5197596$$

$$d.f = 4$$

$$7.78 \quad 8.520 \quad 9.49$$

$$0.100 > P > 0.050$$

התוצאה היא:

$8.52 =$ עם דרגת חופש 4, שמשמעו, כי אין סיבה מספקת לרחות את הנול-היפוטזה. במלים אחרות, נראה כי אין קשר בין סדרים לסיומי אשלמתות.

עד כאן הניתוח הסטטיסטי²⁴⁷, המאשר בדרך מתמטית את ששיערנו מתוך בדיקה עניינית, את העדר הקשר המהותי שבין סדר לסיומי אשלמתות.

V. ובכל - זאת לא נוכל לסיים פרק זה מבלי להצביע על קשרים בין סדר להפטרה, קשרים שלא לכתחילה אלא שבדיעבד.

(בישעיה יש רק כ"ו סדרים; אך בחלק מהם חלים כמה מנתוני הטבלה, ונחשבו פעמיים; מכיון שהוא-הדין בטור המקביל, משתוות התוצאה.

(עפ"י ד"ר ש' ישורון, סטטיסטיקה, חלק ב' (ר"ג 1973) ע' 484-490

(גם האשלמתא השלישית שבו, שרק תחילתה נותרה בכה"ל, פותחת בסדר, אך תופעה זאת של שתי פתיחות-סדר מתוך שלש, נראה שהיא מקרית כאן.

כמה מקטעי הגניזה מצטיינים בתלות מרובה של סיומי אשלמותיהם בסדרים. כך הקטע הקמברידז'י 17/5 TS, ששני סיומיו המתועדים חלים בסדרים. אחת מהן גם פותחת בסדר, וכך היא נמשכת מסדר למשנהו, תוך דילוג. אך קטע זה קטן מאוד, לכן מצומצם ערכם המייצג של ממצאיו.

יותר ייצוגיים ממצאי בודלי 2740/6, שמתוך שבעה-עשר סיומיו חלים חמשה בסדרים; וכן שני הקטעים JTS. 222, T-S26.62, בכ"א שבעה סיומים, שלושה מתוכם חלים בסדר יש לציין, שכל שלושה קטעים אלה עקביים בדילוג בכל אשלמתא, אפילו כשגופה מסיים בטוב, וזה מגדיל את הגמישות בסיומים ואפשרותם להגיע עד פסוק-סדר.²⁴⁹

בקטעי-אשלמתא אלה מרשים המספר הרב של סיומים בפסוקי-סדר, אם נשווהו לסיכום הכולל מכול ההפטרות התלתאיות, שעלה בידי לוודאן²⁵⁰: מכלל הסיומים השונים²⁵¹ של אשלמתות, חלים 25.7 אחוז בפסוקי סדר; בחישוב הכולל חזרות²⁵², האחוז הוא 25.8. לגבי אשלמתות בעלות דילוג, אחוז סיומי-הסדר הוא 27.4 בחשבון אשלמתות, או 26.2 אחוז בחישוב עם חזרות.

אולם, הקורלציה היחסית בקטעים הנ"ל, היא תופעה מוגבלת לכמה כת"י, וכאמור, יש להניח שנוצרה בדרך-דיעבד: פסוקי סדר שהיו מצוינים בספרי נביאים, ואף שימשו בשימוש ליטורגי, נתחבבו מתוך כך על הציבור, עד שבכמה קהילות ומנהגים הועדפו לשמש כסיומי-אשלמתות.

יתכן שבדרך ההשפעה פעלה גם בכיוון הנגדי, כלומר, שראשי-אשלמתות השפיעו על קביעת סדרים.

הדבר נראה קרוב לוודאי לפחות במקרה אחד: בתרי-עשר תמוה הסדר שבזכ' ד' 2, כי עשרים-ושנים פסוקים אחריו מצוין סדר חדש; זה רווח קטן מאוד,²⁵³ ואינו מחויב-המצאות כלל, כי הפרשה הזאת שבזכריה מלאה פסוקי-נחמה היא. ואדרבא, גם זאת תמוה, שנבחר לציון הסדר פסוק, שאינו אלא תיאור חסר-משמעות (בשלב זה של הנבואה) של מנורת-הזהב, בשעה שלפניו ואחריו יש מלוא פסוקי נחמה מלהיבים.

אין זאת קורלציה מחייבת. קטע T-S B17/23, העקבי אף הוא בדילוג אינו מרבה לסיים בפסוקי-סדר.

גד חודש מנ"א תשל"ה. אח"כ נודעו לי כמה כת"י נוספים, שאשלמתותיהם המעטות אינן משנות בתמונה הכללית בשכל דרך-סיום נחשבת כפריט; גם סיומים שונים של גוף האשלמתא, שסיום-הדילוג בהם אחיד, נחשבים לסיומים נפרדים.

בשכל סיום המתועד בקטע-גניזה נחשב לפריט, או אם אותו סיום קיים גם בכ"י מקביל. הסדר הקטן ביותר, בספרי -נביאים, במספר הפסוקים. מספר השורות ע"פ מהד' קורן: 53. הסדר השני בקטנות, היא סדר ל"א במלכים, בן 26 פסוק, מספר שורותיו קטן יותר: 44, אך שם אין מבחר של פסוקים טובים שיאפשר ברירות שונות; וגם יש נוסח המצרפו לשכנו.

ע"פ אינצקלי תלמודית י' (ירושלים, תשכ"ב) ע' תש"ט.